

อภิธรรมมหาวิทยาลัย
ABHIDHAMMA UNIVERSITY
WATRAKHANG DHONBURI THAILAND.

ถาม-ตอบ ในสมถกรรมฐานที่ป็น
สำหรับชั้น มัชฌิมอาภิธัมมิก โท

และ ประชาชนทั่วไป

ฉบับ นิตยพระชนมายุ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา
ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รวบรวมโดย

พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ. ๙ อภิธรรมมหาบัณฑิต)

สำนักวัชรเมฆโมศิตารามวรวิหาร

กรุงเทพมหานคร

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

ถาม-ตอบ ในสมถกรรมฐานทีปนี
สำหรับชั้น มัชฌิมอากิธัมมิก โท
และประชาชนทั่วไป

ฉบับ นล่องพระขนมมายู ๖ รอบ ๗๒ พรรษา
ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รวบรวมโดย

พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ศ. ๙ อภิธรรมมหาบัณฑิต)

สำนักวัชรเมฆโมสิตารามวรมหาวิหาร

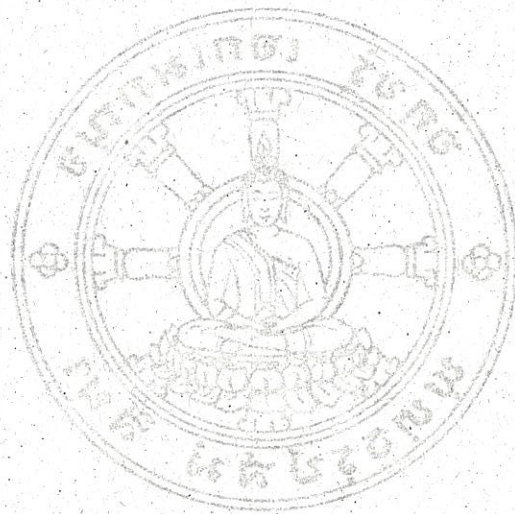
กรุงเทพมหานคร

พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๕๐๐ ฉบับ

ราคาเล่มละ ๕๐ บาท

วันที่ ๑ กันยายน ๒๕๔๒

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

ĐẠI HỌC QUỐC GIA VIỆT NAM - HÀ NỘI

TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

(TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ) TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

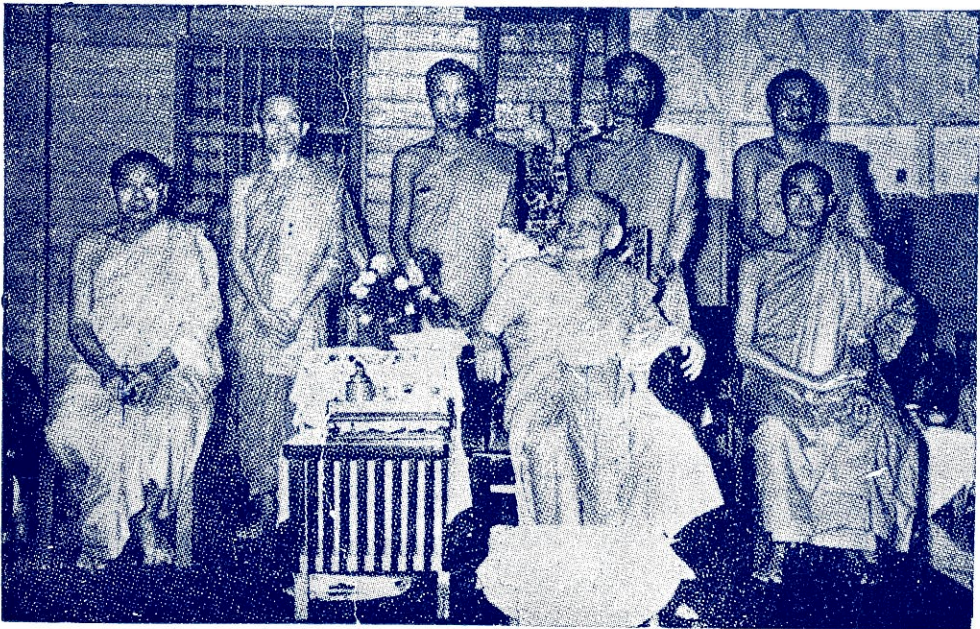
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

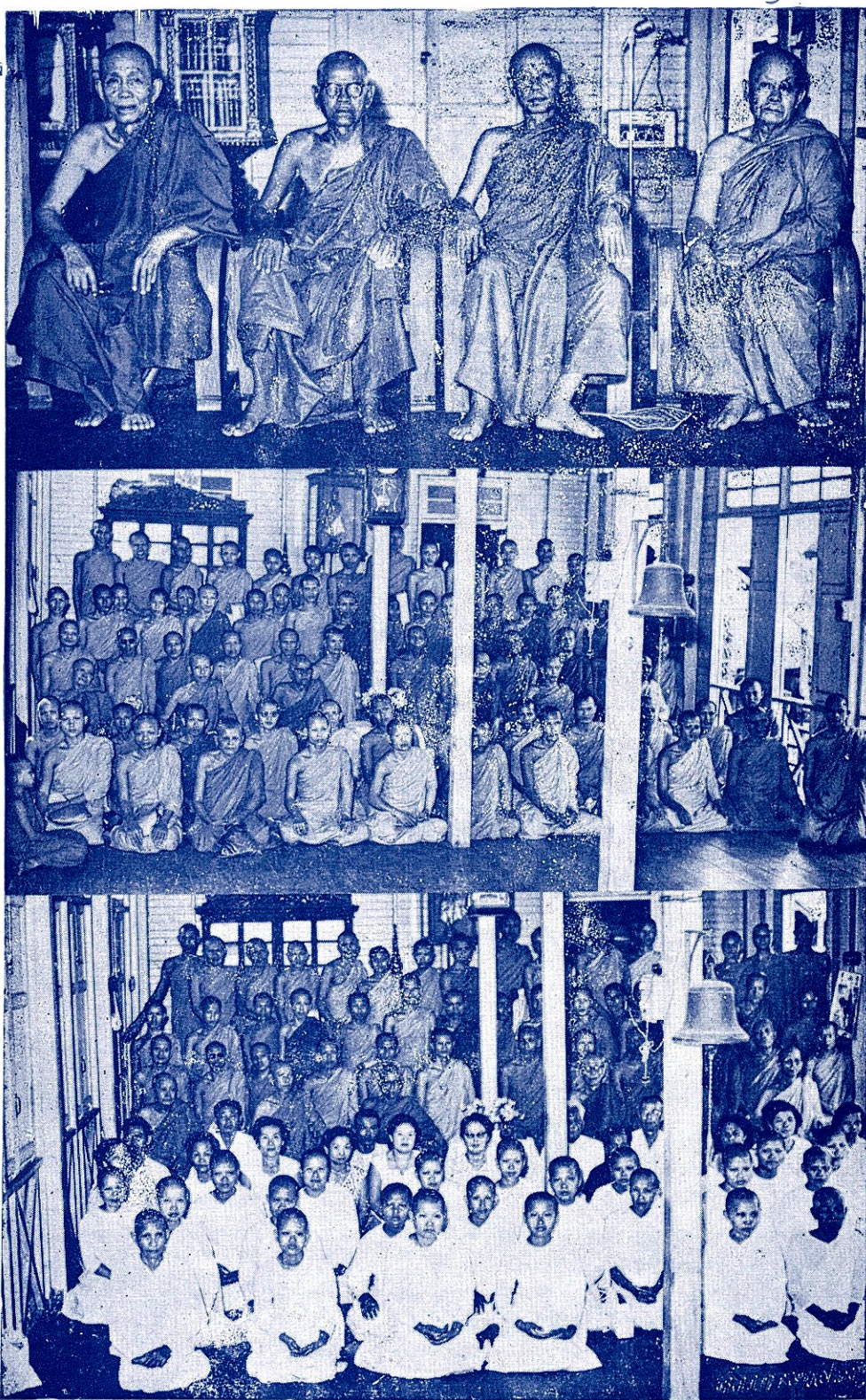
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ

(TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ)

ผู้ได้รับปริญญาบัตรเป็นอธิธรรมบัณฑิตรุ่นแรก ๔ รูป ที่ได้ถ่ายร่วมกับ
พระมหาเถระ ๓ ท่าน เมื่อ ๑๐ มกราคม ๒๕๐๘

- (แถวหน้า) พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สมเด็จพระสังฆราช ฉาโนทยมหาเถระ
พระสัทธัมมโชติกะ ขัมมาจริยะ
- (แถวหลัง) พระศรีคัมภีรญาณ พระอธิการประสาท สุปณฺฑิโต
พระอาจารย์หวล มงคลโต พระครูธรรมบาล อคฺคจิตฺโต

รองพระสังฆราชพม่า เยี่ยมอภิธรรมมหาวิทยาลัย
วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

๓๐ มกราคม ๒๕๐๒

คำนำ

เนื่องด้วยหนังสือ หลักสูตรปัญหาและเฉลยสมถกรรมฐานที่ปนี ใน
ปริเฉทที่ ๕ นี้ มีประโยชน์ในเวลาที่นักศึกษาจะเข้าสอบไล่พระอภิธรรมจะได้รู้ว่า ปัญหา
ข้อนี้ถามอย่างนี้ ก็จะต้องตอบอย่างนี้จึงจะตรงกับปัญหาที่ถาม เพราะว่าเราท่องจำได้ทุก
วรรคทุกตอนก็จริงอยู่ แต่ถ้ายังไม่เข้าใจ คำถาม-คำตอบ ก็ยังไม่อ่านวยประโยชน์
พอ ทั้งผู้สอนในเรื่องสมถกรรมฐานโดยทั่วไป ถ้ายังตีปัญหาไม่แตก คือยังไม่เข้าใจ
ความของปัญหา ก็เท่ากับว่ายังไม่เข้าใจในเรื่องสมถกรรมฐานอยู่นั่นเอง

ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นสำหรับให้เป็นหลักสูตรปัญหา และ
เฉลยชั้นมัธยมอาภิธัมมิก โทนีไว้อีกแผนกหนึ่ง

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลจากหนังสือเล่มนี้ให้แก่พระอาจารย์สัทธัมม
โชติกะ ฐัมมาจริยะ และสรรพสัตว์ทั้งหลาย ขอให้ได้รับความสุขยิ่งๆ ขึ้นไปในกาลทุก
เมื่อเทอญ.

พระศรีคัมภีรญาณ

ผู้อำนวยการสอนพระอภิธรรม

ณ สำนักวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

วันที่ ๑ กันยายน ๒๕๔๒

ИЗДАНИЕ ПОСЛЕДНЕЕ

1897

சென்னை நகராட்சி

ถาม-ตอบ ในสมถกรรมฐานที่ปณี

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

๑. ถาม จงแสดงอริยมรรคสังคหะบาลีพร้อมทั้งคำแปลที่แสดงถึงเรื่องดังต่อไปนี้ :-
ก. คำปฎิญา ข. กรรมฐาน ๔๐ แบ่งเป็น ๗ หมวด ค. จริต ๖ ข. ภาวนา ๓ ง. นิमित ๓ ?

ตอบ ก. คำปฎิญาของพระอรุทธาจารย์

สมถวิปัสสนา

ภาวนา ๓ ประการ

กรรมฐาน ๔๐

ทวิมปิ ยถากัม

ต่อจากสังคหะวิภาคนั้น ข้าพเจ้าจักแสดงกรรมฐาน ๒ ประเภท คือ สมถภาวนา กรรมฐานประเภทหนึ่ง วิปัสสนาภาวนากรรมฐานประเภทหนึ่ง ตามลำดับ

- ข. กรรมฐาน ๔๐ แบ่งเป็น ๗ หมวด ตตฺถ สมถ สงฺกहे ตาว ทส กสิณานิ ทส อสุภา ทส อนุสฺสตีโย จตฺสฺโส อปฺปมณฺญาโย เอกา สณฺญา เอกํ ววตฺถานํ จตฺตาโร อารูปา เจติ สตฺตวฺเรน สมถกมฺมญฺจนา-สงฺกโหฯ ในบรรดากรรมฐาน ๒ ประเภทนั้น ในสมถกรรมฐานสังคหะ นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบการรวบรวมสมถกรรมฐาน โดยแบ่งออกเป็น ๗ หมวดก่อนดังนี้ คือ กสิณ ๑๐ อสุภา ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อปัปฺปญฺญา ๔ สัณฺญา ๑ ววตฺถาน ๑ อารูป ๔

- ค. จริต ๖ รากจริตา โทสจริตา โมหจริตา สทฺธจริตา พุทฺธิจริตา วิตกก-จริตา เจติ นพฺพิเรน จริตสงฺกโหฯ พึงทราบการรวบรวมจริต โดยมี ๖ อย่าง ดังนี้ คือ รากจริต โทสจริต โมหจริต สทฺธจริต พุทฺธิจริต วิตกกจริต

- ฆ. แสดงภาวนา ๓ ปริกมฺมภาวนา อุปจารภาวนา อปฺปนาภาวนา เจติ ติสฺโส ภาวนาฯ พึงทราบภาวนา ๓ อย่าง คือ บริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา อปัปนาภาวนา

- ง. แสดงนิमित ๓ ปริกมฺมนิमितํ อุกฺคหนิमितํ ปฏฺิภาคนิमितตฺถเจติ ติณิ-นิमितฺตานิฯ พึงทราบนิमित ๓ ดังนี้ คือ บริกรรมนิमित อุกคหนิमित ปฏฺิภาคนิमित

๒. ถาม ให้แสดงหัวข้อดังต่อไปนี้ พร้อมทั้งความหมาย ก. กสิณ ๑๐ ข. อสุภะ ๑๐
อนุสสติ ๑๐ ค. อปัပ္พญา ๔ ?

ตอบ ก. แสดงกสิณ ๑๐

(๑) ปฐวีกสิณ = ดินที่พึงกระทำให้เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว หรือเท่าชั้นน้ำ เท่ากันกระด้างอย่างเล็ก หรืออย่างใหญ่เท่าลานข้าว นั้นแหละชื่อว่ากสิณ เพราะพระโยคีย์บุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

(๒) อาโปกสิณ = น้ำที่มีความใสสะอาดปราศจากสีโสภานะ มีชั้น บาตร เป็นต้น ที่มีขอบปากกว้างประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละชื่อว่ากสิณ เพราะพระโยคีย์บุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

(๓) เตโชกสิณ = เปลวไฟที่กองกุ่มไว้แล้วเอาแผ่นหนังหรือผ้าก็ตาม เเจาะให้เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ซึ่งไว้อยู่บนนั้นแหละ เพราะพระโยคีย์บุคคลต้องใช้เพ่งให้ตลอดอย่างหนึ่ง

(๔) วาโยกสิณ = ลมที่พึงกำหนดเห็นได้ด้วยอาศัยยอดไม้ ปลายไม้ไหว หรือที่พึงกำหนดได้ด้วยอาศัยการพัดมาถูกต้องกายของตน นั้นแหละชื่อว่ากสิณ

(๕) นัลกสิณ = สีเขียวที่ปรากฏในใบไม้หรือในผ้า เป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว เป็นต้นนั้นแหละ ชื่อว่ากสิณ เพราะพระโยคีย์บุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

(๖) ปัทมกสิณ = สีเหลืองที่ปรากฏในดอกไม้อ้อ หรือในผ้า เป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละเพราะโยคีย์บุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

(๗) โลหิตกสิณ = สีแดงที่ปรากฏในดอกไม้อ้อ หรือในผ้า เป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละชื่อว่ากสิณ เพราะพระโยคีย์บุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

- (๘) โธทกสณฺ = สีขาวที่ปรากฏในดอกไม้ หรือในผ้าเป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละชื่อว่ากสณฺ เพราะพระโยคิบุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง
- (๙) อาทกสณฺ = อากาศที่พึงกำหนดได้โดยการตัดช่องฝา หรือผ้าเป็นต้น ให้มีวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละชื่อว่ากสณฺ เพราะพระโยคิบุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง
- (๑๐) อาโลกสณฺ = แสงสว่างของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงไฟเป็นต้น ที่ส่องมาจากช่องฝา เป็นวงกลมมีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว นั้นแหละชื่อว่ากสณฺ เพราะพระโยคิบุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

ข. อสุภะ ๑๐

- (๑) อุทฺธมาตกํ = อุทฺธมาตกอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยมีอาการที่พองขึ้นภายหลังที่ตายแล้ว ๒-๓ วัน อย่างหนึ่ง
- (๒) วินีลํ = วินีลอสฺส คือ ศพที่น่าเกลียดโดยมีสีต่าง ๆ ปนกัน คือมีเนื้อมากก็สีแดง ที่เป็นหนองก็มีสีขาว โดยส่วนมากมีสีเขียวอย่างหนึ่ง
- (๓) วิปฺพุกํ = คือศพที่น่าเกลียด โดยมีน้ำเหลืองและน้ำหนองไหลออกจากเนื้อที่ปริเปื่อยพังอย่างหนึ่ง
- (๔) วิจฺฉิตฺตํ = คือศพที่น่าเกลียด โดยร่างกายนั้นขาดออกเป็น ๒ ท่อนอย่างหนึ่ง
- (๕) วิกฺขาตํ = คือศพที่น่าเกลียด โดยถูกสัตว์มีแรง กา สุนัข กัดทั้งย่อย่อยโดยอาการต่าง ๆ อย่างหนึ่ง
- (๖) วิกฺขิตฺตํ = คือศพที่น่าเกลียด โดยถูกทั้งเรียวยาวไว้ มือ เท้า ศีรษะอยู่คนละทางอย่างหนึ่ง
- (๗) หตฺวิกฺขิตฺตํ = คือศพที่น่าเกลียด โดยถูกสพพันด้วยอาวุธเป็นริ้วเป็นรอยอย่างหนึ่ง

- (๘) โลหิตกัม = คือศพที่น่าเกลียด โดยมีโลหิตไหลอาบร่างกายอย่างหนึ่ง
 (๙) ปุพวกัม = คือศพที่มีหนอนไขทั่วร่างกาย
 (๑๐) อฏฐิกัม = คือศพที่น่าเกลียดโดยมีแต่ร่างกระดูก

ค. อนุสสติ ๑๐

- (๑) พุทธานุสสติ = คือการระลึกถึงคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีอหัง-
 คุณเป็นต้น และพระสรีระกายอันประกอบด้วยสิริคุณเป็นต้น อยู่เนื่อง ๆ
 อย่างหนึ่ง
- (๒) ธัมมานุสสติ = คือการระลึกถึงพระคุณทั้ง ๖ มีสุวากขาตตา เป็นต้น
 ของพระธรรม ๑๐ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และพระ
 ไตรปิฎก อรรคถา อยู่เนื่อง ๆ อย่างหนึ่ง
- (๓) สังฆานุสสติ = คือ การระลึกถึงคุณทั้ง ๙ มีสุมังคลา เป็นต้น ของ
 พระอริยสงฆ์อยู่เนื่อง ๆ อย่างหนึ่ง
- (๔) สีถานุสสติ = คือ การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาไว้โดย
 ปราศจากโทษ ๔ อย่าง คือ อหังคะไม่ขาด อหิงคะไม่ทะลุ อสพละไม่
 ต่าง อกมมาสไม่พร้อม อยู่เนื่อง ๆ อย่างหนึ่ง
- (๕) จาคานุสสติ = คือ การระลึกถึงการบริจาทานของตน ที่เป็นไปโดย
 บริสุทธิ์ ไม่มีการโอ้อวด หรือการเอาหน้าตาชื่อเสียงไม่มีการทวงแทน
 เป็นต้น อยู่เนื่อง ๆ อย่างหนึ่ง
- (๖) เทวตานุสสติ = คือ การระลึกถึงกุศลกรรมของตนมีศรัทธาเป็นต้น
 อยู่เนื่อง ๆ โดยเปรียบเทียบกับเทวดา พรหมทั้งหลายว่า ผู้ที่บริสุทธิ์ด้วย
 สัมปยุตธรรม ๗ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ทิธี
 โอตตัมปะเหล่านี้ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไปบังเกิดในเทวโลก
 พรหมโลก และกุศลธรรมเหล่านี้ ในจิตใจของเราก็มียู่เสมออย่างหนึ่ง
- (๗) อุปमानุสสติ = คือการระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ที่สภาพสันติสุข
 คือ มีความสงบจากกิเลส และความทุกข์ต่าง ๆ อยู่เนื่อง ๆ อย่างหนึ่ง

- (๘) มรณานุสสติ = คือการระลึกถึงความตายที่ตนจะต้องได้ประสบแล้ว
เกิดความสังเวชสลดใจอยู่เนือง ๆ อย่างหนึ่ง
- (๙) กายคตาสติ = คือการระลึกถึง ๓๒ โกฏฐาส มี เกษา โลมา นขา
ทันตา ตโจ เป็นต้น อยู่เนือง ๆ อย่างหนึ่ง
- (๑๐) อานาปานัสสติ = คือการมีสติระลึกถึงลมหายใจเข้า ออกอยู่เนือง ๆ
อย่างหนึ่ง

ม. อัปปมัญญา ๔

- (๑) เมตตา = คือการแผ่ความรักใคร่ หวังดีต่อสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่เลือก
ชั้นวรรณะอย่างหนึ่ง
- (๒) กรุณา = คือการแผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความ
ทุกข์อยู่ และที่ได้รับความทุกข์ต่อไปข้างหน้า โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ
อย่างหนึ่ง
- (๓) มุทิตา = คือการแผ่ความยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่ได้รับความสุขอยู่
และที่จะได้รับความสุขต่อไปข้างหน้า โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ อย่างหนึ่ง
- (๔) อุเบกขา = คือการวางเฉย ต่อสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งไม่มีความรักใคร่
ความสงสาร ความยินดี แต่ประการใด โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ อย่างหนึ่ง

๓. ถ้าม ให้แสดงในเรื่องดังต่อไปนี้ ทั้งบาลี และคำแปล

- ก. จำแนกกรรมฐาน ๔๐ ที่เหมาะสมแก่จิต ๖
- ข. จำแนกกรรมฐาน โดยภาวนา ๓
- ค. จำแนกกรรมฐาน ๓๐ ที่เข้าถึงอัปปนา โดยฉานทั้ง ๔
- ฌ. จำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยนิมิต ๓
- ง. การเกิดขึ้นแห่งนิมิต และภาวนาที่เกี่ยวข้องกัน จนถึงปฐมฌานเกิด
- จ. การเกิดขึ้นของฌานเบื้องบน มีทุติยฌานเป็นต้น ?

ตอบ ก. จำแนกกรรมฐาน ๔๐ ที่เหมาะสมแก่จริต ๖

ก. จริตาสุ ปณ ทส อสุภา กายคตาสติ สงฺขาทาโกญฺจาสภาวนา
จ วากจิริตสฺส สปปายา

สำหรับจริต ๖ อย่างนั้น การเจริญอสุภะ ๑๐ โภจนาส ๓๒ ที่เรียกว่า
กายคตาสติ เหล่านี้ ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีราคะจริต

ข. จตฺสฺโส อปฺปมณฺญาโย นีลาทีนํ จ จตฺตารี กสิณานิ โทส-
จิริตสฺส ฯ

อัปปมัญญา ๔ กสิณ ๔ มินิลกสิณ เหล่านี้ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีโทสะจริต

ค. อานาปานํ โมหจิริตสฺส วิตกฺกจิริตสฺส จ ฯ

อานาปานัสสติ ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีโมหะจริต และวิตกจริต

ฅ. พุทฺธานุสฺสตีอาทโย ณ สทฺธจิริตสฺส ฯ

อนุสสติ ๖ มีพุทธานุสสติ เป็นต้น ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีศรัทธาจริต

ง. มรณอุปสมสณฺณาวตฺถณานิ พุทฺธิจิริตสฺส มรณานุสฺสตี อุปสม-
านุสฺสตี อาหาเรปฺปิฏกสํญญา จตุธาตฺววัตฺถณํ เหล่านี้ ย่อมเหมาะสม
แก่ผู้ที่มีพุทธิจริต

จ. เสธานิ ปณ สพฺพานปี กมฺมญฺจณานิ สพฺเพสมฺปิ สปปายานํ
ส่วนกรรมฐานที่เหลือทั้งหมด ซึ่งได้แก่ภูตกสิณ ๔ อรูปกรรมฐาน ๔
เหล่านี้ย่อมเหมาะสมแก่บุคคลทั่วไปไม่ว่าจริตใด

ฉ. ตตฺถาปี กสิณेषฺส ปุณฺณํ โมหจิริตสฺส ขุทฺทกํ วิตกฺกจิริตสฺสเสวตี
บรรดากรรมฐานเหล่านั้นในกสิณ ๑๐ องค์กสิณต้องมีประมาณกว้างเท่า
ลานข้าวย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีโมหะจริต องค์กสิณต้องมีประมาณเล็กเท่า
กระดิ่ง ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มีวิตกจริต

ข. จำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยภาวนา ๓

ก. ภาวนาสฺส ปณ สพฺพตฺถาปี ปริกมฺมภาวนา ลพฺภเตว ฯ

สำหรับภาวนาทั้ง ๓ นั้น ปริกัมมภาวนาย่อมได้อยู่เสมอในกรรมฐาน
ทั้งหมด

ข. พุทธานุสสติอาทิสฺ อัญญสฺ สณฺณาววตฺถาเนสฺ จาติ ทสฺส กมฺ-
มญฺเฐนาเนสฺ อุปจารภาวนา ว สมปฺชฺชติ นตฺถิ อปฺปนา

ในกรรมฐาน ๑๐ อย่าง คือ อนุสสติ ๘ มีพุทธานุสสติเป็นต้น (เว้น
กายคตาสติ อานาปานัสสติ) อาหาเรปฺปิกุลสฺสญฺญา จตฺตวตฺถาน ๑ ย่อม
ได้ถึงอุปจารภาวนาเท่านั้น อปฺปนาภาวนา คือฌาน ย่อมไม่เกิด

ค. เสเสสฺ ปน สมตฺตีสกมฺมญฺเฐนาเนสฺ อปฺปนาภาวนาปี สมปฺชฺชติ
ในกรรมฐานที่เหลือ ๓๐ ซึ่งได้แก่กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑
อานาปานัสสติ ๑ อปฺปมยฺญญา ๔ อรูป ๔ ย่อมสำเร็จได้ถึงอปฺปนา คือ
ฌาน

ก. จำแนกกรรมฐาน ๓๐ ที่เข้าถึงอปฺปนา โดยฌานทั้ง ๔

ก. ตตฺถาปี ทส กสิณานิ อานาปานญจ ปญฺจกขฺขณานิ ก

บรรดากรรมฐาน ๓๐ ที่ถึงอปฺปนาเหล่านั้น กสิณ ๑๐ และอานาปา-
นัสสติ ๑ ย่อมทำให้รูปฌานทั้ง ๔ เกิดขึ้นได้

ข. ทส อสุภา กายคตาสติ จ ปจฺมชฺฌณานิ ก

อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑ ย่อมทำให้ปฐมฌานเกิดขึ้นได้

ค. เมตฺตาทโย ตโย จตฺตกขฺขณานิ ก

พรหมวิหารเบื้องต้น ๓ มีเมตตาเป็นต้น ย่อมทำให้รูปฌานเบื้องต้น
เกิดขึ้นได้

ฆ. อุเปกฺขา ปญฺจมชฺฌณิกาคิ นพฺพีสติ รูปาวจรชฺฌณานิ กณฺ-
มญฺเฐนินิ ก

อุเบกขาพรหมวิหาร ๑ ย่อมทำให้รูปปัญจฌานเกิดขึ้นได้ รวมความ
ว่ากรรมฐานที่ทำให้รูปฌานเกิดขึ้นได้นั้น มีจำนวน ๒๖

ง. จตฺตาโร ปน อรูปปา อรูปปฺชฺฌณิกาคิ ก

ส่วนอรูปกรรมฐาน ๔ เหล่านี้ ย่อมทำให้อรูปฌานเกิดขึ้นได้ ดังที่ได้
กล่าวมาแล้ว เป็นการจำแนกกรรมฐานโดยภาวนา ๓

ม. จำแนกกรรมฐาน ๔๐ โดยนิमित ๓

ก. นิमितเตสุ ปน ปริกมมนิมิตตํ อุกคหนิมิตตตจ สัพพตถาปี ยถา
รหํ ปริยาเยน ลพฺภณเตว ฯ

สำหรับทั้ง ๓ นั้น บริกรรมนิमित และอุคคหนิมิต ย่อมเกิดขึ้นได้ใน
กรรมฐานทั้งหมดตามสมควร โดยปริยาย หาใช่โดยตรงไม่

ข. ปฏิภาคนิมิตตํ ปน กสิณาสูกโกฏฐาสอานาปานเสว ลพฺภติ,
ตตถ หิ ปฏิภาคนิมิตตมารพฺภ อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ จ
ปวตฺตนฺติ

ส่วนปฏิภาคนิมิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้ในกสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ โกฏฐาส ๑
อานาปานัสสติ ๑ เท่านั้น, ในกรรมฐานเหล่านี้ อุปจารสมาธิ และอัปนา
สมาธิทั้ง ๒ ย่อมเกิดขึ้น โดยอาศัยปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์

ง. แสดงนิमित และภาวนาที่เกี่ยวข้องกันจนถึงปฐมฌานเกิด

ก. อาทิกมฺมิกสฺส หิ ปจฺจิมณฺเฑลาทิสฺส นิमितตํ อุกคณฺหนตสฺส
ตมารมฺมณํ ปริกมฺมนิมิตตนฺติ ปวฺจุจติ, สา จ ภาวนา ปริกมฺม
ภาวนา นาม ฯ

การเพ่งอารมณ์ของพระโยคิบุคคส ผู้เริ่มทำกรรมฐาน ในองค์กรรมฐาน
มีปริณิพพานของปฐมวิกสิณเป็นต้นอยู่นั้น อารมณ์กรรมฐานที่กำลังเพ่ง
อยู่นั้น เรียกว่าบริกรรมนิमित ภาวนาจิตที่มีบริกรรมนิमितเป็นอารมณ์
นั้น ชื่อว่าบริกรรมภาวนา

ข. ยทา ปน ตํ นิमितตํ จิตฺเตน สมฺมุคฺคหิตํ โหติ จกฺขุนา
ปสฺสณตสฺสเสว มโนทวารสฺส อาปาณมาคฺคํ, ตทา ตเมวารมฺมณํ
อุคคหนิมิตตํ นาม, สา จ ภาวนา สมาธิยติ

เมื่อเวลาใดอารมณ์กรรมฐานนั้นเป็นอารมณ์ที่ได้รับชัดเจนด้วยจิต คือ
อารมณ์ของกรรมฐานนั้นเข้าสู่เฉพาะหน้า มโนทวารวิถี เหมือนกับ
เห็นด้วยตาแล้ว เวลานั้นอารมณ์กรรมฐานนั้น ชื่อว่าอุคคหนิมิต และ
ภาวนาจิต ที่มีอุคคหนิมิตเป็นอารมณ์ก็ย่อมสงบ

- ค. ตถา สมาหิตสฺส ปเนตสฺส ตโต ปริ ตสฺมึ อุกคหนิมิตเต ปริ-
กมฺมสมาธินา ภาวนมนุ ญฺญชฺนตสฺส ยทา ตปปฏิภาคํ วตฺถุสม-
มวิมุจจิตํ ปณฺณตตสฺสชาติํ ภาวนามยมารมมณํ จิตฺเต สนฺนิสํสนํ
สมปฺปติ โหติ ตทา ตํ ปฏิภาคนิมิต्तํ สมฺปฺปนฺนํ ปุจฺจติ
ต่อจากเวลาที่ได้อุกคหนิมิตของพระโยคิบุคคลผู้มีจิตอันสงบตั้งอาการที่
ได้กล่าวแล้วนั้น เมื่อพยายามเจริญ คือเพ่งอุคคหนิมิต โดยปริกรรม
สมาธิอยู่เรื่อย เวลาใดที่เหมือนกับอุคคหนิมิต และพ้นจากปรมาตธรรม
ที่เรียกว่าบัญญัติที่สำเร็จมาจากภาวนา ย่อมตั้งมั่นอยู่ในจิต คล้ายกับเอา
เข้าไปปักแน่นอยู่ในจิต เวลานั้น ย่อมกล่าวได้ว่าปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้น
สมบูรณ์แล้ว
- ฅ. ตโต ปุญฺจาย ปริพนฺธวิปฺปนา กามาวจรสงฺขตา อุปจารภาวนา
นิปฺพนฺนา นาม โหติ ฯ
ตั้งแต่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นเป็นต้นไป ได้ชื่อว่า อุปจารสมาธิ คือ กาม
าวจรสมาธิ ซึ่งสามารถประพาณนิวรรตทั้ง ๕ ซึ่งเป็นศัตรูของสมาธิ
เกิดขึ้นแล้ว
- ง. ตโต ปริ ตเมว ปฏิภาคนิมิต्तํ อุปจารสมาธินา สมาเสวนตสฺส
รูปาวจปรมชฺฌานมฺปเปติ ฯ
ต่อจากเวลาที่อุปจารภาวนาเกิดขึ้นแล้ว เมื่อพระโยคิบุคคลเพ่งปฏิภาค
นิมิตนั้น โดยอุปจารสมาธิ ให้เป็นไปโดยสมบูรณ์ กล่าวคือ พยายาม
รักษาปฏิภาคนิมิตนั้น ไม่ให้หายไปแล้ว รูปาวจรปรมชฺฌาน ก็ย่อม
เกิดขึ้น
- จ. แสดงการเกิดขึ้นของฌานเบื้องบน มีทุติยฌานเป็นต้น
ตโต ปริ ตเมว ปรมชฺฌานํ อวชฺชนํ สมาปชฺชนํ อธิญฺ्ञานํ
วุญฺ्ञานํ ปาจเวกฺขณญฺเจติ อิมานิ ปญฺจahi วสิตาहि วสัฏฺฐํ กตฺวา
วิตฺกุกาติกโมพาริกงคํ ปหานาย วิจาราหิสฺสุมงฺคฺอุปฺตติยา ปทหนฺโต
ยถากุณมํ ทุติยชฺฌานาทโย ขถารหฺมปฺเปนฺติ

ต่อจากปฐมฌานเกิดขึ้นแล้ว ฌานลาภิบุคคลกระทำปฐมฌานนั้น เข้าถึงความ
ชำนาญ โดยวิธีทั้ง ๕ คือ

(๑) อวชชนวสี = ชำนาญในการพิจารณาองค์ฌาน โดยวิธีจิตติด
ต่อกันไม่มีภวังค์คั่นมาก

(๒) สมาปัชชนวสี = ชำนาญในการเข้าฌานได้โดยรวดเร็ว

(๓) อธิฎฐานวสี = ชำนาญในการกำหนดเวลาเข้าตามที่ต้องการ
น้อยหรือมากก็ตามที (เช่น กำหนด ๕ นาที ก็เข้าเพียง ๕ นาที กำหนด
เข้าได้ ๑ ชั่วโมง ก็เข้า ๑ ชั่วโมง ตรงเวลาเป็นต้น)

(๔) วุฎฐานวสี = ชำนาญในการกำหนดออกตามที่ต้องการ น้อย
หรือมากก็ตาม (ตรงเวลา)

(๕) บัจจเวกขณวสี = ชำนาญในการพิจารณาองค์ฌาน โดยปัจจุเวกขณะ
ขณะที่เกิดขึ้นติดต่อกัน ไม่มีภวังค์คั่นมาก แล้วก็เพ่งปฏิภาณนิมิต
เพื่อละองค์ฌานที่มีสภาพหยาบ มีวิตกเป็นต้น และเพื่อให้องค์ฌาน
ที่มีสภาพสุขุม มีวิจาร์เป็นต้น เกิดขึ้นดังนี้แล้ว ทุติยฌานเป็นต้น
ย่อมเกิดขึ้นตามสมควรโดยลำดับ

๔. ถาม ให้แสดงเรื่องต่อไปนี้ทั้งบาลี และคำแปล ก. แสดงกรรมฐานที่เหลืออีก ๘ ที่
ถึงอุปปนา พร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งอรุปฌาน

ข. แสดงความเป็นไปของบริกรรมภาวนา และอุปจารภาวนา ในการเจริญ
กรรมฐาน ๑๐ ที่ไม่ถึงอุปปนา

ค. แสดงการปรากฏของอภิญญา

ฌ. แสดงอภิญญา ๕

ตอบ ก. แสดงกรรมฐานที่เหลืออีก ๘ ที่ถึงอุปปนา พร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งอรุปฌาน

ก. อวเสเสสุ ปน อปปมณฺเฏ สตฺตปมณฺเฏตฺตํ ปวตฺตนฺติ ฯ

ส่วนในกรรมฐานที่เหลืออีก ๘ นั้น อปัมมัญญาทั้ง ๔ ย่อมเกิดขึ้นใน
อารมณ์ที่เป็นสัจวปัญญุต

- ข. อากาสวชิรชิตกสิณสุ ปน ยงกิญจิ กสิณํ อุกฺขมาญฺเฐว ลทฺธรมากาสิ
อนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ปจฺมารูปปมฺปเปติ

อากาสานัญจายตนฌาน ย่อมเกิดขึ้นแก่รูปฌานลาภี ที่กระทำอากาสบัญญัติ
ซึ่งได้มาจากการเกิดกสิณอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดากสิณทั้ง ๙ เว้นอากาส
กสิณ ให้เป็นอารมณ์แล้วบริกรรมว่า “อากาโส อนนฺโต” อากาสนี้ไม่มี
ที่สิ้นสุด

- ค. ตเมว ปจฺมารูปวิญฺญาณํ อนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ทฺติยา-
รูปปมฺปเปติ

วิญฺญาณัญจายตนฌาน ย่อมเกิดขึ้นแก่อากาสานัญจายตนฌานลาภี ที่กระทำ
อาสวานัญจายตนฌานให้เป็นอารมณ์ โดยบริกรรมว่า “วิญฺญาณํ อนนฺตํ”
อากาสานัญจายตนฌานนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด วิญฺญาณัญจายตนฌานก็ย่อมเกิดขึ้น
แก่ผู้นั้น

- ฆ. ตเมว ปจฺมารูปวิญฺญาณภาวํ ปน “นตฺถิ กิญฺจิจิ” ปริกมฺมํ
กโรนฺตสฺส ตติยารูปปมฺปเปติ

อากิญจัญญายตนฌาน ย่อมเกิดขึ้นแก่วิญฺญาณัญจายตนฌานลาภี ที่กระทำ
นตฺถิภาวบัญญัติ คือ ความไม่มีแห่งอากาสานัญจายตนฌานให้เป็นอารมณ์
โดยกระทำบริกรรมว่า “นตฺถิ กิญฺจิจิ” ไม่มีแม้แต่น้อย

- ง. ตติยารูปํ “สนฺตเมตํ ปณฺีตเมตฺถิ” ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส จตุตฺถา-
รูปปมฺปเปติ

เนวสัณฺญามาสัณฺญายตนฌาน ย่อมเกิดขึ้นแก่ อากิญจัญญายตนฌานลาภี ที่
กระทำอากิญจัญญายตนฌานให้เป็นอารมณ์แล้ว โดยกระทำบริกรรมว่า
“สนฺตเมตํ ปณฺีตเมตํ” อากิญจัญญายตนฌานนี้มีสภาพสงบหนอ มีสภาพ
ปราณีตหนอ

- ข. แสดงความเป็นไปของกรรมภาวนา และอุปจารภาวนา ในการเจริญ
กรรมฐาน ๑๐ ที่ไม่ถึงอัปปนา

อวเสสุ จ ทสสุ กมมฏฺฐานเส พุทฺธคุณเทสิ กมารมฺมณมารพฺก
ปริกมมํ กตฺวา ตสฺมี นิมิตฺเต สาธุกมฺภคฺคหิตฺเต ตตฺถเวย ปริกม-
มณฺจ สมาริยติ อุปฺจาโร จ สมปชฺชติ

ในกรรมฐานที่เหลือ ๑๐ นั้น พระโยคีย์บุคคลกระทำพุทฺธคุณเป็นต้น ให้เป็น
อารมณ์แล้วบริกรรม เมื่อเวลาที่พระโยคีย์บุคคลได้รับอารมณ์พระพุทฺธคุณ
เป็นต้นด้วยดีแล้ว คือชัดเจนแล้วบริกรรมภาวนาของผู้นั้นก็ย่อมตั้งมั่นอยู่ใน
อารมณ์เหล่านั้น และอุปจารภาวนาก็สมบูรณ์ไปด้วย

ก. แสดงการปรากฏของอภิญญา

อภิญญาเวสณ ปวตฺตมานํ ปน รูปาวจรปญฺจมชฺฌานํ อภิญญา-
ปาทกปญฺจมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อธิฏฺเฐยยาทิกมาวชฺเชตฺวา ปริกมมํ
กโรนฺตสฺส รูปาทิสฺส อารมฺมณฺเส ยถารหฺมปเปติ

สำหรับรูปาวจรปญฺจมชฺฌาน ที่เกิดขึ้นโดยความเป็นอภิญญานั้น ย่อมเกิดขึ้น
ในอารมณ์ ๖ มีรูปารมณฺเป็นต้น เป็นอารมณ์ตามสมควร แก่ผู้ที่ออกจาก
รูปาวจรปญฺจมชฺฌาน ซึ่งเป็นบาทของอภิญญา และพิจารณาอารมณ์ต่าง ๆ ที่
ตนตั้งใจไว้ แล้วกระทำบริกรรม (หมายความว่า เมื่ออธิษฐานอภิญญา
เสร็จแล้ว เข้าปาทกมาน การเข้าปาทกมานนี้ เรียกว่ากระทำบริกรรม)

ข. แสดงอภิญญา ๕

อภิญญา จ นาม

อิทฺธิวิริ ทิพฺพโสถํ

ปรจิตฺตวิชานนา

ปฺพเพนิวาसानุสฺสติ

ทิพฺพจกฺขุติ ปญฺจธา ฯ

ชื่ออภิญญานั้น มี ๕ อย่าง ดังนี้ คือ

- (๑) อิทธิวิธอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ
- (๒) ทิพพโสธอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับหุทิพย์
- (๓) ปรจิตตวิชานนอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับการรู้จิตใจของผู้อื่น
- (๔) ปุพเพนิวาसानุสสติอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับการระลึกชาติหนหลังได้
- (๕) ทิพพจักขุอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับตาทิพย์

๕. ถาม จงแสดงอนุสนธิพร้อมด้วยคำปฏิญาณของพระอนุรุธาจารย์ ?

ตอบ อนุสนธิ พระอนุรุธาจารย์ได้แสดงความเป็นไปของรูปนาม โดยความเป็นอนัตตา ให้กุลบุตรทั้งหลายได้ทราบ โดยนัยทั้งสอง คือ ปฏิจสุมุปาหนัย และปฏิฐานนัย จบลงแล้ว ต่อจากนั้น ก็ได้ชี้แนวทางการปฏิบัติสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา ให้กุลบุตรทั้งหลายได้ทราบ เพื่อเป็นเครื่องดำเนินงาน ในการปฏิบัติต่อไป

สมถวิปัสสนานัน ภาวนานมิโต ปริ

กมฺมฏฺฐานัน ปวกฺขามิ ทฺวิธมฺปิ ยถากฺกม

คำถาปฏิญาณนี้ แปลความว่า พระอนุรุธาจารย์ได้ให้คำปฏิญาณว่า จะแสดงกรรมฐาน ๒ ประเภท คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตามลำดับ ในลำดับแห่งการแสดงปัจจัยสังคหะวิภาคจบลงแล้ว

๖. ถาม กรรมฐานสังคหะ หมายความว่าอะไร ? มีวจนัตถะว่าอย่างไร ?

ตอบ กรรมฐานสังคหะหมายความว่า เป็นปริจเฉทที่แสดงการรวบรวมกรรมฐานต่างๆ ดังมีวจนัตถะแสดงเป็นหลักฐานว่า “กมฺมฏฺฐานัน สงฺคโห = กมฺมฏฺฐาน-สงฺคโห” ปริจเฉทที่แสดงการรวบรวมกรรมฐานทั้งหมด ชื่อว่ากรรมฐานสังคหะ

๗. ถาม จงแสดงความหมาย และวจนัตถะในบทดังต่อไปนี้ ก. สมถะ ข. วิปัสสนา ค. ภาวนา ง. กรรมฐาน ?

ตอบ ก. สมถะ หมายความว่า ธรรมที่ทำให้ กิเลสมีกามฉันทนิเวรณเป็นต้นสงบลง ดังแสดงวจนัตถะว่า “กิเลส สเมตฺติ = สมโถ” ธรรมใดที่ทำให้กิเลสมีกามฉันทนิเวรณเป็นต้นสงบลง ฉะนั้นธรรมอันนั้นจึงชื่อว่า สมถะ ได้แก่สมาธิ คือ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ และรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต ๑

อีกนัยหนึ่ง “จิตฺตํ สเมตฺติ = สมโถ” ธรรมอันใด ทำให้จิตที่ไม่สงบเนื่องมาจากการได้รับอารมณ์หลายๆ อย่าง สงบลงมาตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว ฉะนั้นธรรมอันนั้นจึงชื่อว่า สมถะ ได้แก่สมาธิ คือ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมหาภิริยาจิต ๘ รูปาวจรปฐมฌานภิริยาจิต ๑

อีกนัยหนึ่ง “วิตกกาทีโอพาริกรรมเม สมเอตติ = สมโถ” ธรรมอันใด
ทำให้องค์ฌานชนิดหยาย จีวิตกเจตสิกเป็นต้นสงบลง คือ ไม่ให้เกิด
จนนั้นธรรมอันนั้นจึงชื่อว่า สมถะ ได้แก่ สมภาติ คือ เอกัคคตาเจตสิกที่
ในหุติยฌานกุศล-กิริยาเป็นต้น จนถึงปัญจฌานกุศล-กิริยา

ข. วิปัสสนา หมายความว่า ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า
“วิเสเสน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา” ธรรมชาติอันใดย่อมเห็นแจ้งเป็น
พิเศษ จนนั้นธรรมชาติอันนั้นจึงชื่อว่าวิปัสสนา

ค. ภาวนา หมายความว่า ธรรมที่ควรเจริญ คือ ให้เกิดขึ้นบ่อย ๆ ในสันดาน
ของตน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “ภาเวตพฺพาติ = ภาวนา” ธรรมอันได้ที
บัณฑิตทั้งหลาย พึงทำให้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก และครั้งหลัง ๆ ให้ติดต่อกัน
เป็นนิจจนถึงเจริญขึ้น จนนั้นธรรมอันนั้นจึงชื่อว่าภาวนา

ฆ. กรรมฐาน หมายความว่า เป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมถะและวิปัสสนา ดังมี
วจนัตถะแสดงว่า “กมฺมสฺส จานํ = กมฺมฐาน” อารมณ์อันเป็นที่ตั้ง
แห่งการเจริญสมถะ และวิปัสสนาชื่อว่ากรรมฐาน

อีกนัยหนึ่ง “กมฺมเมว วิเสสาธิกมสฺส จานนติ = กมฺมฐาน”

การเจริญภาวนาทั้ง ๒ นั้นแหละ เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุฌาน มรรค ผล
นิพพาน ที่เป็นธรรมพิเศษ จนนั้นจึงชื่อว่า กรรมฐานอีกนัยหนึ่ง “กมฺเม
ภาวนารพฺโพ จานนติ = กมฺมฐาน” ความพยายามเจริญในการกระทำ
ทั้ง ๒ อย่างนั้น เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุฌาน, มรรค, ผล, นิพพาน
จนนั้นจึงชื่อว่า กรรมฐาน

๘. ถาม ภาวนา มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? และให้อธิบายในวจนัตถะมาสักข้อ ๑ ตาม
แต่ถนัด

ตอบ ภาวนามี ๒ อย่าง คือ

(๑) สมถภาวนา

(๒) วิปัสสนาภาวนา

อธิบายในวจนัตถะข้อที่ ๑ ว่า ปุณฺชนทั้งหลายกำลังเจริญสมถกรรมฐานอยู่นั้น ในเวลานั้นมหากุศลจิตตูปบาท ย่อมเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าผู้นั้นเป็นดิเหตุกปุณฺชน และมีความพยายามอย่างเพียงพอแล้ว ก็จะสามารถสำเร็จเป็นฌานลาภิบุคคล คือ รูปาวจรปฐมฌาน กุศลย่อมเกิดขึ้น มหากุศลจิตตูปบาท และปฐมฌาน กุศลจิตตูปบาท เหล่านี้มีเอกัคคตาเจตสิกเป็นประธาน ท่านมุ่งหมายเอาเฉพาะ เอกัคคตาเจตสิก ดวงนี้แหละจึงแสดงวจนัตถะว่า “กิเลส สมัตถิ = สมโถ”

๙. ถาม สมถะ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง แสดงความหมายด้วย ?

ตอบ สมถะ มี ๒ อย่าง คือ

- (๑) ปรีตตสมถะ หมายถึง การเจริญสมถกรรมฐานของบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงอุปจารภาวนา ชื่อว่าปรีตตสมถะ เพราะในขณะนั้นมีแต่มหากุศลหรือมหาภิรียาขณะเท่านั้นที่เกิดขึ้น องค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้นก็ยังมีกำลังอ่อนอยู่
- (๒) มหัคคตสมถะ หมายความว่า การเจริญสมถกรรมฐานของบุคคลที่เข้าถึงอัปนาภาวนา คือมหัคคตฌาน ชื่อว่า มหัคคตสมถะ เพราะในขณะนั้น มหัคคตกุศลหรือภิรียาขณะเท่านั้นที่เกิดขึ้น องค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้น มีกำลังมาก สามารถเข้าไปเพ่งในสมถะอารมณ์อย่างแน่วแน่ ส่วนองค์ฌานที่ประกอบกับมหัคคตกุศลนั้นเล่าก็มีกำลังมาก สามารถประหารนิวรณ์ธรรมโดยวิภังขณอีกด้วย

๑๐. ถาม คำว่า “วิปัสสนา” เมื่อตัดบทแล้ว มีกี่บท คืออะไรบ้าง ? บอกความหมายพร้อมทั้งวจนัตถะ ?

ตอบ คำว่า “วิปัสสนา” เมื่อตัดบทแล้วได้ ๒ บท คือ วิ + ปสฺสนา

วิ = พิเศษ ปสฺสนา = ความเห็นแจ้ง เมื่อรวมกันเข้าแล้วเป็นวิปัสสนา = ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “วิเสเสน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา” ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ฉะนั้นธรรมชาตินี้ ชื่อว่า วิปัสสนา

๑๑. ถาม จงแปลฉันทะ ดังต่อไปนี้

ก. รูปาทิอามมณฺเสฺส ปญฺญตฺติยา วิเสสํ นามรูปภาเวน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา

ข. รูปาทิอามมณฺเสฺส นิจุสฺส อตฺตํ สุก สณฺณาย วิเสสํ อนิจฺจา-
ทิกากาเรน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา

ค. ปญฺจกฺขนฺธेषฺส วิวิเรนฺ อนิจฺจาทิกากาเรน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา

ตอบ ก. ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ มีรูปารมณ์เป็นต้น โดยความเป็นนามรูป ที่พิเศษออกไปจากบัญญัติ โดยการละทิ้งสัททบัญญัติ อตฺตบัญญัติ เสียสิ้น ฉะนั้น ธรรมนั้นจึงชื่อว่า วิปัสสนา

ข. ธรรมโดยย่อเห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ มีรูปารมณ์เป็นต้น โดยอาการเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ที่พิเศษออกไปจากนิจจ สัญญาวิปลาส สุขสัญญาวิปลาส อตฺตสัญญาวิปลาส สุกสัญญาวิปลาส ฉะนั้นธรรมชาติ นั้น จึงชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศล-กิริยา

ค. ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งในชั้น ๕ โดยประการต่างๆ มีอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศล-กิริยา

๑๒. ถาม การเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนามัญญานัน มีอยู่กี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ การเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนานั้น มีอยู่ ๒ อย่างคือ
การเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นรูปนามประการหนึ่ง
การเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ประการหนึ่ง

๑๓. ถาม วิปัสสนา มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง บอกความหมายด้วย ?

ตอบ วิปัสสนามี ๓ อย่าง คือ

- (๑) สงฺขารปริคคณ्हนกวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณที่มีการกำหนดรู้ใน
สังขารธรรม รูป นาม
- (๒) ผลสมาปตฺติวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้าผลสมาบัติได้
- (๓) นิโรธสมาปตฺติวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้านิโรธสมาบัติ
ได้

๑๔. ถาม จงอธิบายในวิปัสสนา ดังต่อไปนี้คือ

- ก. สงฺขารปริคคณ्हนกวิปัสสนา
- ข. ผลสมาปตฺติวิปัสสนา
- ค. นิโรธสมาปตฺติวิปัสสนา

ตอบ ก. สงฺขารปริคคณ्हนกวิปัสสนา ไม่ว่าจะไม่วินิจฉัยมันหรือตักขวิปัสสนาก็ตาม
เมื่อเข้าถึงความเป็นอุฏฐานคามินีวิปัสสนาแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุใกล้ที่ทำให้
มรรคทั้งนั้น ต่างกันก็แต่เพียงได้สำเร็จมรรคช้าหรือเร็ว คือถ้าวิปัสสนาเป็น
มันทะก็ให้สำเร็จมรรคช้า มรรคนั้นเรียกว่ามันทาภิญญามรรค ถ้าวิปัสสนา
เป็นตักขะก็ให้สำเร็จมรรคเร็ว มรรคนั้นเรียกว่าชุปปาภิญญามรรค

ข. ผลสมาปตฺติวิปัสสนานั้น จะต้องเป็นตักขะวิปัสสนาจึงจะเข้าผลสมาบัติได้
ทั้งนี้ก็เพราะว่าตักขะวิปัสสนานี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้ผลจิตตูปบาทเกิด
ขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยมรรคจิตตูปบาท เช่นเดียวกันกับมรรคจิตตูปบาท ใน
มรรควิธีเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้ผลจิตตูปบาทเกิด ๒-๓ ขณะ ต่อจากตน
ฉนั้นนั้น นี้มุ่งหมายเอาเฉพาะผู้ที่เริ่มเข้าผลสมาบัติใหม่ๆ เท่านั้น ถ้าผู้ชำนาญ
ในการเข้าผลสมาบัติแล้ว มันทะวิปัสสนาก็ได้

ส่วนนิโรธสมาปตฺติวิปัสสนานั้น จะต้องเป็นวิปัสสนากลางๆ จะเป็นมันทะ
หรือตักขะวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้ เพราะว่า นิโรธสมาบัติ
วิปัสสนานี้ เป็นวิปัสสนาที่เกิดขึ้นสลับกันไปกับสมณะเรื่อย ๆ ฉะนั้นจึงมีชื่อ
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ยุคนันทวิปัสสนา”

๑๕. ถาม คำว่า “กัมมภูฐาน” เมื่อตัดบทแล้วได้กับท ? คืออะไรบ้าง ? บอกความหมาย
พร้อมทั้งวจนัตถะด้วย ?

ตอบ คำว่า “กมฺมฏฺฐาน” เมื่อตัดบทแล้วได้ ๒ บท คือ กมฺม + ฐาน

กมฺม = การกระทำ ฐาน = เป็นที่ตั้ง

ดั่งมีวจนัตถะแสดงว่า “กิริยา = กรรม” การกระทำ ชื่อว่ากรรม “ติฏฺฐติ เอตฺถาติ = ฐาน” การเจริญสมณะ วิปัสสนา ย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์ มีกสิณ เป็นต้น และรูปนาม ฉะนั้นอารมณ์อันมีกสิณเป็นต้น และรูปนามจึงชื่อว่าฐานะ

๑๖. ถาม อะไรเป็นอารมณ์กรรมฐาน และอะไรเป็นอารมณ์ฌิกภาวนากรรมฐาน แสดง วจนัตถะ และอธิบายประกอบด้วย ?

ตอบ อารมณ์กรรมฐาน ได้แก่อารมณ์ของสมณะ มีปฐวิกสิณเป็นต้น และอารมณ์ของวิปัสสนา มีเตมิกสังขารธรรม คือ รูปนามที่เกิดขึ้นในภุมิทั้ง ๓ ดั่งมีวจนัตถะแสดงว่า “กมฺมสฺส ฐานํ = กมฺมฏฺฐาน” อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมณะ และวิปัสสนา ชื่อว่า กมฺมฏฺฐาน

ส่วนอารมณ์ฌิกภาวนากรรมฐาน ได้แก่ความพยายามเจริญสมณะและวิปัสสนาที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ดั่งมีวจนัตถะแสดงว่า “กมฺมสฺส ฐานํ = กมฺมฏฺฐาน” ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ อันเป็นที่ตั้งของความพยายามที่เกิดขึ้นหลัง ๆ ชื่อว่า กมฺมฏฺฐาน อธิบายว่า สำหรับวจนัตถะในข้อนี้หมายความว่า ความพยายามที่เกิดขึ้นในครั้งหลัง ๆ นี้ มีความพยายามที่เกิดขึ้นแล้วในขณะก่อน ๆ เป็นระยะสืบต่อกันมานั่นเองเป็นที่ตั้ง ฉะนั้นความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ นั้น จึงชื่อว่า อารมณ์ฌิกภาวนากรรมฐาน

๑๗. ถาม คำว่า “ยถากุภมฺ” แปลอย่างไร มีวจนัตถะ และอธิบายว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า ยถากุภมฺ แปลว่าตามลำดับ ดั่งมีวจนัตถะแสดงว่า ยํ ยํ กโม = ยถากุภโม ลำดับใด ๆ ชื่อว่า ยถากุภโม อธิบายว่า ในคาถาของพระอนรุทธาจารย์ ได้ใช้คำว่า “ยถากุภมฺ” ซึ่งเป็นพิเศษไว้ในลำดับสุดท้ายนั้น ก็เพื่อจะให้รู้ในคำปฎิญาของท่าน ว่าท่านจะแสดงสมณะกรรมฐานก่อน แล้วจึงจะแสดงวิปัสสนากรรมฐานต่อไปตามลำดับ

๑๘. ถาม คำว่า “กัมมภูมิจานสงฺคห” หมายความว่าอะไร ? มีวจนัตถะว่าอย่างไร ? สมถกัมมภูมิจานสงฺคหะ เมื่อว่าตามแนวของพระอนุรุทธาจารย์แล้ว ท่านแสดงไว้เป็นที่หมวด คือ อะไรบ้าง ?

ตอบ คำว่า “สมถกัมมภูมิจานสงฺคห” หมายความว่าตอนที่แสดงการรวบรวมสมถกัมมภูมิจาน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “สมถกัมมภูมิจานานํ สงฺคโห กณฺโฑติ = สมถกัมมภูมิจานสงฺคโห” ตอนใด เป็นตอนที่แสดงการรวบรวมสมถกรรมฐาน ฉะนั้นตอนนั้นจึงชื่อว่า สมถกัมมภูมิจานสงฺคหะ เมื่อว่าตามแนวของพระอนุรุทธาจารย์แล้วท่านแสดงสมถกรรมฐานไว้ด้วยกัน ๗ หมวด คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัญญา ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตวัตถาน ๑ อรูป ๔

๑๙. ถาม คำว่า “จริตา” กับคำว่า “จิริยา” ทั้ง ๒ นี้มีความหมายต่างกันอย่างไร ? และจงแสดงวจนัตถะของคำว่า “จิริยา รากจิริยา รากจิริโต” ด้วย ?

ตอบ มีความแตกต่างกันดังนี้ คือ คำว่า “จิริตานัน” ได้แก่บุคคลที่มีกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมเกิดขึ้นบ่อยๆ ส่วนคำว่า “จิริยานัน” หมายความว่าเกิดเสมอๆ จิริยา มีวจนัตถะแสดงว่า “จณฺณํ ปวตฺตณฺณํ = จิริยา” ความเกิดขึ้นเสมอๆ ชื่อว่า จิริยา

รากจิริต มีวจนัตถะแสดงว่า “รากสฺส จิริยา = รากจิริยา” ความเกิดขึ้นเสมอๆ แห่งรากะ ชื่อว่ารากจิริยา

รากจิริโต มีวจนัตถะแสดงว่า “รากจิริยา เอตสฺส อตฺถิตี = รากจิริโต” ความเกิดขึ้นเสมอๆ แห่งรากะมีอยู่แก่บุคคลนั้น ฉะนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่ารากจิริต

๒๐. ถาม จริตโดยพิศดาร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ตอบ จริตโดยพิศดาร มีจำนวน ๖๓ คือ สุทธจิริตมี ๑๔ มิสสจิริตมี ๔๙

๒๑. ถาม สุทธจิริตมี ๑๔ มิสสจิริต ๔๙ นั้น คืออะไรบ้าง ? จงนับให้ครบตามจำนวนด้วย ?

ตอบ สัททจกิตมี ๑๔ คือ

ราคะจกิต โทสะจกิต โมหะจกิต ราคะโทสะจกิต ราคะโมหะจกิต โทสะโมหะจกิต
 ราคะโทสะโมหะจกิต สัททจกิต พุทธจกิต วิตักกจกิต สัททพุทธิจกิต สัทท-
 วิตักกจกิต พุทธิวิตักกจกิต สัททพุทธิวิตักกจกิต

มิสสกจกิต มี ๔๔ คือ ในเอกมูล ๒๑ ในทวิมูล ๒๑ ในติมูล ๒

ในเอกมูลมีจกิต ๒๑ คือ

ราคะมูล (๑) ราคะสัททจกิต (๒) ราคะพุทธิจกิต (๓) ราคะวิตักกจกิต
 (๔) ราคะสัททพุทธิจกิต (๕) ราคะสัททวิตักกจกิต (๖) ราคะพุทธิ-
 วิตักกจกิต (๗) ราคะสัททพุทธิวิตักกจกิต

โทสะมูล (๑) โทสะสัททจกิต (๒) โทสะพุทธิจกิต (๓) โทสะ-
 วิตักกจกิต (๔) โทสะสัททพุทธิจกิต (๕) โทสะสัททวิตักกจกิต
 (๖) โทสะพุทธิวิตักกจกิต (๗) โทสะสัททพุทธิวิตักกจกิต

โมหะมูล (๑) โมหะสัททจกิต (๒) โมหะพุทธิจกิต (๓) โมหะ-
 วิตักกจกิต (๔) โมหะสัททพุทธิจกิต (๕) โมหะสัททวิตักกจกิต
 (๖) โมหะพุทธิวิตักกจกิต (๗) โมหะสัททพุทธิวิตักกจกิต

ในทวิมูลมี ๒๑ คือ

ราคะโทสะมูล (๑) ราคะโทสะสัททจกิต (๒) ราคะโทสะพุทธิจกิต
 (๓) ราคะโทสะวิตักกจกิต (๔) ราคะโทสะสัททพุทธิจกิต (๕) ราคะ
 โทสะสัททวิตักกจกิต (๖) ราคะโทสะพุทธิวิตักกจกิต (๗) ราคะโทสะ-
 สัททพุทธิวิตักกจกิต

ราคะโมหะมูล (๑) ราคะโมหะสัททจกิต (๒) ราคะโมหะพุทธิจกิต
 (๓) ราคะโมหะวิตักกจกิต (๔) ราคะโมหะสัททพุทธิจกิต (๕) ราคะ-
 โมหะสัททวิตักกจกิต (๖) ราคะโมหะพุทธิวิตักกจกิต (๗) ราคะโมหะ-
 สัททพุทธิวิตักกจกิต

โทสะโมหะมูล (๑) โทสะโมหะศรัทธาจริต (๒) โทสะโมหะพุทธิจริต
(๓) โทสะโมหะวิตกกจริต (๔) โทสะโมหะศรัทธาพุทธิจริต (๕) โทสะ-
โมหะศรัทธาพุทธิวิตกกจริต (๖) โทสะโมหะพุทธิวิตกกจริต (๗) โทสะ-
โมหะศรัทธาพุทธิวิตกกจริต

ในติมูล มีจริต ๗ คือ

ราคะโทสะโมหะมูล (๑) ราคะโทสะโมหะศรัทธาจริต (๒) ราคะ-
โทสะโมหะพุทธิจริต (๓) ราคะโทสะโมหะวิตกกจริต (๔) ราคะโทสะ-
โมหะศรัทธาพุทธิจริต (๕) ราคะโทสะโมหะศรัทธาวิตกกจริต (๖) ราคะ-
โทสะโมหะพุทธิวิตกกจริต (๗) ราคะโทสะโมหะศรัทธาพุทธิวิตกกจริต

๒๒. ถาม จงแสดงคาถาที่เป็นหลักพึงยึดถือไว้เป็นเครื่องสังเกตรู้ได้ในจิตต่าง ๆ พร้อมทั้ง
คำแปล ?

ตอบ สำหรับในพระพุทธศาสนานั้น มีหลักที่จะพึงยึดถือไว้เป็นเครื่องสังเกตรู้ได้ใน
จิตต่าง ๆ ๕ ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

อริยาปถโต กิจจา โภชนา ทสฺสนาโท
ธมมปฺปวตฺตโต จริยาโย วิภาวเยติ ฯ

(วิสุทธิมรรคอรรถถา)

แปลความว่า

บันทึกพึงทราบจิตต่าง ๆ โดยอาศัยอริยาปถ คือ การเดิน ยืน นั่ง นอน
ประการหนึ่ง โดยอาศัยกิจ คือ การงานที่กระทำประการหนึ่งโดยอาศัยโภชนะ
คืออาหารประการหนึ่ง โดยอาศัยทสฺสนะเป็นต้น คือ การดู การฟัง การดม
การกิน การลูบไล้แต่งตัวประการหนึ่ง โดยอาศัยความเป็นไปแห่งธรรมต่าง ๆ
คือ ประพฤติดี หรือเลว ประการหนึ่ง รวม ๕ ประการดังนี้

๒๓. ถาม จงแสดงข้อสังเกตที่พึงรู้ได้ แก่ผู้มีจิตต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

ก. ผู้มีราคะจริต ข. ผู้มีโทสะจริต ค. ผู้มีโมหะจริต ง. ผู้มีศรัทธาจริต
จ. ผู้มีพุทธิจริต ฉ. ผู้มีวิตกกจริต ?

ตอบ ก. ผู้มีราคะจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

- (๑) ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีราคะจริตเมื่อจะเดินไปตามปกติธรรมดา มีกิริยาทำทางอันชดช้อย ค่อยๆ วางเท้าลงและยกขึ้น เมื่อจะวางลงนั้น ก็วางลงอย่างสม่ำเสมอ เมื่อจะยกขึ้นนั้น ก็ยกขึ้นอย่างสม่ำเสมอ มีรอยเท้ากระโหย่ง เมื่อยืนหรือนั่งก็นำดู มีอาการอันลุ่มลุ่มม่อม เวลานอนก็ไม่รีบริว้น การจัดที่นอนก็เรียบร้อยสม่ำเสมอ แล้วจึงค่อยๆ เอนตัวลงนอน มีการวางอวัยวะส่วนต่างๆ น้อยใหญ่ให้เรียบร้อย นอนอยู่ในอาการอันนำดู เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ค่อยๆ ลุก ให้คำตอบเหมือนกับไม่ใคร่จะเต็มใจ
- (๒) ว่าโดยกิจ ผู้มีราคะจริต เมื่อจะทำงานอันใด ย่อมกระทำไปอย่างเรียบร้อย เช่น การปักกวาดเป็นต้น สะอาดเตียนหมดจดดี ไม่ให้มีฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตลบขึ้นมา มือที่ถือไม้กวาดนั้น ก็ถือไว้เป็นอย่างดี ค่อยๆ กวาดไปๆ อย่างแช่มช้าไม่รีบริว้น
- (๓) ว่าโดยโภชนะ ผู้มีราคะจริตชอบอาหารอันลุ่มลุ่มมีรสอร่อยสนิทหวานมัน เมื่อบริโภคก็ทำคำข้าวให้กลมกล่อมพอเหมาะพอควร ไม่เล็กเกินไป หรือโตเกินไป ชอบลิ้มรสแปลกๆ รับประทานไปโดยไม่รีบริว้น ได้อาหารดีที่ถูกปากอย่างเดียวเท่านั้นก็มีความพอใจมาก
- (๔) ว่าโดยทศณะ ผู้มีราคะจริตเมื่อได้แลเห็นรูปสวยงามที่เป็นการปราบปลื้มใจ เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสดี เครื่องสัมผัสละเอียดอ่อนที่เป็นอย่างธรรมดา แม้เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็เพ่งมองดู ตั้งใจฟังอย่างสนใจ เหมือนกับเกิดพิศวงงงงวย อย่างจริง ๆ จัง ๆ คล้าย ๆ กับว่าไม่เคยพบเคยเห็นสิ่งเหล่านี้ แม้จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ไม่มีการถือสา ไม่ทักท้วงขึ้นมามีเป็นผิดหรือถูกแต่อย่างใด คงติดใจในคุณภาพแม้เพียงนิดเดียวที่มีอยู่ในสิ่งนั้น เมื่อสิ่งเหล่านั้นผ่านเลยไปแล้วก็ยังไม่อมลดละ ยังตามดู ตามฟัง อย่างที่เรียกว่าชะเง้อคอมอง เมื่อจะจากไปก็จากไปอย่างมีอาลัย บางทีถึงกับกลับหลังหันมองอย่างเสียตาย

(๕) ว่าโดยธรรมชาติ ผู้มีราคะจริตย่อมมีจิตใจต่ำ เป็นไปดังนี้ คือ

(๑) มายา เป็นผู้เจ้าเล่ห์

(๒) สาเจยยะ เป็นผู้โอ้อวด

(๓) มาน เป็นผู้ถือหัว

(๔) ปาปิจนตา เป็นผู้มีความประสงค์ที่จะเป็นไปในทางทุจริต

(๕) มหิจนตา เป็นผู้ต้องการให้ผู้อื่นยกย่องชมเชยสรรเสริญ

ในคุณสมบัติของตนจนเกินประมาณ

(๖) อสนุตฺตฺตจิตา เป็นผู้ไม่มีความพอใจในเครื่องอุปโภค บริโภค

(๗) สึงกะ เป็นผู้มีแรงอน

(๘) จาปลย เป็นผู้ประติษฐิ์ประตอยเครื่องนุ่งห่มพิถีพิถันกับ

ความสวยงาม และตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ

บ. ผู้มีโทสะจริตมีข้อที่พึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

(๑) ว่าโดยอิริยาบถ ผู้ที่มีโทสะจริต เมื่อเดินไปนั้นย่อมเดินไปประดุจจิกปลายเท้า การวางเท้าลงและยกขึ้นอย่างรวดเร็วไม่เรียบร้อยกะผลึกะผลาม มีรอยจิกปลาย เวลายืนหรือนั่งอยู่นั้นก็มีกิริยาทำทางอันกระด้าง เวลานอนก็รีบร้อนมาก การจัดที่นอนก็จัดตามแต่จะได้อ แล้วทอดกายลงนอนอย่างเกะกะไม่เรียบร้อย เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ลุกขึ้นอย่างผลุนผลัน มีหน้าตาบูดบึ้ง ให้คำตอบอย่างเดี๋ยวจ๋ คล้ายกันกับว่าคนโกรธกัน

(๒) ว่าโดยกิจ ผู้มีโทสะจริต ทำการงานสะอาด แต่ไม่เรียบร้อย เช่น การปักกวาดเป็นต้น มีเสียงดังจาด ๆ โครมคราม มือกำไม้กวาดไว้นแน่นอย่างขึงขัง กวาดไปอย่างรีบร้อน สะอาดเป็นหย่อม ๆ ทำให้ฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตลบขึ้นมาทั้ง ๒ ข้าง

(๓) ว่าโดยโภชนะ ผู้มีโทสะจริตชอบอาหารหยาบ ๆ รสเปรี้ยว เค็ม ขม ผาต จืด เมื่อบริโภคก็ทำคำโตจนคับปาก ไม่ใช่เป็นนักกลั้มรส รับประทานเร็ว ได้อาหารที่ไม่ถูกใจ แม้เพียงเดียวก็พาลโกรธขึ้นมาได้

(๔) ว่าโดยทัศนะ ผู้มีโทสะจจริต เมื่อได้แลเห็นรูปที่ไม่ค่อยสวยไม่ค่อยงาม ไม่เป็นการปราบปลื้มใจ เสียงไม่ค่อยไพเราะ กลิ่นไม่ค่อยหอม รสไม่ค่อยดี เครื่องสัมผัสหยาบ ที่เป็นไปอย่างธรรมดา แม้เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็หงุดหงิดใจ ไม่อยากดู ดูได้ไม่นาน ถ้ามีข้อบกพร่อง ประกอบอยู่บ้างเพียงนิดหน่อยในสิ่งเหล่านี้ ก็ขัดใจ แม้ว่าจะความดีจะมีอยู่อย่างชัดแจ้งก็ตามที แต่ไม่ค่อยมีความสนใจในคุณความดีนั้นแต่อย่างใด ๆ เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่านเลยไปก็ไม่รู้สึกเสียดาย เมื่อจะจากหรือหลีกไป ก็ใคร่จะพ้นออกไปอย่างเดียว ไม่มีการแลเกี่ยวคิดพะวงหลงอาลัยติดใจถึงเลย

(๕) ว่าโดยธัมมปวัตติ ผู้มีโทสะจจริตย่อมมีจิตใจต่ำเป็นไปดังนี้ คือ

- (๑) โกรธ เป็นผู้มักโกรธ
- (๒) อุปนาท เป็นผู้ผุกโกรธ
- (๓) มักข เป็นผู้ลบหลู่บุญคุณ
- (๔) ปลาส เป็นผู้ดีเสมอ
- (๕) อิสสา เป็นผู้มีความอิจฉาริษยาในคุณสมบัติของผู้อื่นที่ดีกว่าตน หรือเสมอต
- (๖) มัจฉริยะ เป็นผู้มีความตระหนี่

ค. ผู้มีโมหจจริต ผู้มีโมหะจจริตมีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

(๑) ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีโมหจจริต เมื่อเดินไปนั้นย่อมเดินไปโดยเปะปะ เมื่อวางเท้าลงและยกขึ้นคุดคั่งคนข่มตัว มีรอยเท้าจิกปลายและสันเวลาขึ้น หรือนั่งก็มีอาการบ่งเข่อ เหม่อ ๆ ลอย ๆ เมื่อนอนก็ไม่แนวดู คือนอนขวางมือและเท้าเหวี่ยงเกะกะไปโดยไม่รู้ตัว การจัดปูที่นอนก็ไม่เรียบร้อย ส่วนมากชอบนอนคว่ำหน้า เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ลุกช้า มีการงัวเงีย หาวเรอ ทำอาการกระบิดกระบวนไปมาน่ารำคาญ

(๒) ว่าโดยกิจ ผู้มีโมหะจจริต เมื่อจะทำการงานอันใดมักกระทำไปโดยหยาบ ๆ ไม่ถี่ถ้วน คั่งค้าง เอาดีไม่ได้ เช่น การบัตกवादเป็นต้น

มือที่จับไม้กวาดก็จับไว้อย่างหลวม ๆ ทำการกวาดไปตามแต่จะได้อะไร ไม่สะอาด ทั้งไม่เรียบร้อย ทำให้มูลฝอยกระจายกระเจาเคลื่อนขึ้นมา ในขณะที่กำลังกวาดอยู่

(๓) ว่าโดยโภชนะ ผู้มีโมหะจริต เป็นผู้ชอบในรสอาหารไม่แน่นอน เมื่อบริโภคก็ทำคำเล็ก ๆ ไม่กลมกล่อม เมล็ดข้าวตกรวบรวม กวาดกระจายไปปากเลอะ จิตใจฟุ้งสร้านคิดไปบริโภคไปอย่างคนใจลอย

(๔) ว่าโดยทัศนะ ผู้มีโมหะจริต เมื่อได้เห็นรูปร่างใดอย่างหนึ่งนั้นว่า โดยเนื้อแท้ของตนเองแล้วก็เป็นคนเฉยๆ เพราะความซึ่มที่ไม่รู้นั่นเอง ต่อเมื่อผู้หนึ่งข้างหน้าขึ้นมา มีการคล้อยตามเขาไป คือ คนอื่นเขาดีก็พลอยดีกับเขาด้วย ถ้าเขาซึ่มก็พลอยซึ่มกับเขาด้วย การได้ยิน การรู้จัก เป็นต้น ก็ไปเป็นในทำนองเดียวกันนี้

(๕) ว่าโดยธรรมปวัตติ ผู้มีโมหะจริต ย่อมมีจิตใจโง่เขลาหมาย เป็นไปดังนี้ คือ

(๑) ถิ่นมัทระ เป็นผู้ที่มีจิตใจว่องเหวา หดหู่ ท้อถอย ไม่เข้มแข็ง

(๒) กุกกุกจ เป็นผู้มีความรำคาญ

(๓) วิจิจิณา เป็นผู้มีความลังเลสงสัยสนเท่ห์

(๔) อาทาน คาหิตา เป็นผู้มีการยึดมั่น โดยปราศจากเหตุ ผล

(๕) ทุปฺปนีสุสคคิตา เป็นผู้อบรมสั่งสอน ปลดเปลื้องความเห็นผิดนั้นได้ยาก

ม. ผู้มีศรัทธาจริต ผู้มีศรัทธาจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

(๑) ว่าโดยอิริยาบถ

(๒) ว่าโดยกิจ

(๓) ว่าโดยโภชนะ

(๔) ว่าโดยทัศนะ คือ การดู การฟังเป็นต้น เหล่านี้ ย่อมเหมือนกันกับ ผู้ที่มีราคะจริตทั้งสี่ ต่างกันก็แต่เพียงกรรมปวัตติเท่านั้น คือ ผู้ที่มี ศรัทธาจิต ย่อมเป็นผู้ไม่มีมารยาสาโดยเป็นต้น แต่ประการใดคงมี แต่จิตใจสูงที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับผู้ที่มีราคะจริตเป็นไปดังนี้ คือ

(๑) มุตตจากตา เป็นผู้ยอมเสียสละกังวลห่วงใย ในสิ่งทั้งปวง

(๒) อริยานิ ทสฺสนกามตา มีความต้องการพบเห็นพระอริยเจ้า

(๓) สทฺธมฺมโสตุกามตา ต้องการฟังพระสัทธรรม

(๔) ปาโมชฺชพหุลตา มีความปรีดาปราโมทย์อย่างสูงใน เมื่อได้พบเห็นพระอริยเจ้า และได้พระสัทธรรมแล้ว

(๕) อสจฺจตา เป็นผู้ไม่โอ้อวด

(๖) อมายาวีตา เป็นผู้ไม่มีมารยา

(๗) ปสาโท เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยมารดา บิดา ครู อาจารย์ เป็นอย่างดี

ง. ผู้มีพุทฺธิจิต ผู้มีพุทฺธิจิต มีข้อที่จะพึงสังเกตดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ว่าโดยอิริยาบถ

(๒) ว่าโดยกิจ

(๓) ว่าโดยโภชนะ

(๔) ว่าโดยทัศนะ คือ การดู การฟังเป็นต้น เหล่านี้ย่อมเหมือนกันกับ ผู้ที่มีโหระจริตทั้งสี่ ต่างกันก็แต่กรรมปวัตติเท่านั้น คือ ผู้ที่มีพุทฺธิจิต ไกรธ อุปนาห พักชะ เป็นต้นเหล่านี้ ไม่ค่อยจะปรากฏเกิดขึ้นแต่ ประการใด คงมีจิตใจสูงที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับผู้ที่มีโหระจริตเป็นไป ดังนี้ คือ

(๑) โทวจสฺสตา เป็นผู้ว่าง่ายในการสั่งสอนที่มีประโยชน์ ถึงแม้ ผู้นั้นจะไม่ใช่เป็นมารดา บิดา ครู อาจารย์ ญาติสนิท มิตรสหายก็ตาม ถ้าคำตักเตือนแนะนำสั่งสอนใดๆ ประกอบ ไปด้วยประโยชน์ก็ยอมรับฟังทั้งสิ้น

- (๒) กลุยานมิตตดา เป็นผู้เลือกคบแต่คนดีเป็นเพื่อน โดยไม่มีการถือชั้น วรรณะ
- (๓) โกชนะ มตตณฺณดา เป็นผู้รู้จักประมาณในการรับอาหารที่เขาให้ และในการบริโภค
- (๔) สติสมฺปนฺณํ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ
- (๕) ชาครยานุโยโค เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียร มีจิตใจตั้งอยู่เป็นนิจในกิจที่ดี
- (๖) สัมเวโค เป็นผู้มีความเบื่อหน่าย และเห็นโทษ ในการเกิด แก่ เจ็บ ตาย
- (๗) โยนฺโสปธานํ เป็นผู้มีความเพียรโดยเหมาะสม คือ หมั่นประกอบในทาน ศีล ภาวนา เพื่อให้ได้คติที่ดี ในภพข้างหน้า ต่อๆ ไป จนถึงที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง
- จ. ผู้มีวิตักกจริต ผู้มีวิตักกจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้
- (๑) ว่าโดยอิริยาบถ
- (๒) ว่าโดยกิจ
- (๓) ว่าโดยโภชนะ
- (๔) ว่าโดยทัศนะ คือ การดู การฟัง เป็นต้น เหล่านี้ย่อมเหมือนกันกับผู้มีโมจริตทั้งสิ้น ต่างกันแต่เพียงกรรมปวัตติเท่านั้น คือ ผู้มีวิตักกจริต ย่อมมีจิตใจเป็นไปดังนี้ คือ
- (๑) ภสฺสพหุลตา เป็นคนพูดพรา
- (๒) คณารมตา เป็นคนชอบคลุกคลีกับหมู่คณะ
- (๓) กุสฺลानุโยเค อรติ เป็นผู้ไม่มีความยินดีในการทำบุญ บริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา
- (๔) อนนฺวจิตฺตกิจฺจตา เป็นคนชอบพละพละไปทางโน้นทางนี้ เปลี่ยนงานเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด

(๕) รตฺติธฺมา ยนา กลางคืนชอบคิดวางโครงการแบบสร้าง
วิมานในอากาศที่จะทำในวันรุ่งขึ้น

(๖) ทิวาปชฺชณนา เป็นคนเจ้าความคิดไปในเรื่องร้อยแปด

๒๔. ถาม จงแสดงสมุฏฐานของผู้มีจิตทั้ง ๖ มีราคะจิต เป็นต้น ?

ตอบ ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะเนื่องมาจากการกระทำกุศลของคนทั้งหลาย ที่ในชาติ
ปางก่อนซึ่งเป็นตัวเหตุ นั้น ได้กระทำไปโดยไม่เหมือนกันนั่นเอง กล่าวคือ
ในขณะที่กำลังบริจาทนรักษาศีล หรือเจริญภาวนาอยู่นั้น กระแสร์จิตในขณะ
นั้นย่อมปรารถนาเป็นไปในการมีชื่อเสียงบ้าง มีหน้ามีตาบ้าง อยากได้เสวยผลที่
เป็นทิพย์สมบัติ มนุษย์สมบัติบ้าง อันเป็นตัวตัณหา มีการถือว่าเราเป็นนั่นเป็น
นี่บ้าง อันเป็นโลภิตกเจตสิก ๓ คือ ตัณมานะ มีการถือว่าเป็นตัวตนบ้าง อันเป็น
ตัวทิฏฐิ กุศลที่เกี่ยวเนื่องด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ เช่นนี้จึงเป็นเหตุให้ผู้นั้น
เป็นคนมีราคะจิตในภพต่อไป

ถ้ากระแสร์จิตในขณะนั้นเกิดความโกรธ ความเสียใจ ความอิจฉาริษยา
ความตระหนี่ ความเดือดร้อนใจ อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว กุศลที่เกี่ยวเนื่อง
ด้วยโทสตุกกะ ๔ คือ โทส อิสสา มัจฉริยะ กุจจะ เช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุ
ทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีโทสจิตในภพต่อไป

ถ้ากระแสร์จิตในขณะนั้นมีความโง่เขลา ไม่รู้ในเหตุผลของการกระทำกุศล
ของตนแต่ประการใด หากแต่กระทำไปตามสมัยนิยมตามกาลเวลา หรือบางทีก็
เกิดการวิพากษ์วิจารณ์เคลือบแคลงสงสัย ใน ทาน ศีล ภาวนา ที่ตนกำลังทำอยู่
หรือบางทีก็มีจิตใจฟุ้งสร้านไปในเรื่องอื่น มิได้ตั้งใจไว้ในการกุศลที่ตนกระทำ
ไปในขณะนั้น กุศลที่เกี่ยวเนื่องโมหตุกกเจตสิก ๔ คือ โมหะ อหิริก อโนตตปปี
อุทรัจจ และวิจิกิจฉา เช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีโมหะจิตในภพ
ต่อไป

ถ้ากระแสร์จิตในขณะนั้น มัวแต่คิดไปในความสนุกสนาน เพลิดเพลิน
ในเรื่องเบญจกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นกามวิตก

หรือคิดไปในการปองร้ายผู้อื่นที่เป็นพยาบาทวิติก หรือคิดไปในทางเบียดเบียน ทำลายความสุขของผู้อื่น สัตว์อื่น ให้ได้รับความเดือดร้อน ที่เป็นวิหิงสาวิติก กุศลที่เกี่ยวข้องด้วยอกุศลวิติก ๓ คือ กามวิติก พยาบาทวิติก วิหิงสาวิติก เช่นนี้แหละจึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีวิติกจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสน้ำจิตในขณะนั้นประกอบ ศรัทธาเจตสิก คือ ความเชื่อ ความเลื่อมใสในกรรม และผลของกรรมคุณ ของพระรัตนตรัย ตายแล้วเกิดใหม่เรื่อย ๆ ไป ในเมื่อยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ที่เป็นตัวศรัทธากุศลที่เกี่ยวข้อง ด้วยศรัทธาเจตสิกเช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีศรัทธาจิตในภพต่อไป

ถ้ากระแสน้ำจิตในขณะนั้นประกอบด้วยปัญญาเจตสิก คือ ภูมิในเหตุ — ผล ของกุศลกรรมที่ตนกำลังทำอยู่ พร้อมกับความฉลาด ในการกระทำกุศลนั้น ๆ แล้วปรารภว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ทรัพย์สิน เงินทอง ภรรยา สามี มารดา บิดา มิใช่เป็นของ ๆ ตนโดยแท้ ที่เป็นกัมมัชสาญาณ ตัวเราก็คือ คนอื่นก็ดี ล้วนแต่เป็นรูปรูปนามขันธ์ ๕ ทั้งสิ้น อาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปอยู่ ที่เรียกกันว่า นี่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน นี่เป็นมนุษย์ นี่เป็นชาย นี่เป็นหญิง คนนี้ คนนี้ เหล่านี้ก็เพียงแต่สมมุติเรียกขึ้นตามโวหารของชาวโลกเท่านั้น โดยปรมาตมะ ความจริงแล้วหาไม่มี และรูปรูปนามขันธ์ ๕ ที่อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นไปอยู่นั้น ก็มีความเกิดดับที่เป็นตัววิปัสสนาญาณ หรือมีการพิจารณาเห็นว่า สัปบุรุษทั้งหลาย ย่อมตั้งไตรทวารของตนไว้ใน ทาน ศีล ภาวนา และเราก็ได้เอาเยี่ยงอย่างเจริญรอยตามความประพฤติอันดีงามของท่านสัปบุรุษเหล่านั้นอยู่นับว่าเป็นโชคดี เป็นที่พึงของตนได้ทั้งในภพนี้และภพหน้าอย่างแน่แท้ ที่ตัวปัจจุเวกษธรรมญาณ หรือตั้งใจปรารภว่าด้วยอำนาจแห่งบุญกุศลนี้ ขอให้ตนได้เป็นคนมีปัญญา กุศลที่เนื่องด้วยปัญญาเจตสิก คือ ปัญญาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วเช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีพุทธจริตในภพต่อไป

๒๕. ถาม ท่านสาธุชนทั้งหลาย เมื่อมีความประสงค์จะแก้ไขปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเพื่อให้ดีขึ้น ทั้งในภพนี้และภพหน้า หรือเพิ่มเติมให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ทั้งภพนี้และภพหน้านั้น จักปฏิบัติตนอย่างไร ? จงชี้แจงให้ทราบด้วย ?

ตอบ จะต้องปฏิบัติตนดังต่อไปนี้ คือ พุทธศาสนิกชนผู้มีความประสงค์จะให้ตนเป็นคนมีนิสัยใจคอที่เป็นจริตฝ่ายดีในภพข้างหน้าต่อไปแล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหมั่นรักษาคใจของตนไว้ให้ดีในขณะที่ทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อย่าให้จิตใจต่ำเกิดขึ้นแทรกแซงได้ในขณะนั้น

อนึ่งเมื่อได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา และยังมีชีวิตเป็นไปอยู่ในบัดนี้นั้น ถ้าเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอย่างดีแล้ว ก็ยังมีโอกาสที่จะแก้ไขปรับปรุง หรือเพิ่มเติมภาวะความเป็นอยู่ของตน ซึ่งเป็นผลกำไรที่จะได้รับในภพต่อไป โดยการกุศลต่าง ๆ กล่าวคือ ถ้าเห็นว่าตนเป็นคนโง่ ก็จงเร่งศึกษาวิชาธรรมะ หรือช่วยอุปการะสนับสนุน แก่ผู้ที่กำลังศึกษาวิชาธรรมะ โดยสร้างตำรา และสถานที่ศึกษา ถ้าเป็นคนขี้ดสนก็จงเร่งสร้างทานกุศล ถ้าเป็นคนขี้ริ้ว ก็จงพยายามทำความสะอาดปฐูนียสถาน ตลอดจนกระทำการถวายทาน ก็จัดอย่างสะอาดเรียบร้อยทุกสัดส่วน และจงระวังอย่าให้ความโกรธ ความเสียใจเกิดขึ้นในขณะนั้น ถ้าเป็นคนขี้โรค ก็จงรีบงดเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความลำบาก แล้วจงเหลือเฟือแก่ผู้ที่มีโรค โดยการให้ยา ให้เงิน ตลอดจนเครื่องกินเครื่องใช้ตามสมควรแก่กำลังของตน ในเมื่อพอที่จะช่วยเหลือได้ ถ้าเป็นสกุลต่ำ ก็จงมีความเคารพอ่อนน้อมต่อท่านที่มีคุณวุฒิ วิทยุฒิ อย่าได้เย่อหยิ่งถือตัวแก่คนทั่วไป การประพฤติตนเป็นไปตามดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการแก้ไขปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นในภพต่อไป

ส่วนการเพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตนให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปนั้น ต้องเป็นคนที่ไม่ลืมหิว โดยมาคำนึงถึงตนเองอยู่เสมอว่า การที่เราไม่มีบุญเจตนาเลิยวณลาภกิติ เป็นคนมั่งมีศรีสุขกิติ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนแต่อย่างใด ๆ กิติ มีผิวพรรณเปล่งปลั่งสวยงามกิติ และเป็นคนมีตระกูลสูงกิติ เหล่านี้ล้วนแต่ได้มาจากกระทำกุศล

ที่ปราศจากกิเลสรบกวนในภพก่อนทั้งสิ้น แล้วก็พยายามสร้างกุศลต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดปัญญาทรัพย์สิน เงินทอง มีร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรค รูปร่างสกุลสูงต่อไปในภพหน้าให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก นี่แหละเป็นการเพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตน การสร้างกุศลเพื่อแก้ไขปรับปรุงและเพิ่มเติมดังกล่าวมาแล้วนี้ ล้วนแต่เป็นการกระทำให้สำเร็จได้ตามความประสงค์ทั้งนั้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผู้ที่มีสติสัมปชัญญะทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้ได้รับผลกำไรจากการเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา ถ้าหากว่าผู้ใดขาดจากสติสัมปชัญญะในการที่จะแก้ไขปรับปรุง หรือเพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตนให้ดีแล้ว ก็ถือว่าผู้นั้นไม่ได้รับผลกำไรจากการเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาเสียเลย

๒๖. **ถาม** ภาวนาอย่างไหนที่ได้ชื่อว่าบริกรรม จงยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย และบริกรรมภาวนานั้น เป็นวิถิจิตชนิดไหนมีวจนัตถะว่าอย่างไร ?

ตอบ บริกรรมภาวนา มหากุศล มหาภิกิริยาที่เกิดขึ้นก่อน ๆ นับตั้งแต่ได้เริ่มต้นเจริญสมณะกรรมฐานใหม่ ๆ ตลอดมาจนถึงจดจบเขตแห่งอุคคหนิมิต्तนั้น ชื่อว่าบริกรรมดังมีวจนัตถะแสดงว่า “อุปปณิ ปริกโรติ ปริสขโรตติ = ปริกมมฺ ภา ปรีอาทิกุตฺถมมฺ = ปริกมมฺ” วิธีอื่นใดย่อมจัดแจงปรุงแต่งอุปปนา ฉะนั้นวิถิจิตนั้น ชื่อว่าบริกรรม หรืออีกนัยหนึ่งวิถิจิตที่เป็นต้นเหตุแห่งการเจริญสมณะกรรมฐานเบื้องต้น ชื่อว่าบริกรรม และบริกรรมภาวนานั้น เป็นวิถิจิตชนิดบริกรรมภาวนา คือวิถิจิตที่เกิดขึ้นติดต่อกันอยู่เรื่อย ๆ ในขณะที่กำลังบริกรรมว่า “ปฐวี” อยู่เป็นต้นนั้น ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “ปริกมมฺญจ ตํ ภาวนา จาติ = ปริกมมฺภาวนา” วิถิจิตใดชื่อว่าบริกรรมด้วย ชื่อว่าภาวนาด้วย ฉะนั้นวิถิจิตนั้น จึงได้ชื่อว่า บริกรรมภาวนา

๒๗. **ถาม** คำว่า “อุปจาระ” แสดงวจนัตถะว่าอย่างไร องค์ธรรมใดแก่อะไร และวิถิจิตชนิดไหน จึงชื่อว่าอุปจารภาวนา ? จงยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย ?

ตอบ คำว่า “อุปจาร” มีวจนัตถะแสดงว่า “อุปปนาย สมเป จรติ ปวตุตฺติ = อุปจาร” วิถิจิตอันใดเกิดขึ้นใกล้เคียงกับขอบเขตของอุปปนาฉาน ฉะนั้นวิถิ

จิตอันนั้น จึงได้ชื่อว่าอุปจาร องค์ธรรมได้แก่มหากุศลมหากิริยา ที่เกิดขึ้นใกล้ กับกับอัปนาณาน

และวิถิจิตที่ได้ชื่อว่า อุปจารนี้แหละพระโยคีบุคคลควรกระทำให้เกิดขึ้นเรื่อย ๆ โดยให้ทวีมากยิ่งขึ้น วิถินั้นได้ชื่อว่าอุปจารภาวนา ดังมีฉันทะแสดงว่า “อุปจารณฺจ ตํ ภาวนา จาติ = อุปจารภาวนา” วิถิจิตได้ชื่อว่าอุปจารด้วย ชื่อว่าภาวนาด้วย ฉะนั้นวิถิจิตนั้น จึงชื่อว่าอุปจารภาวนา

๒๘. ถาม คำว่า “อัปนา” หมายถึงอะไรเป็นชื่อของสภาวะชนิดไหน มีฉันทะแสดงว่าอย่างไร ? คำว่า อัปนากับคำว่าภาวนา เมื่อรวมเป็นบทเดียวกันแล้วมีฉันทะแสดงว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า “อัปนา” หมายความว่าธรรมชาติที่ยกสัมปยุตตรวมขึ้นสู่อารมณ์เฉพาะ หน้า เป็นชื่อของวิตกองค์ที่ประกอบกับมหัคคต และโลกุตตรธรรมดังมีฉันทะแสดงว่า “อฺปฺเปติ สมฺปยุตฺตมฺเม อารมฺมณํ อภินิโรเปตีติ = อฺปฺปนา” ธรรมชาติใด ย่อมยกสัมปยุตตรวมขึ้นสู่อารมณ์เฉพาะหน้า ฉะนั้นธรรมชาตินั้น นั้น จึงได้ชื่อว่า อัปนา ส่วนคำว่า “อฺปฺปนากับคำว่า ภาวนา” เมื่อรวมเข้า เป็นบทเดียวกันแล้วมีฉันทะแสดงว่า “อฺปฺปนา จ สภาวนาจาติ = อฺปฺปนา ภาวนา” ธรรมชาติเป็นอัปนาด้วย เป็นการกระทำที่ถึงแล้วซึ่งความเจริญนั้น ด้วย ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงได้ชื่อว่า อัปนาภาวนา

๒๙. ถาม คำว่า บริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา ทั้ง ๒ นี้ได้แก่มหากุศล มหากิริยา ชวนะ นั้นเอง ดังนั้นอยากจะทราบว่าเป็นบริกรรมภาวนา และอุปจารภาวนานั้น เป็น ในระยะไหน จงเปรียบเทียบให้เห็นด้วย ?

ตอบ ในภาวนาทั้ง ๓ นั้น มหากุศลมหากิริยาชวนะ ที่เกิดก่อนมหัคคตมานั้นแหละ ชื่อว่า บริกรรมภาวนา แต่บริกรรมภาวนานี้ได้ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ ตอนแรกของมหากุศล มหากิริยาชวนะ ที่เกิดอยู่ห่างไกลจากมหัคคตมานั้น มหากุศล มหากิริยาชวนะนี้ ชื่อว่าบริกรรมภาวนา เมื่ออยู่เรื่อย ๆ และทวียิ่งขึ้นไปตามลำดับ เกลือบใกล้ที่มหัคคตมานจะเกิดมหากุศล มหากิริยาชวนะนี้

ชื่อว่าอุปการภาวนา เมื่อสรุปแล้วคงได้ความว่า บริกรรมภาวนานี้เอง เมื่อเกิด อยู่ใกล้ที่มหัคคตมานจะเกิดนั้น บริกรรมภาวนาก็ถูกเปลี่ยนชื่อว่าเป็นอุปการ ภาวนา เหมือนกันกับภวังคละณะดวงที่ ๒ ที่เกิดขึ้น วิถีจิต ชื่อว่าภวังคบุ้งเจตะ จนนั้น

๓๐. ถาม คำว่า “นิมิตต์” ในบริกรรมนิมิตต์นั้น ได้แก่อะไร มีวจนัตถะว่าอย่างไร ? เมื่อเรียกว่าบริกรรมนิมิตต์ จะได้แก่อะไร มีวจนัตถะว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า “นิมิตต์” ในบริกรรมนิมิตต์นั้น ได้แก่อารมณ์ต่าง ๆ มีปฐวิกสิณเป็นต้น ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “อารมฺมณิกขมฺเมหิ นิเมยเต ฌานียเต = นิมิตฺตํ” ธรรมชาติอันใดพึงรู้เป็นนิจ โดยจิต เจตสิก ซึ่งเป็นอารมณิกขมทั้งหลาย จนนั้นธรรมชาติอันนั้น จึงชื่อนิมนิตต์ ได้อารมณ์ เมื่อเรียกว่า บริกรรมนิมิตต์ แล้วก็ให้แก่ อารมณ์ของบริกรรมภาวนา ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “ปริกขมฺมสฺส นิมิตฺตํ = ปริกขมฺมนิมิตฺตํ” อารมณ์ของบริกรรมภาวนา ชื่อว่าบริกรรมนิมิตต์ ได้แก่กุปารมณฺ หรือโฆฏฐัพพารมณฺ หรือธรรมารมณฺ ซึ่งเป็นกรรมฐานที่พระ โยคิบุคคลใช้เจริญ

๓๑. ถาม คำว่า “อุคฺคหะกับคำว่าอุคฺคหนิมิตฺตํนั้น” มีความหมายต่างกันอย่างไร ? คือ อะไร ? แสดงวจนัตถะว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า อุคฺคหะกับคำว่าอุคฺคหะนิมิตฺตํนั้น มีความแตกต่างกันดังนี้ คือ อุคฺคหะ หมายเอาอารมณ์ที่พึงยึดแล้ว โดยมโนทวาริกกุศล หรือกิริยาขวนะ ดังมีวจนัตถะ แสดงว่า “อุคฺคเห ตพฺพนฺติ = อุคฺคหํ” อารมณ์ใดที่พึงยึดแล้วโดยมโนทวาริก กุศล หรือกิริยาขวนะ จนนั้น อารมณ์นั้น จึงชื่อว่าอุคฺคหะ

อุคฺคหนิมิตฺตํ หมายเอาอารมณ์ที่พึงยึดแล้วโดยมโนทวาริกกุศล หรือมหา กิริยาขวนะนั้นด้วย เป็นนิมิตต์ด้วย ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “อุคฺคหณฺจ ตํ นิมิตฺตญฺจาติ = อุคฺคหนิมิตฺตํ” อารมณ์ที่พึงยึดแล้วโดยมโนทวาริกกุศลหรือ กิริยาขวนะนั้นด้วย เป็นนิมิตต์ด้วย จนนั้น อารมณ์นั้นจึงชื่อว่า อุคฺคหนิมิตต์

๓๒. ถาม จงแสดงความแตกต่างกันระหว่าง “บริกรรมนิมิตต์กับอุคคหนิมิตต์” พร้อมทั้งยกวณัตตะและสภาวะของปฏิภาคนิมิตต์นั้นด้วย ?

ตอบ ความต่างกันระหว่างบริกรรมนิมิตต์กับอุคคหนิมิตต์

อารมณ์กรรมฐานที่เป็นบริกรรมนิมิตต์อุคคหนิมิตต์ทั้ง ๒ นี้ ต่างกันก็แต่เพียงว่า บริกรรมนิมิตต์นั้น พระโยคีย์บุคคลเห็นด้วยตาเป็นปัจจุบันรูปารมณ ส่วนอุคคหนิมิตต์นั้น เป็นภาพที่พระโยคีย์บุคคลเห็นได้ด้วยใจเป็นอดีตรูปารมณ เมื่อว่าโดยรูปารมณฐานสี่สรว วรณะ ตลอดจนประมาณความเล็กหรือใหญ่แล้ว ก็คงเหมือนกันทั้งสิ้น

ปฏิภาคนิมิตต์ อารมณ์กรรมฐานที่มีส่วนคล้าย ชื่อว่าปฏิภาค ฉะนั้นปฏิภาคนิมิตต์ จึงเป็นอารมณ์กรรมฐานที่มีสภาพคล้ายกับอุคคหนิมิตต์ ดังมีวณัตตะแสดงว่า “ปฏิภาคํ นิมิตฺตํ = ปฏิภาคนิมิตฺตํ” อารมณ์กรรมฐานที่มีสภาพคล้ายกันกับอุคคหนิมิตต์ ชื่อว่า ปฏิภาคนิมิตต์

๓๔. ถาม จงแสดงความแตกต่างกันระหว่าง “อุคคหนิมิตต์กับปฏิภาคนิมิตต์”

ตอบ ความต่างกันระหว่างอุคคหนิมิตต์กับปฏิภาคนิมิตต์ มีดังนี้ คือ

อารมณ์กรรมฐานที่เป็นอุคคหนิมิตต์กับปฏิภาคนิมิตต์ทั้ง ๒ นี้ เป็นอารมณ์ที่ปรากฏขึ้นทางใจด้วยกันทั้งคู่ ต่างกันก็แต่เพียงรูปารมณที่เป็นอุคคหนิมิตต์นั้นมีสภาพคงที่เหมือนกันกับของเดิมทุกประการ

ส่วนรูปารมณที่เป็นปฏิภาคนิมิตต์นั้นไม่เหมือนกันกับของเดิม คือองค์กสิณที่พระโยคีย์บุคคลจัดทำขึ้นนั้น มีรอยนิ้วจับต้องติดอยู่กิติ หรือดินนั้นมีผงธุลีแปดเปื้อนติดอยู่เล็กน้อย กิติ เมื่อปรากฏเป็นอุคคหนิมิตต์ขึ้นทางใจนั้น สิ่งเหล่านี้ก็คงปรากฏเห็นได้ทุกอย่างเหมือนกับของเดิม ไม่มีการผิดแปลกแต่อย่างใด สำหรับปฏิภาคนิมิตต์นั้น ถึงแม้จะปรากฏทางใจเช่นเดียวกันก็ตาม แต่รูปารมณนี้มีความใสสะอาด บริสุทธิ์หมดจดมากกว่าอุคคหนิมิตต์ หลายร้อยเท่า เหมือนกับความบริสุทธิ์หมดจด ใสสะอาดปราศจากเมฆหมอกของดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ทั้งสีขาวดลงไปไม่ได้อีกด้วยว่า ปฏิภาคนิมิตต์นั้น มีสีสรว วรณะอย่างนั้น ๆ ที่เป็นเช่นนั้น

ก็เพราะปฏิภาคนิมิตต์เป็นรูปารมณฺ์แทนอุคคหนิมิตต์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของสมาธิ ของพระโยคีบุคคล จึงคงมีแต่ความใสสะอาดปราศจากมลทินประการเดียว และปฏิภาคนิมิตต์นี้ ก็ไม่มีปรมัตตสภาวะรองรับอยู่แต่อย่างใดอีกด้วย ดังท่านอาจารย์หม่อมปาลเถระได้แสดงไว้ในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า

“ตณฺเฑโฆ ปฏิภาคนิมิตฺตํ เนว วณฺณวนํ ตํ น สณฺฐานวนํ อปรมตฺตสภาวะตฺตา” ถ้าว่าโดยความเป็นจริงแล้ว ปฏิภาคนิมิตต์นั้น ไม่มีรูปร่างสัณฐาน ไม่มีสีสรร วรรณะ แต่อย่างใด เพราะมิใช่เป็นปรมัตตสภาวะ เพียงแต่เป็นสภาพบัญญัติ

๓๔. ถาม คำว่า “กถิ” เป็นคำปุจฉาของใคร มีวจนัตถะว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า “กถิ” นี้เป็นคำปุจฉาที่พระอนุรุธาจารย์ได้ตั้งขึ้น เพื่อตนเองจะได้ขยายความต่อไปเรียกว่า “กเถตุกมฺยตาปุจฉา” หมายความว่า เมื่อมีความประสงค์จะวิสัญญานด้วยตนเองแล้ว ก็ตั้งเป็นคำถามขึ้นก่อน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “กเถตุ กามิ ปุจฉา = กเถตุกมฺยตาปุจฉา” ถามขึ้นประสงค์จะวิสัญญานเสียเอง จึงชื่อว่า กเถตุกมฺยตาปุจฉา

ถาม-ตอบ ในกสิณ ๑๐

๓๕. ถาม คำว่า “ปฐวี” ในปฐวีกสิณนั้นได้แก่ดินชนิดไหน ? คำว่า “กสิณ” หมายความว่าอะไร ? มีวจนัตถะว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า “ปฐวี” ในที่นี้มีได้มุ่งหมายเอาสภาวะปฐวีที่มีลักษณะแข็ง หรืออ่อนแต่ประการใด หากมุ่งหมายเอาสัสมการปฐวี คือดินที่มีสัณฐานกลม ถ้าเป็นชนิดเล็กก็โตประมาณเท่าจานข้าว หรือตะแกรงเล็กที่มีขนาดกว้าง ๑ คืบ กับ ๔ องคุลี ถ้าเป็นชนิดใหญ่ก็โตประมาณเท่ากับลานข้าวนี้แหละเรียกว่า “ปฐวี”

คำว่า “กสิณ” แปลว่าทั้งหมดหมายความว่า ผู้ที่เพ่งกสิณนั้นจะต้องเพ่งองค์กสิณให้ทั่วไปพร้อม ๆ กัน ดังมีวจนัตถะที่ท่านเลื่อมหาเถระแสดงไว้ในปรมัตถะทีปนี มหาฎีกาว่า “อเสสผริตพฺพญฺเณน กสิณํ” ชื่อว่ากสิณ เพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่เพ่งแผ่ทั่วไปโดยไม่มีเหลือ

๓๖. ถาม คำว่า ปฐวี กับคำว่า กณิน เมื่อรวบรวมกันเข้าแล้ว (เป็นปฐวิกสิน) มีความหมายว่า ดินที่มีสัณฐานกลมมนั้นแหละ เป็นดินที่พระโยคีบุคคลต้องใช้เพ่งโดยทั่วไปพร้อม ๆ กัน มิใช่เพ่งเฉพาะแต่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง โดยใช้บริกรรมว่า ปฐวี ๆ ด้วย

ตอบ ภาวนาจิต ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “ปฐวีเยว กสินนติ = ปฐวิกสิน” ดินที่สัณฐานกลมมนั้นแหละเป็นดินที่พระโยคีบุคคลต้องเพ่งโดยทั่วไปพร้อม ๆ กันมิใช่เพ่งเฉพาะแต่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง โดยใช้บริกรรมว่า ปฐวี ๆ ด้วยภาวนาจิต ฉะนั้นจึงชื่อว่าปฐวิกสิน

๓๗. ถาม ผู้ที่ทำการเพ่งปฐวี กสิน นั้นจะต้องจัดทำสมาธิทั่วกันไปทุก ๆ คน หรือจงอธิบายให้ทราบในเรื่องนี้ด้วย ?

ตอบ การที่กล่าวว่า ดินมีปริมาตรกลมอยู่แล้ว โดยมีได้จัดทำขึ้น แต่ใช้เป็นองค์กสินได้ นั้นหมายความว่าเฉพาะแต่ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย คือ บุญบารมีที่เกี่ยวกับการเคยได้รู้ปาวจรมานมาแล้วจากภพก่อนกาล ๆ กันกับภพนี้ โดยการเพ่งปฐวิกสินเท่านั้น ครั้นมาในภพนี้ เมื่อได้แลเห็นดินที่มีปริมาตรกลม หรือลานข้าวเข้าแล้ว ก็เพ่งดูโดยบริกรรมว่า ปฐวี ๆ เพียงแต่เท่านั้น ภาพปฐวิกสินนั้น ก็ปรากฏติดอยู่กับใจได้ ที่เรียกว่าเป็นอุคคหนิมิต เมื่อได้อุคคหนิมิตแล้วก็ไม่จำเป็นต้องมาเพ่งดินหรือลานข้าวได้อีก คงเพ่งแต่อุคคหนิมิตที่ตนได้มาแล้วนั้น อยู่กับบ้านหรือปฏิบัติต่อไปจนกว่าจะได้ปฏิภาณนิมิต และได้รับฌาน

๓๘. ถาม คำว่า ปุพพกิจได้แก่อะไร และได้ความว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า ปุพพกิจ คือ กิจเบื้องต้นของผู้ที่จะเข้าปฏิบัติ ได้ความว่าดังนี้ คือ พุทธศาสนิกชนที่เป็นอุภยาสายหญิง และบรรพชิตทั้งหลายที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนานี้ มีความเชื่อ ความเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย เชื่อ บุญ เชื่อบาป ผลของบุญ ผลของบาป โลกนี้ โลกหน้า นรก สวรรค์ เหล่านี้เป็นต้น แล้วสมควรที่จะแสวงหาอมตธรรม คือ ธรรมที่ไม่ตาย

๓๙. ถาม การแสวงหาอมตธรรมนี้มีอยู่ที่ประการ คือ อะไรบ้าง และจงแสดงบุพพกิจ
ทั้ง ๗ ของผู้ที่ทำการปฏิบัติมาโดยสังเขป ?

ตอบ การแสวงหาอมตธรรมนี้มีอยู่ ๒ ประการ คือ

(๑) ทางตรง ได้แก่การเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานทั้ง ๔

(๒) ทางอ้อม ได้แก่เจริญสมถภาวนาก่อนต่อเมื่อได้สำเร็จเป็นฌานลาภีแล้วจึง
เจริญวิปัสสนาต่อไป

ในบรรดา ๒ ทางนั้น การเจริญสมถภาวนาก็คือ การเจริญวิปัสสนาภาวนา
ภาวนาก็คือ กิจเบื้องต้นก่อนที่จะลงมือเจริญนั้น ที่เรียกบุพพกิจมีอยู่ ๗
ประการ คือ

(๑) ตั้งอยู่ในศีล

(๒) ตัดมหาปิลิโพธเครื่องกังวลใหญ่ ๑๐ ประการ

(๓) แสวงหากัลยาณมิตรที่มีความรู้ในการให้กรรมฐาน

(๔) ทำการศีกอบรมในกรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตของตน ซึ่งเป็นส่วน
หนึ่งของปริยัติที่เนยบุคคลทั้งหลายจะเว้นเสียมิได้

(๕) เว้นสถานที่ ๆ เป็นโทษแก่การปฏิบัติ

(๖) อยู่ในสถานที่ ๆ สะดวกสบายแก่การปฏิบัติ

(๗) ตัดขุททกปิลิโพธ เครื่องกังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วก็ลงมือปฏิบัติ

๔๐. ถาม จงอธิบายในบุพพกิจทั้ง ๗ เฉพาะข้อที่ ๑-๒-๓ มาตามลำดับ ?

ตอบ จะอธิบายขยายความในบุพพกิจทั้ง ๗ เฉพาะข้อที่ ๑-๒-๓ ดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ตั้งตนอยู่ในศีล

ศีล ๕ หรืออาชีวัฐฐมกศีล เป็นศีลคฤหัสถ์

ศีล ๘ ธรรมดา เป็นศีลของชี

ศีล ๑๐ เป็นศีลของสามเณร

ปาฏิโมกขสังวรศีล เป็นศีลของพระภิกษุ

(๒) มหาปติโพธ ๑๐ ประการ

อาวาโส จ กุลั ลาโก คโน กมมณจ ปญจัม
 อทฺธานั ฌาติ อาพาโร คนฺโถ อิทฺฐิตี เต ทส ฯ

แปลความว่า

เครื่องก่อวนให้เกิดความกังวลใหญ่ ๆ มีอยู่ ๑๐ ประการคือ

- (๑) อาวาสปติโพธ ที่อยู่ที่อาศัย มีวัด กุฏิ บ้าน เป็นต้น
- (๒) กุลปติโพธ ทายกทายิกา
- (๓) ลาภปติโพธ ลาภสักการ
- (๔) คนปติโพธ หมู่คณะ
- (๕) กมมปติโพธ นวกรรมกรรมงานที่จัดซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ซึ่งเป็นที ๕
- (๖) อทฺธานปติโพธ การเดินทาง
- (๗) ฌาติปติโพธ ญาติโยม
- (๘) อาพาธปติโพธ อาพาธ
- (๙) คนฺถปติโพธ การศึกษาการสอนพระปริยัติธรรม
- (๑๐) อิทฺฐิปติโพธ การแสดงอิทธิฤทธิ์

(๓) การแสวงหากัลยาณมิตร

ปีโย ครุ ภาวนีโย วตุตา จ วจนฺทขโม
 คมฺภีรณจ กถิ กตุตา โน จาณฺจาเน นิโยชเย ฯ

แปลความว่า

ผู้ที่เป็นอาจารย์ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตรของผู้ปฏิบัติ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งหลายนั้นต้องประกอบด้วยคุณ ๗ ประการ คือ

- (๑) ปิโย เป็นผู้ที่น่ารัก น่าเลื่อมใส เพราะมีศีลบริสุทธิ์อย่างหนึ่ง
- (๒) ครุ เป็นผู้ที่น่าเคารพ เพราะประกอบด้วยคุณธรรมมีศีล สมาริ และการถืออุตงค์ มีบั้งสกุลิกังค์รุดงค์ เป็นต้น อย่างหนึ่ง
- (๓) ภาวนีโย เป็นผู้นำสรรเสริญ เพราะมีจิตใจเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียง ในบรรดาสหธรรมิก และลูกศิษย์อย่างหนึ่ง
- (๔) วตฺตา เป็นผู้สามารถอบรมลูกศิษย์ให้ดีอย่างหนึ่ง
- (๕) วจนกฺขโม เป็นผู้ยอมรับคำตักเตือนจากสหธรรมิก และลูกศิษย์ อย่างหนึ่ง
- (๖) คมฺภรณฺจ กถิ กตฺตา เป็นผู้สามารถแสดงธรรมอันลึกซึ้ง กล่าว คือความเป็นไปของรูปนามขันธ ๕ มีสัจจะ ๔ ปฏิจจนูปบาท ไตรลักษณ์ เหล่านี้เป็นต้น ได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนอย่างหนึ่ง
- (๗) อฏฺฐาเน โนจ นิโยชเย เป็นผู้เว้นจากการชักชวนในสิ่งที่ไม่เป็น ประโยชน์ แม้ที่สุดเพียงครั้งเดียวก็ไม่ทำ มีแต่การคอยชักนำให้ ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ตน และประโยชน์ของพุทธศาสนาเป็นนิจ อย่างหนึ่ง

๔๑. ถาม จงอธิบายข้อวินิจฉัยที่เกี่ยวกับปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุ และมีใช่เป็นไตรเหตุ ?

ตอบ การเจริญสมถภาวนานี้ บุคคลจะได้สำเร็จเป็นฌานลาภี บุคคลนั้นต้องปฏิสนธิ ด้วยไตรเหตุ ฉะนั้นจะรู้ได้ว่าพระโยคีบุคคลนี้ เป็นดีเหตุกหรือไม่นั้นก็อยู่ที่ปฏิ-
ภาคนิมิต ถ้าการเจริญสมถภาวนาของพระโยคีบุคคลเข้าถึงขั้นปฏิภาคนิมิตได้ ก็พึงตัดสินใจว่า พระโยคีบุคคลนี้ มีปฏิสนธิเป็นไตรเหตุ ถ้าหากว่าการเจริญภาวนา
ของพระโยคีบุคคล มีอาจเข้าถึงปฏิภาคนิมิต เพียงแต่ได้ถึงขั้นอุคคหนิมิตเท่านั้น
เช่นนั้นแล้ว ก็พึงตัดสินได้ว่า ไม่ใช่เป็นดีเหตุกปฏิสนธิบุคคล จะให้ได้รับผล
เป็นฌานลาภีบุคคลในภพนั้นยังไม่ได้

๔๒. ถาม ผู้ที่มีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุด้วยกัน เมื่อทำการปฏิบัตินั้น บางท่านได้สำเร็จเร็ว
บางท่านก็ได้สำเร็จช้า ที่เป็นดังนี้ เพราะเหตุใด ?

ตอบ การเจริญสมถภาวนาของพระโยคีบุคคลที่เข้าถึงขั้นปฏิภาคนิมิตได้นั้น ก็เป็นไปต่าง ๆ กัน คือ บางท่านก็ปฏิบัติอยู่ไม่ถึง ๑ เดือน หรือ ๑ ปี ปฏิภาคนิมิตก็ปรากฏขึ้นต่อไปไม่ช้าก็สำเร็จเป็นฌานลาภบุคคล แต่บางท่านก็ต้องทำการปฏิบัติอยู่เป็นเวลานานประมาณ ๑๐ ปี ถึง ๒๐ ปี ปฏิภาคนิมิตจึงจะปรากฏ ต่อจากนั้นไปไม่ช้าก็สำเร็จเป็นฌานลาภ ก็เป็นไปต่าง ๆ กัน ดังนี้ ก็เพราะอำนาจแห่งอินทรีย์ทั้ง ๕ และบารมีในภพก่อน ๆ ไม่เหมือนกันนั่นเอง

ฉะนั้นเมื่อผู้ใดผู้หนึ่ง ทำการเจริญสมถกรรมฐาน ได้เพียง ๑ เดือน หรือ ๒-๓ เดือนล่วงแล้ว แต่ปฏิภาคนิมิตก็หาได้ปรากฏเกิดขึ้นแต่อย่างใดไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้แนะนำก็ตี ตนเองก็ตี จะถือว่าผู้นั้นมิใช่เป็นดิเหตุกปฏิสนธิบุคคล ก็หาเป็นที่ถูกต้องแน่นอนเสมอไปไม่ เหตุนี้จึงควรปฏิบัติอยู่เรื่อย ๆ ไปจนตราบเท่าถึงสิ้นชีวิตนั้นแหละจึงจะเป็นการดี เพราะใคร ๆ ก็มีอาจทราบได้ว่าบุคคลผู้นั้นจะต้องใช้เวลาปฏิบัติอยู่นานเท่าใดจึงจะเป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่า เป็นไตรเหตุ หรือมิใช่ไตรเหตุ สำหรับการที่จะสำเร็จเป็นฌานลาภหรือไม่นั้น ไม่ต้องนำมาคิดนึก ถึงแม้ภพนี้ จักไม่สำเร็จก็ตามที ก็ยังเป็นที่พักผ่อนบรมสั่งสมอินทรีย์เอาไว้ เพื่อจะได้ในภพข้างหน้าต่อไป

๔๓. **ถาม** จงเพิ่มคำบาลี ฯลฯ ไว้ในคาถาดังต่อไปนี้ และแปลด้วย

อวาโส โคจโร ภสฺสํ ฯลฯ โหติ กสฺสจิ อปฺปนา

ตอบ อวาโส โคจโร ภสฺสํ ปุคฺคโล โกชนํ อุตฺต
 อิริยาปโกติ สดฺเตเต อสปปาเย วิวชฺชเย ฯ
 สปปาเย สดฺต เสเวถ เวนฺณหิ ปฏิปชฺชโต
 นจิเรเนว กาเลน โหติ กสฺสจิ อปฺปนา ฯ

แปลความว่า

พระโยคีบุคคล เมื่อมีความประสงค์ที่จะรักษาปฏิภาคนิมิตไว้ให้เป็นอย่างดั้น
 พึงเว้นจากอสัปปาย เป็นสิ่งที่ไม่ควรแก่ภาวนาสมาธิมี ๗ อย่าง คือ

- (๑) อาวาส ที่อยู่อาศัยที่หลับนอน
- (๒) โคจระ หมู่บ้านที่จะต้องเข้าไปบิณฑบาตร
- (๓) ภัสสะ ถ้อยคำ
- (๔) ปุคคล บุคคล
- (๕) โภชนะ อาหาร
- (๖) อุตฺต ฤดู
- (๗) อิริยาบถ การเดิน ยืน นั่ง นอน แล้วพึงเสพแต่สัปปายะอันเป็นสิ่งที่สมควรแก่ภาวนาสมาธิมี ๗ อย่าง เช่นเดียวกัน เมื่อพระโยคิบุคคลได้ปฏิบัติตามดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ บางท่านก็ได้อุปมาฆานในกาลไม่นานนัก

๔๔. ถาม จงอธิบายในหัวข้อดังต่อไปนี้ คือ ก. อาวาสสัปปายะ ข. โคจรสัปปายะ ค. ภัสสสัปปายะ ง. ปุคคลสัปปายะ ?

ตอบ ก. อาวาสสัปปายะ สถานที่ใดพระโยคิบุคคลเข้าไปพักอาศัยอยู่แล้ว นิमितที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ตั้งมั่นอยู่ได้ไม่หายไป สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏขึ้น จิตใจที่ยังไม่สงบ ยังไม่ตั้งมั่น ก็มีความสงบตั้งมั่นขึ้นได้ ฉะนั้นสถานที่นั้นจึงเป็นอาวาสสัปปายะแก่พระโยคินั้น

ข. โคจรสัปปายะ โคจรสัปปายะ มี ๓ ประการ ได้แก่

- (๑) หมู่บ้านใด หรือท้องถิ่นใดที่มีห่างจากเสนาสนะไปทางด้านทิศเหนือหรือทางทิศใต้ที่พ้นจากแสงอาทิตย์ขึ้นส่องหน้าในเวลาไปและกลับจากบิณฑบาตร
- (๒) หมู่บ้านหรือท้องถิ่นที่มีอยู่ใกล้กันกับเสนาสนะประมาณหนึ่งโกสะครึ่งเท่ากับ ๓ ไมล์ หรือ ๕ กิโลเมตร ที่มีการคมนาคมไปมาสะดวกสบาย
- (๓) หมู่บ้านหรือท้องถิ่นที่เข้าไปรับบิณฑบาตรนั้น ได้อาหารมาเพียงพออย่างบริบูรณ์แก่การฉัน

ค. ภัสสสัปปายะ ถ้อยคำที่นับเนื่องอยู่ในภาวัตถุ ๑๐ ชื่อว่า ภัสสสัปปายะ ภาวัตถุเป็นถ้อยคำที่ไม่ขัดกันกับมรรค ผล นิพพาน มี ๑๐ นั้น มีดังนี้คือ

- (๑) อัปปีจนกถิ = พุทธเรื่องความมกน้อย
 (๒) สันตุฏฐิกถิ = พุทธเรื่องความพอใจตามมีตามได้ในสิ่งของ ๆ ตนที่ได้มา
 (๓) ปวิเวกกถิ = พุทธเรื่องความสงบทางกาย วาจา ใจ
 (๔) อสังสัคคกถิ = พุทธเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณอารมณ์
 (๕) วิวियัมภกถิ = พุทธเรื่องการขยันหมั่นเพียร
 (๖) สัตถกถิ = พุทธเรื่องศีล
 (๗) สมาริกถิ = พุทธเรื่องสมาธิ
 (๘) ปญญาภกถิ = พุทธเรื่องปัญญา
 (๙) วิมุตติกถิ = พุทธเรื่องพระอรหันต์ตผล
 (๑๐) วิมุตติฌาณทัสสนกถิ = พุทธเรื่องปัจจุเวกขณญาณที่เกี่ยวกับอรหันต์ตผลและนิพพาน

ม. บุคคลสัปปายะ บุคคลที่สมควร ชื่อว่า บุคคลสัปปายะ บุคคลสัปปายะ บุคคลที่สมควรแก่การเข้าไปสนทนาปราศรัยในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น ก็มีอยู่ ๒ ประเภทเหมือนกัน คือ

- (๑) อติรจฺจนกถิโก = บุคคลที่มีปกติไม่ใคร่พูด ในเรื่องติรจฺจนกถา
 (๒) สัตถาทีคุณสมฺปนฺโน = บุคคลที่ถึงพร้อมด้วย ศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ

๔๕. ถาม จงบอกถึงวิธีที่ทำการขยายปฏิภาคนิมิต ?

ตอบ เมื่อพระโยคีบุคคลรักษากฎปฏิภาคนิมิตไว้ได้เป็นอย่างดีแล้ว จากนั้นก็ควรขยายปฏิภาคนิมิตนี้ ให้ค่อย ๆ กว้างใหญ่ขึ้นไป ๆ ทีละน้อย จนแผ่ตลอดไปถึงภูเขจักรวาล เพื่อเป็นการอบรมสมาธิให้มีกำลังแก่กล้ายิ่งขึ้นไป สำหรับบุคคลนิมิตนั้นไม่ควรขยาย เพราะการขยายอุคคหนิมิตนั้นไม่ได้รับประโยชน์อันใด กลับจะทำให้สมาธิที่มีกำลังดีอยู่นั้นแล้วเสื่อมถอยลงไป หากจะขยายให้แผ่กว้างออกไปเหมือนกับการขยายปฏิภาคนิมิตก็คงทำได้เช่นกัน แต่จิตใจนั้นมิอาจตั้งมั่น

อยู่ในอุคคหนิมิตนี้ให้ตลอดทั่วถึงได้ การที่กล่าวว่าค่อยๆ แผ่กว้างออกไปๆ ที่ละน้อยนั้น คือการขยายปฏิภาคนิมิตที่มีอยู่จากเดิมนั้นออกไปทีละ ๑ นิ้ว ๒ นิ้ว ๔ นิ้ว ๘ นิ้ว ๑ ศอก ๒ ศอก จนถึงรอบบริเวณสถานที่แล้วก็ค่อยๆ ขยายให้กว้างใหญ่ออกไปจนถึงหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด ประเทศ กระทั่งถึงที่สุดจดขอบเขตภูเขาจักรวาล การขยายปฏิภาคนิมิตนี้ พระโยคีบุคคลจะขยายในขณะที่สมาธิยังเป็นอุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่ไถลต่อมานก็ได้ หรือภายหลังจากที่ได้สำเร็จอัปนาสมาธิ คือสมาธิก็ได้

๔๖. ถาม จงแสดงการเกิดขึ้นแห่งปฐมฌานวิถิโดยละเอียด ?

ตอบ เมื่อพระโยคีบุคคลได้ปฏิบัติถูกต้องดังที่พรรณนามาแล้วนี้ รูปาวจรปฐมฌานที่มีองค์ ๕ ก็เกิดขึ้นแก่พระโยคีเป็นไปดังนี้ คือ มโนทวาราวชชนะที่มีปฐวีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เกิดขึ้นตัตถะระแแสภวังค์ชาติ ในลำดับนั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตชวณะดวงใดดวงหนึ่งก็เกิดขึ้น ๔ ชณะแก่มั่นทนบุคคล หรือ ๓ ชณะแก่มั่นทนบุคคล ซึ่งมีปฏิภาคนิมิตในฐานะที่เป็นบริกรรม อุปจาร อนุลม โคตรฏ หรืออุปจาร อนุลม โคตรฏ เรียกว่า อุปจารสมาธิชวณะในฌานวิถิแล้วก็ดับไปต่อจากนั้นปฐมฌานกุศลที่เป็นอัปนาสมาธิ ที่มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ๑ ชณะแล้วก็ดับลง จากนั้นภวังคจิตก็เกิดต่อไป หลังจากภวังคจิต บังงเวกขณวิถิที่มีมโนทวาราวชชนะจิต ๑ ครั้ง มหากุศลชวณะ ๗ ครั้ง ก็เกิดขึ้นหลาย ๆ รอบทำการพิจารณาองค์ฌานทั้ง ๕ โดยเฉพาะๆ ว่าเป็น วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา เสมือนผู้ที่ตื่นจากหลับ แล้วพิจารณาถึงความฝันของตนว่าได้ฝันเรื่องอะไรบ้าง

๔๗. ถาม หลังจากฌานวิถิดับลงแล้ว จะรู้ได้อย่างไรว่าตนได้ฌาน ? อธิบายให้ทราบด้วย ?

ตอบ ในฌานวิถินี้ อารมณ์ของบริกรรม อุปจาร อนุลม โคตรฏ ที่เป็นกามชวณะกับอารมณ์ของอัปนาฌานที่เป็นอัปนาชวณะนั้น แม้ว่าจะมีปฐวีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เหมือนกันก็จริง แต่ขณะที่กามชวณะเกิดอยู่นั้น อำนาจของกามตัณหาหาได้สงบราบคาบไม่ จิตใจก็ยังไม่มีกำลังเต็มที่ ต่อเมื่อปฐมฌานเกิดขึ้นนั้น แม้

ว่าเกิดเพียงขณะจิตเดียวก็จริง แต่สามารถข่มกามตัณหาให้สงบลงได้อย่างราบคาบ เป็นพิเศษ จิตใจก็มีกำลังกล้าแข็งเต็มที่ องค์ฌานทั้ง ๕ ก็ปรากฏขึ้นมาอย่างเด่นชัด อุปมาเหมือนกับการตอกตะปูลงไปบนแผ่นกระดานจนแน่นจนใด การเข้าสู่อารมณ์ของปฐมฌานก็ไม่หวั่นไหวคลอนแคลนฉนั้น ฉะนั้น จึงทำให้รู้ได้ว่า ฌานเกิดขึ้นแล้วแก่ตน ส่วนจะบอกได้หรือไม่ั้นเกี่ยวกับความรู้ในด้านของอิทธิธรรมโดยตรง กล่าวคือ ถ้าได้รับการศึกษาดีพอ ก็พูดได้ ถ้าไม่ได้รับการศึกษาดีพอก็อาจพูดไม่ถูก

๔๘. ถาม ปฐมฌานเป็นต้น ที่ได้ชื่อว่า รูปาวจรจิตนั้น เพราะเหตุไร ? และการปฏิบัติครั้งแรกที่จะให้ทุติยฌานเป็นต้น เกิดขึ้นนั้น ปฐมฌานลาภบุคคลจักมีการปฏิบัติอย่างไร ?

ตอบ เจตนาที่อยู่ในปฐมฌานกุศลนี้ไม่มีกามตัณหา คือ ความพอใจในกามคุณทั้ง ๕ ฉะนั้น จึงไม่มีการส่งผลให้ปฐมฌานลาภบุคคลให้บังเกิดในกามภูมิอีก แต่กลับส่งผลให้ไปบังเกิดในรูปภูมิ ฉะนั้น ปฐมฌานกุศลนี้ จึงได้ชื่อว่า รูปาวจรจิต สำหรับการปฏิบัติเพื่อจะให้ทุติยฌานเป็นต้น เกิดขึ้นได้นั้น ในขั้นแรกฌานลาภบุคคลพึงกระทำปฐมฌานกุศลขณะได้เกิดติดต่อกันอยู่ตลอด ๑ วัน ถึง ๗ วัน เสียก่อน เพื่อจะได้อบรมจิตใจให้มีสมาธิกล้าแข็งขึ้น เพื่อเป็นบาทแห่งการฝึกหัดวิธีภาวะทั้ง ๕ ประการต่อไป ที่ต้องกระทำดังนี้ เพราะการเจริญทุติยฌานหรือ ตติย จตตถ บัญจฌาน ให้เกิดต่อไปตามลำดับได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยวิธีภาวะทั้ง ๕ นี้ เป็นเหตุสำคัญ ถ้าขาดวิธีทั้ง ๕ นี้เสียแล้ว ฌานเบื้องบนก็เกิดขึ้นไม่ได้ วิธีภาวะทั้ง ๕ จะสำเร็จลงได้ก็ต้องอาศัยการเข้าปฐมฌานอยู่เสมอๆ เสียก่อน จนจิตใจมีสมาธิกล้าแข็งขึ้น ความสามารถเข้าปฐมฌานได้ติดต่อกันอยู่เรื่อยๆ ตลอด ๑ วัน หรือ ๗ วันนี้แหละ เป็นจิตใจที่มีสมาธิกล้าแข็ง อันเป็นเหตุสำคัญขั้นแรก

๔๙. ถาม คำว่า วสะ, วสี, วิธีภาวะ ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความหมายต่างกันอย่างไร ? แสดงวจนัตถะประกอบด้วย และจงแสดงวิธีทั้ง ๕ พร้อมด้วยความหมาย ?

ตอบ คำว่า วสะ หมายความว่า ความสามารถ ดังแสดงวจนัตถะว่า “วสนิ สมตฺถนํ = วโส” ความสามารถชื่อวสะ

คำว่า วสี หมายความว่าผู้มีความสามารถดังแสดงวจนัตถะว่า “วโส ยสฺส อตฺถติ = วสี” ความสามารถมีอยู่แก่บุคคลใด ฉะนั้นบุคคลนั้น ชื่อวสี ผู้มีความสามารถ คำว่า วสีภาวะ หมายความว่า ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความสามารถ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “วสีโน ภาโว = วสีภาโว” ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความสามารถ ชื่อว่า วสีภาวะ

วสีทั้ง ๕ อย่าง คือ

- (๑) อารวัชชนวสี = สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของมโนทวาราวช-
ชนะ
- (๒) สมาปัชชนวสี = สามารถในการเข้าฌาน
- (๓) อธิฐานวสี = สามารถในการกำหนดเวลาเข้า
- (๔) วุฏฐานวสี = สามารถในการกำหนดเวลาออก
- (๕) บัณฑิตวสวสี = สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของชวณะ

๕๐. ถาม การปฏิบัติในคันแรกและคันสุดท้ายเพื่อจักให้ตติยฌานเป็นต้นจนถึงปัญจฌานเกิดขึ้นนั้น ฌานลาภบุคคลจะพึงปฏิบัติอย่างไร ?

ตอบ การปฏิบัติในคันแรกและคันสุดท้ายเพื่อจักให้ตติยฌานเป็นต้น จนถึงปัญจฌานเกิดต่อไปนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ทุกประการ คงต่างกันแต่เพียงการพิจารณาให้เห็นโทษขององค์ฌานนั้น ๆ ตามลำดับเท่านั้น คือทุติยฌานลาภบุคคล เมื่อจะขึ้นตติยฌานก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของวิจาร์ที่มีสภาพหยาบกว่าปีติ สุข เอกัคคตา แล้วตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตนิมิต โดยภาวนาทั้ง ๓ ตามลำดับ อันเป็นวิจาร์วิราคภาวนาต่อไป ตติยฌานลาภบุคคลเมื่อจะจตุตถฌาน ก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของปีติ ที่สภาพหยาบกว่า สุข เอกัคคตา แล้วก็ตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิต โดยภาวนาทั้ง ๓ ตามลำดับ อันเป็นปีติวิราคภาวนาต่อไป จตุตถฌานลาภบุคคล เมื่อจะขึ้นปัญจฌาน ก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของสุข ที่

สภาพหายากว่าอุเบกขา เอกัคคตา แล้วก็ตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิต โดยภาวนา
ทั้ง ๓ ตามลำดับอันเป็นสุขวิราดภาวนาต่อไป

๕๑. ถาม กสิณ ๑๐ มีอานภาพอย่างไรบ้าง ? จงบรรยายโดยถ้อยสั้น ๆ

ตอบ อานภาพแห่งกสิณ ๑๐ มีดังต่อไปนี้ คือ

๑. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปฐวีกสิณ คือ

- (๑) เนรมิตคน ๆ เดียวให้เป็นหลายร้อยหลายพัน
- (๒) เนรมิตตนเองให้เป็นคนพระยานาค พระยาครุฑ
- (๓) ทำท้องอากาศ แม่น้ำ มหาสมุทร ให้เป็นพื้นแผ่นดิน เดิน ยืน
นั่ง นอนได้
- (๔) เนรมิตเป็นต้นไม้ วิมาน รัตนาอาราม เคหะสถาน บ้านเรือน วัตถุ
สิ่งของต่าง ๆ แล้ว แต่ความประสงค์ของตน
- (๕) ทำสิ่งที่เขาให้หนัก
- (๖) ทำให้วัตถุตั้งมั่นติดแน่นอยู่ มิให้โยกย้าย เคลื่อนที่ไปได้
- (๗) ได้อภิยาตนะ คือสามารถข่ม ทำลายธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อจิตใจ และ
สามารถข่มอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งนี้เป็นอภิวรรณ และอนภิวรรณ มิให้
มาปรากฏภายในจิตใจของตนได้

๒. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจจาโปกสิณ คือ

- (๑) แทรกแผ่นดินไปแล้ว สูดขึ้นมาได้
- (๒) ทำให้ฝนตกได้
- (๓) ทำพื้นแผ่นดินให้เป็นแม่น้ำ และมหาสมุทร
- (๔) ทำน้ำให้เป็นน้ำมัน น้านม น้ำผึ้ง
- (๕) ทำให้กระแสรน้ำพุ่งออกมาจากร่างกาย
- (๖) ทำให้ภูเขา ปราสาท วิมาน สะเทือนหวั่นไหว

๓. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจเตโชกสิณ คือ

- (๑) เกิดควันกำบังตน และทำให้เปลวไฟลุกโชติช่วงขึ้นจากร่างกาย หรือ
วัตถุอื่น ๆ

- (๒) ทำให้ฝนถ่านเพลิงตกลงมา
- (๓) ใช้ไฟที่เกิดจากฤทธิ์ของตนดับไฟที่เกิดจากฤทธิ์ของผู้อื่นให้ดับลง
- (๔) สามารถเผาผลาญบ้านเมือง วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ได้
- (๕) ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้นเพื่อจะได้แลเห็นรูปได้ด้วยทิพพจักขุอภิญญา
- (๖) ทำให้เตโชธาตุเกิดขึ้นไหม้สรีระของตนในสมัยที่ปรินิพพาน
- (๗) ทำให้ความมืดหายไป

๔. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวโยกสิณ คือ

- (๑) เหาะไปได้
- (๒) สามารถไปถึงสถานที่ ๆ ตนต้องการจะไปได้อย่างรวดเร็ว
- (๓) ทำให้สิ่งที่หนักให้เบา
- (๔) ทำให้พายุใหญ่เกิดขึ้น

๕. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจนิลกสิณ คือ

- (๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีเขียว
- (๒) ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้น ให้เป็นแก้วมรกต
- (๓) ทำความมืดให้เกิดขึ้นไม่ว่าเวลาใด
- (๔) ได้อภิกายตนะ

๖. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปีตกสิณ คือ

- (๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีเหลือง
- (๒) ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้น ให้เป็นทอง
- (๓) ได้อภิกายตนะ
- (๔) ได้สุภวิโมกข์

๗. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจโลหิตกสิณ คือ

- (๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีแดง
- (๒) ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง ให้เป็นแก้วทับทิม
- (๓) ได้อภิกายตนะ
- (๔) ได้สุภวิโมกข์

๘. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจโอหาทกสิณ คือ

- (๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีขาว
- (๒) ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้น ให้เป็นเงิน
- (๓) ทำให้หายจากความง่วงเหงาหาวนอน
- (๔) ทำให้ความมืดหายไป แล้วทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นเพื่อเห็นรูปด้วยทิพพจักขุอภิญญา

๙. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอาโลกกสิณ คือ

- (๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เกิดแสงสว่าง หรือทำให้ร่างกายเกิดแสงสว่างเป็นรัศมีพวยพุ่งขึ้นมา
- (๒) เนรมิตเป็นรูปต่าง ๆ ประกอบด้วยแสงสว่างรุ่งโรจน์
- (๓) ทำให้ไม่ว่างเหงา หาวนอน
- (๔) ทำความมืดให้หายไป แล้วทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นเพื่อเห็นรูปด้วยทิพพจักขุอภิญญา

พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคอรรรถกถาว่า บรรดา กสิณ ๓ มีเตโชกสิณ โอหาทกสิณ อาโลกกสิณ ที่ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้น เพื่อจะได้เห็นรูปต่าง ๆ ด้วยทิพพจักขุอภิญญานั้น ท่านจัด อาโลกกสิณว่าเป็นกสิณที่ดีเยี่ยม

๑๐. ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอากาศกสิณ คือ

- (๑) ทำการเปิดเผยสิ่งที่ปกปิด ซ่อนลับ ลึกลับ ให้ปรากฏเห็นได้
- (๒) ทำให้มีอากาศเป็นอุโมงค์ช่องว่างเกิดขึ้นภายในพื้นแผ่นดิน ภูเขา มหาสมุทร แล้ว ยืน เดิน นั่ง นอนได้
- (๓) เข้าออกทางฝา หรือกำแพงได้

ฤทธิ์ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นฤทธิ์ที่เกิดขึ้นจากอำนาจของกสิณโดยเฉพาะ ๆ สำหรับฤทธิ์ที่เกิดจากกสิณทั้ง ๑๐ ได้นั้น มีดังนี้

- (๑) ทำการกำบังสิ่งต่าง ๆ ไว้มิให้ผู้ใดแลเห็น
- (๒) ทำวัตถุสิ่งของที่เล็กให้กลับเป็นใหญ่ หรือที่ใหญ่ให้กลับเป็นเล็ก
- (๓) ทำระยะทางไกลให้เป็นใกล้ และย่นหนทางที่ไกลให้กลับเป็นใกล้

ถาม-ตอบ ในอสุภะ ๑๐

๕๒. **ถาม** คำว่า อสุภะ เมื่อแยกบทแล้วได้กี่บท คืออะไรบ้าง แสดงวจนัตถะว่าอย่างไร ?

ตอบ อสุภะ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ อ + สุภ อ เป็นคำปฏิเสธซึ่งเปลี่ยนมาจากบทเดิม คือ น, สุภ = สวयงาม เมื่อรวมบททั้ง ๒ นี้เข้ากันแล้วก็เป็น อสุภ = ไม่สวयงาม ดังแสดงวจนัตถะว่า “น สุภํ = อสุภํ” สิ่งที่ไม่สวยไม่งาม ชื่อว่า อสุภ

คำว่า อสุภ ที่แปลว่า ไม่สวยไม่งาม ในที่นี้ มุ่งหมายเอาเฉพาะความเปลี่ยนแปลงแห่งร่างกายของคนทั้งหลายที่ตายไปแล้วเท่านั้น

๕๓. **ถาม** ศพอัจฉริยะ ที่ใช้เป็นอารมณ์ของกรรมฐาน มีอยู่กี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ ศพอัจฉริยะที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน มีอยู่ ๕ อย่าง คือ

- (๑) สมัสสนหารุสมพฺพนุชฺชอฏฺฐิก = ร่างกระดูกที่ยังมีเนื้อและเลือดเส้นเอ็นรัดรึงอยู่
- (๒) นิรมัสโลหิตมกฺขิตนหารุสมพฺพนุชฺชอฏฺฐิก = ร่างกระดูกที่ไม่มีเนื้อแต่แปดเปื้อนด้วยโลหิต และยังมีเส้นเอ็นรัดรึงอยู่
- (๓) อปคตมัสโลหิตนหารุสมพฺพนุชฺชอฏฺฐิก = ร่างกระดูกที่ไม่มีเนื้อและเลือด แต่ยังมีเส้นเอ็นรัดติดต่อกันอยู่
- (๔) อปคตนหารุสมสนฺนทิสาวิทฺสาวิกฺขิตตอฏฺฐิก = กระดูกที่ไม่มีเส้นเอ็นเครื่องรัดรึงไว้แล้ว กระจายกระจัดกระจายไปในที่ต่าง ๆ
- (๕) เสตสขฺวณฺณปฏิกากอฏฺฐิก = ท่อนกระดูกที่มีสีขาวเปรียบด้วยสีสังข์

๕๔. **ถาม** การเข้าไปพิจารณาศพนั้น จะต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูก จงชี้แจงให้ถึถ้วน ?

ตอบ พระโยคีย์บุคคลเมื่อจะเข้าไปทำการพิจารณาศพนั้น อย่าได้ไปทำการพิจารณาได้ลมหรือเหนือลม และไม่พึงอยู่เหนือศีรษะหรือปลายเท้า แต่จงทำการพิจารณาอยู่ในระหว่างกลางตัวภายในระยะอันสมควร คืออย่าให้ใกล้หรือไกลออกไปนัก
อนึ่ง ผู้ที่มีความกลัวผีเป็นปกติธรรมดาอยู่แล้ว เมื่อมาทำการพิจารณาอสุภกรรมฐานนี้ อุกคหนิมิตย่อมปรากฏได้เร็วกว่าผู้ที่ไม่มีความกลัว ดังนั้นถ้าหาก

ว่ามีความจำเป็นเกิดขึ้นเกี่ยวแก่โยกย้ายศพก็ดี จัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยก็ดี เหล่านี้ ควรวานให้ผู้อื่นช่วยจัดทำให้จะเป็นการดีมาก สำหรับตนเองนั้นอย่าได้ไปจับต้องเป็นอันขาด ถ้าหากว่าจะต้องทำบางในสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ก็จงใช้ไม้เท้า เขี่ยแทนมือ เพราะถ้าไปจับต้องด้วยมืออยู่เสมอๆ แล้ว ก็จะทำให้ความหวาดเสียว กลัวที่มีอยู่นั้นค่อยๆ จางหายไป และจะทำให้กลายเป็นคนที่ไม่กลัวเพราะชินกัน กับศพเสียแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น อุกคหนิมิตก็ไม่มีทางที่จะปรากฏได้ เช่นเดียวกับ นายป่าช้าหรือสัปเหร่อ ถึงแม้ว่าจะได้พบเห็นศพมาเป็นเวลาช้านาน ตั้งหลาย เดือนหลายปีก็ตามที แต่การปรากฏขึ้นแห่งอุกคหนิมิตที่เกี่ยวกับศพต่าง ๆ เหล่านั้นไม่มีเลย

๕๕. ถาม อสุภขนิตไหนที่ทำให้จิตใจของพระโยคิบุคคผลมีการวิปริตเกิดขึ้น และมีเข้าสิงได้ จะมีวิธีแก้ไขอย่างไร อธิบาย ?

ตอบ ในบรรดาอสุภทั้ง ๑๐ อย่างนั้น อสุภะที่จะทำให้จิตใจของพระโยคิบุคคผลเกิดการ วิปริตผิดแปลกไปได้ มีอยู่ ๓ อย่าง คือ อุทรมาดกะ, วินิลกะ, วิปฺพพกะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก่อนหน้าอุกคหนิมิตจะเกิดขึ้น พระโยคิบุคคผลอาจจะมีความ คิดนึกไปต่างๆ ว่า ศพนี้กำลังลุกขึ้นนั่ง ยืน เดิน การที่คิดเช่นนั้น ถ้าเป็นผู้มีความกลัวอยู่แล้วก็จะทำให้เสียสติได้ ดังนั้นผู้ที่มิเสียกลัวผี เมื่อจะไปทำการ พิจารณาจะไปด้วยกัน ๒-๓ คนก็ได้ และในขณะที่คิดนึกไปต่างๆ นั้น ก็จง ทำการพิจารณาห้ามใจตนเองว่า ตามธรรมดาศพนั้นไม่ต่างอะไรกันกับต้นไม้หรือ ห่อนไม้ เพราะเป็นร่างที่ปราศจากจิตใจอาศัยอยู่ ฉะนั้นจะลุกขึ้นนั่ง ยืน เดิน ไม่ได้เป็นอันขาด แต่การที่เห็นเป็นไปดังนี้ นั้น ก็เพราะเนื่องมาจากจิตคิดนึกไปเอง ส่วนศพนั้นหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เมื่อมีการพิจารณาห้ามใจได้เช่นนั้น ความกลัวก็จะเลือนหายไป แต่อย่างไรก็ตาม ศพที่ยังคั่งอยู่อาจลุกขึ้นนั่ง ยืน เดิน ได้ก็มี โดยมีผู้อื่นมาเข้าสิง เมื่อมีผีมาเข้าสิง ทำให้ศพทำอาการต่างๆ ขึ้นแล้ว พระโยคิบุคคผลก็จงขับไล่ผีนั้น โดยอาการสวดมนต์มีรัตนสูตรเป็นต้น หรือมีฉันทะ ก็ใช้ไม้เท้าตีให้ล้มลง เหตุนี้ เมื่อจะไปทำการพิจารณาศพ ก็จง เอาไม้เท้าติดตัวไปด้วย

๕๖. ถาม อุคคหณิมิตที่เกิดจากการเจริญสุภกรรมฐานนี้ จะเป็นภัยแก่ผู้เจริญได้หรือไม่ ?
จงอธิบายให้เห็นด้วย ?

ตอบ หลังจากที่อุคคหณิมิตปรากฏแล้ว พระโยคิบุคคลที่มีนิสสัยค่อนข้างกลัวอยู่ในระหว่างนั้น ถ้าขาดอาจารย์คอยแนะนำตักเตือน ทั้งตนเองก็ไม่ค่อยมีความรู้ในเรื่องอุคคหณิมิตด้วยแล้ว ก็เห็นไปว่าถูกผีหลอก ถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับเกิดเจ็บป่วย ต้องหาหมอมาทำการรักษากันยกใหญ่ก็มี หรือผู้ที่ตั้งใจจะพิจารณาศพแต่อย่างใด เมื่อไปเห็นศพอยู่นานๆ แล้ว ไม่ว่าจะไปข้างไหนอยู่ในอิริยาบถใด ก็คงเห็นแต่ภาพศพนั้นมาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าติดตาติดใจอยู่ การที่ภาพศพมาอยู่เฉพาะหน้าติดตาอยู่อย่างชัดเจนเช่นนี้ เป็นอุคคหณิมิตอันเป็นของดี หากแต่สำคัญผิดไปว่าไม่ดีจึงเกิดกลัวถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับต้องล้มป่วยเช่นเดียวกับผู้ไม่มีความรู้ในเรื่องอุคคหณิมิตที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

๕๗. ถาม จงอธิบายถึงการจำรูในบริกรรมนิมิต และการเห็นรูปในอุคคหณิมิตว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร ?

ตอบ พระโยคิบุคคลผู้เจริญสุภกรรมฐานโดยมากมักจะเข้าใจผิดในเรื่องบริกรรมนิมิตและอุคคหณิมิตทั้ง ๒ นี้อยู่เสมอ คือหลังที่ได้ไปพิจารณาศพมาแล้ว พระโยคิบุคคลก็จำรูปร่างสัณฐานของศพนั้นได้อย่างชัดเจน เมื่อจำได้ชัดเจนเช่นนี้แล้วก็สำคัญผิดไปว่าได้อุคคหณิมิต ซึ่งที่จริงนั้นหาใช่อุคคหณิมิตไม่ เพียงแต่เป็นสัญญาความจำอารมณ์บริกรรมนิมิตที่เป็นอดีตมาปรากฏแก่ใจต่างหาก แต่การปรากฏแห่งอุคคหณิมิตนั้นหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เป็นการเกิดขึ้นเฉพาะหน้าอยู่เสมอ ไม่ว่าจะไปข้างไหนและอยู่ในอิริยาบถใดโดยไม่มีการนึกถึงเลย ส่วนการจำรูปร่างสัณฐานศพได้อย่างชัดเจนนั้น เป็นการน้อมนึกถึงภาพที่ตนได้ไปพิจารณาแล้วจำมา หาใช่เป็นภาพที่ติดตามมาปรากฏเฉพาะหน้าแต่อย่างใดไม่ เปรียบกับผู้ที่อ่านหนังสือเมื่อปิดหนังสือแล้ว ก็ยังคงจำตัวอักษรในหน้าหนังสือนั้นได้อยู่ แต่ถ้าวางให้อ่านดูให้ถูกเหมือนเปิดหนังสือดูนั้น ก็มีอาจทำได้ ฉะนั้นการจำอารมณ์ที่เป็นบริกรรมนิมิตได้ ก็คงเป็นเช่นเดียวกันกับจำตัวหนังสือได้อย่างชัดเจน แต่

มีอาจที่จะอ่านให้ถูกได้ทั้งหมดฉนั้นนั้น ส่วนการเห็นที่เป็นอุคคหนิมิตนั้นเหมือนกับผู้ที่อ่านข้อความในหนังสือนั้นได้ถูกต้องโดยไม่ต้องเปิดดู แม้ในการเพ่งองค์กสิณ พระโยคีบุคคลก็มีความสำคัญผิดในบริกรรมนิมิตที่เรียกว่า การจำรู้กับอุคคหนิมิตที่เรียกว่า การเห็นรู้เช่นกัน

๕๘. ถาม ในอสุภทั้ง ๑๐ อย่างนั้น อย่างไหนที่อุคคหนิมิตปรากฏเร็ว อย่างไหนปรากฏช้า ?

ตอบ ในอสุภ ๑๐ อย่างนั้น แต่ละอย่างๆ เมื่อว่าโดยความน่าเกลียดน่ากลัวก็มีเป็น ๒ ประเภท คือ น่ากลัวมาก และน่ากลัวน้อย ศพที่น่ากลัวมากย่อมทำให้อุคคหนิมิตเกิดได้เร็ว ส่วนศพที่น่ากลัวน้อยทำให้อุคคหนิมิตเกิดได้ช้า หรืออีกนัยหนึ่ง การพิจารณาอสุภะที่ไม่มีชีวิต อุคคหนิมิตย่อมเกิดได้เร็ว ส่วนการพิจารณาอสุภะที่ยังมีชีวิตอยู่ อุคคหนิมิตเกิดได้ช้า

๕๙. ถาม วิธีพิจารณาอสุภะที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น มีการพิจารณาอย่างไร ?

ตอบ อสุภะที่ยังมีชีวิตอยู่ ก็ได้แก่ร่างกายของตน และของคนอื่น การพิจารณาอสุภะที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น มีวิธีพิจารณาดังนี้ คือ

- (๑) ในขณะที่มีอาการบวมขึ้นโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็พิจารณาโดยความเป็นอุทฺทมาตกะ
- (๒) ในขณะที่เป็นแผลเป็นฝี มีโลหิตหนองไหลออกมา ก็พิจารณาโดยความเป็นวิปฺพทกะ
- (๓) ในขณะที่ขาขาด แขนขาด มือขาด เนื่องจากอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งก็พิจารณาโดยความเป็นวิฉิททกะ
- (๔) เห็นโลหิตเประบื้อนองตามร่างกาย ก็พิจารณาโดยความเป็นโลหิตกะ
- (๕) ในขณะที่แลเห็นฟันก็พิจารณาโดยความเป็นอฏฺฐิกะ

การพิจารณาอสุภะในสิ่งที่มีชีวิตอยู่นี้ ถึงแม้ว่าอุคคหนิมิตจะปรากฏได้ช้าก็ตาม แต่ก็เป็นที่นิยมของบัณฑิตทั้งหลายอยู่มิใช่น้อย เพราะว่าความเป็นอสุภะนั้นหาใช้มีต่อเมื่อตายแล้วไม่ แม้ในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นอสุภะเหมือนกัน

๖๐. **ถาม** ผู้ที่ได้ปฐมฌานโดยอาศัยการเจริญสุกขนั้นเมื่อจะทำหุตยฌานเป็นต้นต่อไป ก็คงใช้กรรมฐานนี้ โดยไม่ต้องเปลี่ยนกรรมฐานจะได้หรือไม่ ? อธิบาย

ตอบ ได้กล่าวมาแล้วว่า การเจริญสุกขกรรมฐานนี้ มีอาจให้ฌานเบื้องต้น มีหุตยฌานเป็นต้นเกิดได้ ดังนั้น เมื่อพระโยคิบุคคลได้ปฐมฌานแล้ว ถ้าหากไม่ต้องการจะเปลี่ยน ก็จงเพ่งสีต่าง ๆ ที่ปรากฏมากที่สุดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในศพ ซึ่งจัดเข้าในประเภทแห่งวรรณกสิณ พร้อมกับบริกรรมว่า นีล นีล เขียว ๆ ปิ ต ปิ ต หรือเหลือง ๆ โลหิต โลหิต แดง ๆ โอทาต โอทาต ขาว ๆ จนกว่าอุคคหิมิตจะปรากฏ เมื่ออุคคหิมิตปรากฏแล้ว ก็เจริญต่อไปจนกว่าจะได้ปฏิภาณนิมิต และหุตยฌาน ตามวิธีการของกสิณ ที่ได้กล่าวมาแล้วทุกประการ

๖๑. **ถาม** วิธีเจริญสุกษะเพื่อให้ได้มรรค ผลนั้น มีหรือไม่ ? อธิบายให้ชัดเจนด้วย

ตอบ การพิจารณาสุกขกรรมฐานนี้ มีอยู่ ๒ นัย คือ

(๑) สมถนัย เป็นนัยที่ให้ได้ฌาน

(๒) วิปัสสนานัย เป็นนัยที่ได้มรรค ผล ในนัยทั้ง ๒ นี้ สมถนัย ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

ส่วนวิปัสสนานัยนั้น มิได้มีการพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียดแต่อย่างใด หากแต่พิจารณาเป็นไปโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่า

(๑) ความเป็นอยู่ของเราก็ไม่เที่ยง คือจะต้องตายลงเช่นเดียวกัน เพียงแต่เขาตายก่อน และเราตายทีหลังเท่านั้น เหตุนี้พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า “สพเพ สงฺขารา อนิจฺจา” สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงหนอ

(๒) ชีวิต และร่างกายของเราที่กำลังได้รับความทุกข์ยากลำบากอยู่บัดนี้ ยังไม่ถึงซึ่งยอดทุกข์แต่อย่างใด แต่มีวันใดก็วันหนึ่งจะต้องถึงซึ่งยอดทุกข์ อันเป็นทุกข์ที่มีอาจทนสู้ได้ถึงกับสันชีวิตลงเช่นเดียวกันกับผู้ตายนี้ เหตุนี้พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า “สพเพ สงฺขารา ทุกฺขา” สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์หนอ

(๓) ผู้ที่ตายอยู่จำเพราะหน้าเรา ในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ไม่มีความประสงค์ในการ แก่ เจ็บ ตาย แต่อย่างใด แต่ก็มิอาจเป็นไปตามความประสงค์ได้ เพราะ

ว่าร่างกายมิได้อยู่ได้บังคับบัญชาของตน คงเป็นไปตามสภาวะของรูปนาม ที่เป็นอนัตตะ เรายืนก็ตกอยู่ในสภาพเช่นนี้เหมือนกัน คือมีอาจหลีกเลียงให้เป็นไปอย่างอื่นได้ จะต้องเป็นไปอย่างนี้โดยแน่แท้ เหตุนี้พระพุทธองค์ จึงทรงเทศนาว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” รูป นาม ทั้งหลายไม่อยู่ ภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของใคร ๆ ทั้งสิ้น

ถาม-ตอบ ในอนุสสติ ๑๐

๖๒. **ถาม** คำว่า อนุสสติ หมายความว่าอย่างไร เมื่อแยกบทแล้วได้กี่บท คืออะไรบ้าง พร้อมทั้งแสดงวจนัตถะด้วย ?

ตอบ คำว่า “อนุสสติ” หมายความว่า การระลึกเนื่อง ๆ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ อนุ + สติ อนุ = แปลว่า เนื่อง ๆ สติ = แปลว่า ระลึก ดังแสดงวจนัตถะว่า “สรณํ = สติ” การระลึกได้ ชื่อว่า สติ “อนุปฺนปฺนํ สติ = อนุสฺสติ” การระลึกเนื่อง ๆ ชื่อว่า อนุสสติ ได้แก่ สติ เจตสิก

๖๓. **ถาม** คำว่า “พุทธานุสสติ” หมายความว่าอย่างไร แสดงวจนัตถะว่าอะไร และจงแสดงความหมายของพุทธานุสสติทั้ง ๙ บท มาตามลำดับ ?

ตอบ คำว่า “พุทธานุสสติ” หมายความว่า การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้ามีองค์เป็นต้นอยู่เนื่อง ๆ ดังแสดงวจนัตถะว่า “พุทฺธํ อนุสฺสติ = พุทฺธานุสฺสติ” การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่า พุทธานุสสติ ได้แก่ สติเจตสิกที่มีคุณของพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์

แสดงความหมายของพระพุทธานุสสติทั้ง ๙ บท ดังนี้ คือ

(๑) อรหํ = เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลสพันห้าพร้อมทั้งवासนาของกิเลสอย่างเต็มขาด มีจิตใจผ่องใสบริสุทธิ์ทั้งดงาม เป็นผู้ควรได้รับสักการบูชาเป็นพิเศษ จากมวลมนุษย์ เทวดาพรหมทั้งหลาย

(๒) สัมมาสัมพุทโธ = เป็นผู้ตรัสรู้ญายธรรม ๔ ประการ คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน บัญญัติ ด้วยอำนาจแห่งพระสัมมุตญาณอย่างถ่องแท้

- (๓) วิชาจรรณสัมปันโน = ถึงพร้อมถึงพร้อมด้วยความรู้และการปฏิบัติอย่าง ประเสริฐยอดเยี่ยม คือ วิชา ๓ หรือ ๘ และจรรณ ๑๕ ประการ
- (๔) สุกโต = เป็นผู้ดำเนินกิจการต่าง ๆ เป็นอย่างดี เพื่อการที่จะได้มาซึ่ง สัพพัญญุตญาณ ด้วยการสร้างบารมี ๓๐ ทิศ และการปฏิบัติอย่างซื่อตรง ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอันจะนำประโยชน์มาให้ แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในไตรภูมิ นับตั้งแต่ได้รับ พุทธพยากรณ์ในขณะที่ทรงชบพระเคียรแทบพระบาทของสมเด็จพระที่บัง กรสมัมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น มาจนถึงโพธิบัลลังก์
- (๕) โลกวิทู = เป็นผู้รู้แจ้งโลกที่ ๓ คือ สัตว์โลก โอกาสโลก สังขารโลก อย่างทั่วถึงโดยรอบคอบทุกประการ
- (๖) อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ = เป็นบุรุษผู้ยอดเยี่ยมหาที่เปรียบมิได้ในเชิง การอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่มีศีล สมาริ ปัญญา ให้ตั้งอยู่ ในศีล สมาริ ปัญญา โดยลำดับยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกระทั่งถึงได้มาน มรรค ผล โดยอุบายวิธีต่าง ๆ ด้วยการปลอมโยน กตขี ยกย่อง ตามควรแก่ อริยาศัยของสัตว์นั้น ๆ
- (๗) สตุถา เทวมนุสฺसानิ = เป็นศาสดาของมนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลาย ในการที่จะให้พ้นออกไปจากชาติ ชรา มรณะ แล้วเข้าถึงพระนิพพาน เสมือนอย่างพ่อค้าเกวียนใหญ่ย่อมนำพวกเกวียนที่เป็นลูกน้องให้ข้ามพ้น จากทางกันดารเข้าสู่แดนเกษมสำราญได้
- (๘) พุทุโธ = เป็นผู้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ โดยรอบคอบอย่างถึถ้วน แล้วสามารถ ยังสัตว์ทั้งหลายให้รู้ตาม
- (๙) ภกวา = เป็นผู้มีบุญ ๖ ประการ คือ อิสสรีย, ธรรม, ยส, สิริ, กาม, ปยัตต อย่างประเสริฐน่าอัศจรรย์ยิ่ง

๖๔. ถาม ข้อความที่ควรรู้ในบทพระพุทฺธคุณมีอะไรบ้าง ?

ตอบ ข้อความที่ควรรู้ในบทพระพุทฺธคุณมี ญะยธรรม ๕ ประการ
วิชา ๓ หรือ ๘ จรรณ ๑๕ และภคะธรรม ๖ ประการ

๖๕. ถาม จงอธิบายในญายยธรรม ตลอดถึงภคธรรม ๖ มาโดยสังเขป ?

ตอบ ญายยธรรม = หมายความว่าธรรมที่ควรรู้ ญายยธรรมมี ๕ ประการ คือ

- (๑) สังขาร = ได้แก่จิต เจตสิก และนิพผันรูป
- (๒) วิการ = ได้แก่การรูป ๕
- (๓) ลักษณะ = ได้แก่ลักษณะรูป ๔
- (๔) นิพพาน = ได้แก่ธรรมชาติที่นอกจากขันธ ๕ และบัญญัติ
- (๕) บัญญัติ = ได้แก่สหัพบัญญัติ คือ ชื่อต่าง ๆ ภาษาต่าง ๆ

อรรถบัญญัติ = ได้แก่เนื้อความ คือ คำอธิบายใจความในเรื่องนั้น ๆ และ
รูปร่างสัณฐานของ มนุษย์ เทวดา พรหม อปายสัตว์ ต้นไม้ แผ่นดิน
ภูเขา แม่น้ำ ป่า เป็นต้น

วิชา = หมายความว่า ความรู้ ในพระสูตรบางแห่งแสดงวิชา ๓ แต่
ในบางแห่งแสดงวิชา ๔

วิชา ๓ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติ

ญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถระลึกชาติในอดีตได้

- (๒) ทิพพจักขุญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถเห็นสิ่งต่างๆ ในที่ห่างไกล หรือ
เล็กที่สุดได้อย่างทะลุปรุโปร่ง มิว่าจะอยู่ในที่แจ้งหรือลึบกำบังไว้อย่าง
มืดชิดประการใดก็ตาม ย่อมสามารถเห็นได้เป็นอย่างดี เหมือนกับตาของ
เทวดา และพรหมทั้งหลาย

- (๓) อาสวักขยญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถทำลายกิเลสอาสวะให้หมดไป
โดยสิ้นเชิง

วิชา ๔ คือ

- (๑) วิปัสสนาญาณ = ได้แก่ที่สามารถรู้แจ้งรูปนามทั้งปวงที่มีสภาพเป็น
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
- (๒) อธิวิริยญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
- (๓) มโนมยิทธิญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถเนรมิตรร่างกายอื่นๆ ให้เกิดขึ้น
ภายในร่างกายของตน แล้วแต่จะต้องการ

- (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถระลึกชาติในอดีตได้
- (๕) เจโตปริยญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถรู้จักใจของบุคคลอื่นได้อย่างถ่องถ้วน
- (๖) ทิพพจักขุญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถเห็นสิ่งต่างๆ ในที่ห่างไกล หรือเล็กที่สุดได้อย่างทะลุปรุโปร่ง มิว่าจะอยู่ในที่แจ้งหรือลึกลับกำบังไว้อย่างมืดซิดประการใด ๆ ก็ตามที ย่อมสามารถเห็นได้เป็นอย่างดี เหมือนกับตาของเทวดา และพรหมทั้งหลาย
- (๗) ทิพพโสตญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถได้ยินเสียงในที่ห่างไกลหรือเบาที่สุดเหมือนกับหูของเทวดา และพรหมทั้งหลาย
- (๘) อาสวกักขณญาณ = ได้แก่ปัญญาที่สามารถทำลายกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นไป โดยสิ้นเชิง

จรรยา หมายความว่า ความประพฤติ มี ๑๕ อย่าง คือ

- (๑) ศรัทธา = เชื่อต่อการทำงานของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นบุญก็มี เป็นบาปก็มี และจะได้รับผลของบุญบาปนั้นอย่างแน่แท้ เชื่อในคุณของพระรัตนตรัยว่ามีจริง เชื่อว่าเคยเกิดมาแล้วในภพก่อน ๆ
- (๒) สติ = มีการระลึกอยู่แต่ในการทำงานที่เป็นฝ่ายดี
- (๓) ทิวิ = มีความละเอียดในการทำงานอันเป็นพุทฺธจริยาธิปไตย
- (๔) โอตตปปะ = มีความสดุ้งกลัวในการทำงานที่เป็นพุทฺธจริยาธิปไตย
- (๕) วิริยะ = มีความขยันในการทำงานที่เป็นฝ่ายดี
- (๖) สุตตะ = เคยฟังเคยเห็นมามาก
- (๗) ปัญญา = การเฉลียวฉลาดในการทำงานทั้งปวง
- (๘) โภชณ มัตตัญญตา = รู้จักประมาณในการบริโภค
- (๙) ชากริยานุโยค = ตื่นไว้นอนหลับ คือมีการหลับนอนน้อย
- (๑๐) ศีล = มีศีลสมบูรณ์
- (๑๑) อินทริยสังวร = การสำรวมในทวาร ๖

- (๑๒) รูปปฐมฌาน = ฌานที่มีองค์ฌาน ๕
 (๑๓) รูปทุติยฌาน = ฌานที่มีองค์ฌาน ๓
 (๑๔) รูปตติยฌาน = ฌานที่มีองค์ฌาน ๒
 (๑๕) รูปจตุตถฌาน = ฌานที่มีองค์ฌานที่มีองค์ฌาน ๒

คำว่า ภควา บุญ ๖ ประการ

- (๑) อีสสริย = เป็นผู้มือีสสริยะ คือความเป็นใหญ่นี้มีอยู่ ๔ ประการ คือ
- ก. อณิมา = หายตัวได้อย่างมหัศจรรย์
 - ข. ลหิมา = เทาะไปได้อย่างรวดเร็ว
 - ค. มหิมา = เนรมิตให้ใหญ่ที่สุดจนหาที่เปรียบมิได้
 - ฌ. ปตฺติ = เสด็จไปที่ใด ๆ ได้ตามพุทธประสงค์ โดยไม่มีสิ่งใดมาขัดขวาง
 - ง. ปากมม = เนรมิตรเป็นรูปร่างสัณฐานต่าง ๆ ประกอบด้วยสีสรวรรณะต่าง ๆ กัน
 - จ. อีสิตา = มีอำนาจบังคับบัญชาตนเองตลอดจนถึงมนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลายได้ทั่วทุกชั้น
 - ฉ. วสิตา = สามารถเข้าฌานและทำอภิญญาได้ทันทีในเมื่อต้องการ
 - ช. ยตฺถกามาวสาปีตา = สามารถทำธุรกิจต่าง ๆ ที่กำลังกระทำอยู่นั้นให้แล้วเสร็จอย่างรวดเร็ว ในเมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้น
- (๒) ธมม = ได้โลกุตตรธรรม ๔ คือมรรค ๔ ที่สามารถประหาณกิเลส ๑๕๐๐ ให้หมดไปเป็นสมุจเฉตปหาน และผล ๔ นิพพาน
- (๓) ยส = มีเกียรติยศชื่อเสียงแผ่ตลอดทั่วไป ในหมู่มนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลายที่อยู่ในห้วงจักรวาลตามคุณชาติ โดยไม่ต้องประกาศโฆษณายกย่องตนเอง ดังเช่นคนทั้งหลายที่ได้ทำกันอยู่ในสมัยนี้
- (๔) สิริ = มีผิวพรรณเปล่งปลั่ง รูปร่างงดงาม เป็นศิริมงคลควรดูไม่มัวเมื่อ คือ มหาปฐกฤษณะ ๓๒ อนุพยัญชนะ ๘๐

(๕) กาม = เมื่อประสงค์สิ่งใด ก็สำเร็จได้ในสิ่งนั้นตามความประสงค์
ทุกประการ

(๖) ปยตุต = ใช้ความเพียรทั้งกลางวันกลางคืน ในอันที่จะให้เวไนย สัตว์
ทั้งหลายได้รับประโยชน์

๖๖. ถาม คำว่า ฐัมมานุสสติ หมายความว่าอย่างไร ? พร้อมทั้งแสดงวจนัตถะด้วย และ
ให้แสดงความหมายของพระธรรมคุณทั้ง ๖ บท มาโดยลำดับ ?

ตอบ คำว่า ฐัมมานุสสติ หมายความว่า การระลึกนึกถึงคุณของพระธรรมเจ้า มีสวาก-
ขาโต เป็นต้นอยู่เนื่อง ๆ ดังแสดงวจนัตถะว่า ฐมมํ อนุสฺสวติ = ฐมมานุสฺสติ”
การระลึกถึงคุณของพระธรรมเจ้าอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่า ฐัมมานุสสติ องค์ธรรมได้แก่
สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิตที่มีคุณของพระธรรมเจ้าเป็นอารมณ์

แสดงความหมายของพระธรรมคุณ ๖ บท ดังต่อไปนี้คือ

(๑) สวากขาโต ภควตา ธมโม = พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ดีแล้วได้แก่ พระธรรม ๑๐ ประการ มีปฏิทนต์ ๓ อรรถกถาบางอย่าง
และมรรค ๔ ผล นิพพาน โดยกระทำให้ผู้ฟังสงบระงับดับเสียซึ่งความ
ทุกข์ต่าง ๆ ซึ่งเนื่องมาจากกิเลสได้ชั่วระยะหนึ่งกับทำให้จิตใจได้รับความ
ชุ่มชื้นเบิกบานแจ่มใสขึ้น ในระหว่างประพจน์ปฏิบัติตาม ก็มีแต่ความสุข
กายสบายใจฝ่ายเดียว หลังจากการประพจน์ปฏิบัติแล้ว ก็ยังได้รับความ
ชุ่มชื้นอิมเอบแห่งจิตใจเป็นทวีคูณไกลต่อการสิ้นไปแห่งทุกข์ สมความมุ่ง
หมายของตนที่ได้แสวงหามาเป็นเวลานาน

(๒) สนฺทิฎฺฐิโก = พระธรรม ๙ อย่าง มีมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นี้
มิใช่เป็นธรรม แต่เพียงได้ยินได้ฟังแล้วจดจำเอาไว้เท่านั้น หากแต่เป็น
ธรรมที่ควรรู้ควรเห็นเป็นประจักษ์ด้วยตนเอง

(๓) อกาลิโก = มรรค ๔ มีโสตาปัตติมรรคเป็นต้นนี้ ย่อมให้ผลเกิดขึ้น
ในลำดับของตน โดยไม่มีการรอเวลาแม้แต่เพียงเล็กน้อย

(๔) เอหิปัสสิโก = พระธรรม ๙ อย่าง มีมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นี้
เป็นพระธรรมที่ควรแก่การเชื่อเชิญชวนทั้งหลายให้มาชมได้ โดยกล่าวว่า

ท่านจงมาดูเถิด ๗ พระธรรมนี้มีจริง เหมือนดวงอาทิตย์และดวงจันทร์
ที่กำลังโคจรอยู่

(๕) โอปเนยโก = พระธรรม ๙ อย่าง มีมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นี้
เป็นธรรมที่ควรยึดหนึ่งให้มาปรากฏแก่ใจ หรือแม้ที่สุดจะถูกไฟไหม้เครื่อง
นุ่งห่ม หรือผมที่อยู่บนศีรษะก็ตามที แต่ก็มิยอมที่จะทำการดับไฟนั้น
โดยเหตุว่าธรรมเหล่านี้ เมื่อปรากฏขึ้นแล้วเพียงครั้งเดียวก็สามารถปิด
ประตูปายได้

(๖) ปาจิตติ เวทิตัพโพ วิญญูหิ = พระธรรม ๑๐ ประการ หรือ ๙
ประการนี้ เป็นธรรมที่ผู้มีปัญญา คือ กัลยาณบุรุษ และอริยบุคคล
ทั้งหลายพึงรู้พึงเสวยด้วยตนเองโดยเฉพาะ ๗

๖๗. ถาม คำว่า สังฆานุสสติ หมายความว่าอย่างไร แสดงวณัตถะอย่างไร และให้แสดง
ความหมายของบทสังฆคุณ ทั้ง ๙ พร้อมทั้งความหมาย มาโดยลำดับ ?

ตอบ คำว่า สังฆานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ผู้มีสติ มีสุปฏิปันโน
เป็นต้นอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่าสังฆานุสสติ ดังมีวณัตถะแสดงว่า สงฺฆํ อนุสฺสติ =
“สงฺฆานุสฺสติ” การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์เจ้าอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่า สังฆานุสสติ
องค์ธรรมได้แก่สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ที่มีคุณของพระสงฆ์เป็นอารมณ์
แสดงบทสังฆคุณทั้ง ๙ พร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้ คือ

(๑) สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ = พระอริยสงฆ์สาวก ๔ จำพวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ปฏิบัติดีสมบูรณ์ด้วยอริยศีลสิกขา อริ-
จิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา

(๒) อสุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ = พระอริยสาวกสงฆ์ ๔ จำพวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นผู้ปฏิบัติตรงต่อหนทางที่นำไปสู่พระนิพพาน
โดยส่วนเดียวไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องของโลก ทั้งไม่มีมารยาสาไถยแต่อย่างใด
เข้าเจือปน

(๓) ฌายปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ = พระอริยสาวกสงฆ์ ๘ จำพวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ปฏิบัติมุ่งต่อพระนิพพานอันเป็นอมต-
ธรรมไม่มีการปรารถนาอยากได้ภวสมบัติ และโกศสมบัติแต่อย่างใดเลย

(๔) สามิจิปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ = พระอริยสาวกสงฆ์ ๘ จำพวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่การกราบไหว้ของ
ชนทั้งหลายด้วย กาย ใจ

(ยทิท จตตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคล บรุษ ๔ คู่ ที่เป็น
คู่กัน ตามมรรค ผล อันใดมีอยู่ บรุษเหล่านั้นเมื่อแยกกันโดยเฉพาะๆ
ก็เป็นอริยบุคคล ๘ ดังนี้)

(๕) อาหุเนยฺโย = พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ๘ จำพวกของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้น สามารถให้ผลเกิดขึ้นอย่างมหาศาล ดังนั้นจึงเป็นผู้ควรรับ
อามิสบูชาที่เขานำมาจากที่ไกล

(๖) ปาหุเนยฺโย = พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ๘ จำพวกของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้น เป็นแซกที่ประเสริฐสุดของคนทั่วโลก เพราะมีแต่ในสมัย
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นเท่านั้น ดังนั้นจึงเป็นผู้ที่ควรแก่การ
ต้อนรับด้วยปัจจัย ๔ ที่เขาจัดไว้สำหรับแซกที่เป็นฝ่ายโลกีย์

(๗) ทกฺขิณฺเนยฺโย = พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ๘ จำพวกของพระผู้มีพระภาค
เจ้านั้น สามารถให้อานิสงส์ผลเกิดขึ้นตามความประสงค์ของคนทั้งหลายได้
ดังนั้นจึงควรแก่การรับทักษิณาทาน คือ การบริจาทาน ของผู้มีความ
ปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ ที่เกี่ยวกับตนหรือคนอื่นในภพหน้า

(๘) อณฺชลิกรณฺเณยฺโย = พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ๘ จำพวกของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้น เป็นผู้ประกอบด้วยศีลคุณ สมာธิคุณ ปัญญาคุณ ดังนั้นจึง
สมควรแก่การกระทำอัญชลีของมนุษย์ เทวดา พรหม ทั้งหลาย

(๙) อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสฺส = พระอริยสงฆ์สาวก ๔ คู่ ๘ จำพวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นที่หว่านอันประเสริฐแห่งพืชต่าง ๆ คือบุญ
กุศล ของมนุษย์ เทวดา พรหม ทั้งหลายเหมือนพืชที่นาชั้นเอก ที่ทำ
ให้เมล็ดพืชเจริญงอกงามเป็นอย่างดี แม้ที่สุดจะหว่านลงเพียงครั้งเดียว

๖๘. ถาม จงแสดงข้อความพิเศษในบทพระสังฆคุณ มาให้ชัดเจน ?

ตอบ แสดงข้อความพิเศษในบทพระสังฆคุณดังต่อไปนี้ คำว่า สาวกสงฺโฆ ในบทสังฆคุณทั้ง ๙ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นมิใช่จะเป็นได้เฉพาะพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว แม้คฤหัสถ์ชายหญิงที่ได้บัลลุมรรค ผล แล้วก็เป็น สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกได้เช่นเดียวกัน เพราะพระคุณทั้ง ๙ เป็นธัมมจริยานุสาสน์ สำหรับพระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ถ้าท่านเหล่านั้นถึงพร้อมด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา แล้วจัดว่าเป็นสาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกที่ประกอบด้วยคุณทั้ง ๙ ได้ตามสมควร ดังนั้นในขณะที่ระลึกไปในพระคุณของพระอริยสงฆ์ ๔ คู่ ๘ จำพวก อยู่นั้นก็ควรน้อมใจระลึกไปในคุณทั้ง ๙ ของพระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นั้นด้วย

๖๙. ถาม ให้แสดงบทสังฆคุณทั้ง ๙ ประการ ที่เป็นเหตุและที่เป็นผล ?

ตอบ ในบรรดาบทสังฆคุณทั้ง ๙ ประการนี้ คุณที่เป็นสาระหลักสำคัญยิ่ง ซึ่งเป็นคุณสมบัติภายในเฉพาะองค์พระสงฆ์นั้นก็มิใช่เพียง ๔ คือ สุปฏิปันโน เป็นต้น จนถึงสามิจิบันโนเป็นที่สุด

ส่วนคุณอีก ๕ นั้น หาใช่เป็นสาระหลักสำคัญยิ่งของพระสงฆ์ไม่ เพียงแต่เป็นคุณที่เนื่องมาจากการถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยคุณทั้ง ๔ นั้น หมายความว่า บุคคลใดมีความประพฤติดำรงคัมมัฏฐานอยู่ในคุณทั้ง ๔ โดยสมบูรณ์อย่างถูกต้องดีแล้ว บุคคลก็ย่อมตั้งอยู่ในคุณอีก ๕ เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั่วไปทั้งหลายทั่วไป ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า คุณทั้ง ๔ ข้างต้นเป็นเหตุ คุณข้างปลาย ๕ เป็นผล

อนึ่ง พุทธศาสนิกชนทั้งหลายพึงทราบว่าบทสวดมนต์ให้ไว้พระก็ตาม บทสวดมนต์เพื่อความคุ้มครองป้องกันภัยต่าง ๆ ก็ตาม บทพระพุทธานุสาสน์ พระธรรมคุณ บทพระสังฆคุณ ทั้ง ๓ ประเภทนี้แหละเป็นบทที่มีความสำคัญยิ่งกว่าบทอื่น ๆ ซึ่งมีอยู่ใน ๗ ตำนาน ๑๒ ตำนาน ฉะนั้นเมื่อจะทำการสวดมนต์ให้ไว้พระ หรือสวดมนต์เพื่อความคุ้มครองป้องกันภัยก็ตาม จึงไม่ควรเว้นจากบททั้ง ๓ ประเภทนี้ แต่ความสำคัญมิได้อยู่ที่ผู้สวดมนต์ให้ไว้พระควรรู้ความหมายของบทนั้น ๆ เพื่อจะได้ทำใจให้มีสมาธิ และปีติโสมนัสสเกิด อันเป็นเหตุกุศล ถ้าไม่รู้ความหมายแล้ว จิตใจก็ไม่มีสมาธิ และปีติโสมนัสสก็ไม่เกิด กุศลนั้นก็จะป็นทวิเหตุกุศลไป

๗๐. ถาม ให้แสดงเหตุที่พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ได้ชื่อว่า สุปฏิปันนบุคคลเป็นต้น ?

ตอบ บรรดาพระอริยบุคคล ๘ จำพวกนั้น พระเสกขบุคคล ๗ จำพวก ได้ชื่อว่า สุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติดี อุชุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติตรงต่อหนทางที่นำเข้าสู่พระนิพพาน ฌายปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติมุ่งต่อพระนิพพาน สามิจิปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่การกราบไหว้นั้น ก็เพราะว่าท่านเหล่านั้นกำลังดำเนินการปฏิบัติอยู่ ดังนั้นจึงมีวจนัตถะว่า “สุญฺญ ปฏิปชฺชิตฺตํ = สุปฏิปันนา” บุคคลเหล่าใด กำลังดำเนินการปฏิบัติดี เพราะฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นจึงชื่อว่า สุปฏิปันนนะ

อุชุกํ ปฏิปันนาติ = อุชุปฏิปันนา” บุคคลเหล่าใดกำลังดำเนินการปฏิบัติตรงต่อหนทางที่นำเข้าสู่พระนิพพาน เพราะฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นจึงชื่อว่าอุชุปฏิปันนนะ

“ฌาเยน ปฏิปันนาติ = ฌายปฏิปันนา” บุคคลเหล่าใดกำลังดำเนินการปฏิบัติมุ่งต่อพระนิพพาน เพราะฉะนั้นบุคคลเหล่านั้น จึงชื่อว่า ฌายปฏิปันนนะ

“สามิจิ กตฺวา ปฏิปันนาติ = สามิจิปฏิปันนา” บุคคลเหล่าใดกำลังดำเนินการปฏิบัติชอบสมควรแก่การกราบไหว้ เพราะฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นจึงชื่อว่า สามิจิปฏิปันนนะ

สำหรับพระอเสกขบุคคล คือ พระอรหันต์ทั้งหลายที่ชื่อว่า สุปฏิปันโน เป็นต้น นั้น ก็เพราะว่ากิจทั้ง ๔ ท่านได้ปฏิบัติได้ถึงที่สุดเสร็จสิ้นบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว ดังนั้นจึงแสดงวจนัตถะว่า

“สุญฺญ ปฏิปชฺชิตฺตาติ = สุปฏิปันนา”

“อุชุกํ ปฏิปชฺชิตฺตาติ = อุชุปฏิปันนา”

“ฌาเยน ปฏิปชฺชิตฺตาติ = ฌายปฏิปันนา”

“สามิจิ กตฺวา ปฏิปชฺชิตฺตาติ = สามิจิปฏิปันนา”

บุคคลเหล่าใดเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรงต่อหนทางที่นำเข้าสู่พระนิพพาน ปฏิบัติมุ่งต่อพระนิพพาน ปฏิบัติชอบสมควรแก่การเคารพกราบไหว้ ในกิจทั้ง ๔ นั้น ได้เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว เพราะฉะนั้นบุคคลเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า สุปฏิปันนนะ อุชุปฏิปันนนะ ฌายปฏิปันนนะ

๗๑. **ถาม** คำว่าสีลานุสสติ หมายความว่าอย่างไร แสดงวจนัตถะว่าอย่างไร และให้อธิบายถึงวิธีเจริญสีลานุสสติ โดยสังเขปด้วย ?

ตอบ คำว่า สีลานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาไว้โดยปราศจากโทษ ๔ อย่าง มีอัมมัตถะเป็นต้นอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่าสีลานุสสติ ดังแสดงวจนัตถะ สัลล อนุสสติ = สัลลอนุสสติ” การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาไว้โดยปราศจากโทษอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่าสีลานุสสติ องค์ธรรมได้แก่สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิตที่มีการเว้นการรักษาดำรงตามสิกขาบทนั้น ๆ

วิธีเจริญสีลานุสสติ

การเจริญสีลานุสสตินี้ ผู้เจริญจะต้องมีความประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักทั้ง ๕ ประการเสียก่อน คือ

- (๑) จะต้องชำระศีลของตนให้พ้นจากโทษทั้ง ๔ แล้วตั้งอยู่ในคุณทั้ง ๔ จนครบบริบูรณ์อย่างหนึ่ง
- (๒) จะต้องมึจิตใจพ้นไปจากความเป็นทาสแห่งตัณหา กล่าวคือ การรักษาศีลที่ไม่มีความมุ่งหวังต่อโลกียสมบัติอย่างหนึ่ง
- (๓) มีการปฏิบัติ กาย วาจา ให้ตั้งอยู่ในสิกขาบทโดยเคร่งครัด จนมีอาเจตีย์ผู้ใดผู้หนึ่งจะมาจับผิดโดยอ้าวัตถุขึ้นแสดงเป็นหลักฐานได้อย่างหนึ่ง
- (๔) ความประพฤติด้วย กาย วาจา ของตนนั้น แม้ว่าคนอันธพาล และผู้ที่ เป็นศัตรูแก่ตนจะไม่ได้มีความเห็นดีเห็นชอบด้วยก็ตาม แต่วิญญูชนทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญอย่างหนึ่ง
- (๕) ต้องประกอบด้วยความรู้ว่า ศีลนี้เป็นเหตุทำให้อุปจารสมาธิ อปัณาสมาธิ และมัคคสมาธิ ผลสมาธิเกิดขึ้นได้

เมื่อความประพฤติปฏิบัติของตนถูกต้องตรงตามหลักทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ก็ลงมือทำการระลึกไปในศีลดังต่อไปนี้ คือ

โอโห เม วต สัลล เหา	อชณฺห์ อนิทุทํ ภเว
อสพลํ อกมฺมาสํ	กุชิสสํ อปฺรามสํ
ปสฺสุจํ สพฺพวิญฺญูหิ	สมาธิสํวตฺตนิกํ ฯ

แปลความว่า

ศีลของเรานี้บริสุทธิ์ดี หน้าปัสมใจจริงหนอ ไม่ขาด ไม่ทลุ ไม่ต่าง ไม่พล้อย โดยแน่นอน ศีลของเรานี้บริสุทธิ์ทำให้เราพ้นไปจากการเป็นทาสของตัณหา ศีลของเรานี้มีอาภะที่มีผู้มากกล่าวหาได้ ศีลของเรานี้คนอันธพาลและผู้ที่ป็นศัตรูกับเราจะไม่มีการเห็นด้วยก็ตาม แต่วิญญูชนทั้งหลายนั้นย่อมสรรเสริญ ศีลของเรานี้เป็นเหตุทำให้อุปจารสมาธิ อปัณาสมาธิและมัคคสมาธิ ผลสมาธิเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

๗๒. ถาม “จาคานุสสติ = จาคานุสสติ” แปลว่าอย่างไร และการเจริญจาคานุสสตินี้ ผู้เจริญจะมีการบริจาทานที่พร้อมด้วยคุณความดี กี่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ วจันตเถระนี้ แปลว่า การระลึกถึงการบริจาทานของตนที่เป็นไปโดยบริสุทธิ์อยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่า จาคานุสสติ องค์ธรรมได้แก่สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ที่มีการบริจาทานเป็นอารมณ์

การเจริญจาคานุสสตินี้ ผู้เจริญจะมีการบริจาทานที่ถึงพร้อมด้วยคุณความดี ๓ ประการ คือ

- (๑) ฐัมมียถัทธวัตถุ = คือวัตถุสิ่งของที่เป็นเพชฌฆาตนั้นได้มาโดยชอบธรรม
- (๒) บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ คือ ปุพพเจตนา, บุญจเจตนา, อปรเจตนา
- (๓) มุตตจาเก = คือการบริจาทที่สละละพ้นไปจากความตระหนี่ และตัณหา มานะ ทิฏฐิ

๗๓. ถาม อานิสงส์ที่ได้รับจากการปฏิบัติสาราณียธรรม มีกี่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ อานิสงส์ที่ได้รับจากการปฏิบัติสาราณียธรรมมีดังนี้ คือ

ภิกษุที่ทำการปฏิบัติสาราณียธรรมสำเร็จแล้ว ในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ ย่อมได้รับอานิสงส์ ๔ ประการ คือ

- (๑) ไม่ลำบากในอาหารเครื่องบริโภค
- (๒) อาหารบิณฑบาตรที่ได้มา แม้ว่าจะแบ่งถวายแต่พระภิกษุสามเณรสักกี่รูป ก็ไม่หมด

(๓) เมื่อได้รับการถวายทานด้วยการจับสลาก ย่อมได้แต่ของที่ตีเยี่ยม

(๔) ภูมิภวทูต และรุกขทูตทั้งหลาย เอาใจใส่ในการใส่บาตร

๗๔. ถาม สัปปริสธรรม ๗ อย่างนี้ได้แก่อะไรบ้าง ?

ตอบ สัปปริสธรรม ๗ อย่าง คือ

(๑) ศรัทธา = ธรรมชาติที่มีความเชื่อและเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามความเป็นจริง เชื่อในกรรมและผลของกรรม

(๒) สติ = ธรรมชาติที่ความระลึกในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับกุศลธรรม มีคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

(๓) หิริ = ธรรมชาติที่มีความเกลียด และละอายต่อการทำงานอันเป็นทุจริต

(๔) โอตตัปปะ = ธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการทำงานอันเป็นทุจริต

(๕) พาหุสัจจะ = ความเป็นผู้ได้สดับตรับฟังมามาก

(๖) วิริยะ = ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์

(๗) ปัญญา = ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยทั่วไป ตามความเป็นจริง

๗๕. ถาม คำว่า มรณานุสสติ หมายความว่าอย่างไร แสดงวจนัตถะอย่างไร และมรณะมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ คำว่า มรณานุสสติ หมายความว่า การระลึกถึงความตายที่ตนจะต้องได้ประสบ

แล้วเกิดความสังเวชสลดใจอยู่เนื่องๆ ดังแสดงวจนัตถะว่า “มรณํ อนุสฺสตี = มรณานุสสติ” การระลึกถึงความตายที่ตนจะต้องได้ประสบ แล้วเกิดความ

สังเวชสลดใจอยู่เนื่องๆ ชื่อว่า มรณานุสสติ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ที่มีชีวิตินทรีย์ปัจเจกมรณาเป็นอารมณ์ มรณะมี ๔ ประการ คือ

(๑) สมุจเจกมรณะ = ได้แก่ การเข้าปรินิพพานของพระอรหันต์ทั้งหลายที่ตัดเสียซึ่งวัฏฏทุกข์ทั้งปวงได้โดยสิ้นเชิง

(๒) ได้แก่ ความดับของสังขารธรรม รูป นาม ที่เป็นอยู่ทุกๆ ภวัคขณะ

(๓) สมมุติมรณะ = ได้แก่ ความตายที่โลกสมมุติเรียกกันว่า ดันไม้ตาย ทองแดงตาย พรอทตาย เหล็กตาย

(๔) ชีวิตินทริยูปัจเจตมรณะ = ได้แก่ รูปชีวิต นามชีวิต ของสัตว์ทั้งหลาย
ดับสิ้นลงในภพหนึ่ง ๆ

๗๖. ถาม มรณาสัญญาที่ต้องประสงค์ในการเจริญมรณานุสสตินั้น เป็นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ การเจริญมรณานุสสตินี้ แม้ว่าจะไม่ได้อุปนาก็จริง แต่ก็มีขั้นแห่งการสำเร็จใน
การเจริญนี้ได้ ขั้นแห่งการสำเร็จนั้น ก็ได้แก่ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายที่
เรียกว่า มรณาสัญญา ๘ ประการนั่นเอง คือ

- (๑) ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้
อีกประมาณแคว้นหนึ่งกับคืนหนึ่ง คือ ๒๔ ชั่วโมงเท่านั้น
- (๒) ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้น ว่าชีวิตของเรานี้ จะมีอยู่ต่อไป
ได้อีกประมาณแคว้นหนึ่ง คือ ๑๒ ชั่วโมงเท่านั้น
- (๓) ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่าชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีก
ประมาณเพียงครึ่งวัน คือ ๖ ชั่วโมงเท่านั้น
- (๔) ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปชั่ว
เวลาเพียงกึ่งชั่วโมงหนึ่งเท่านั้น
- (๕) ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้
อีกชั่วครึ่งเวลากึ่งชั่วโมงหนึ่งเท่านั้น
- (๖) ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปอีกได้
ชั่วเวลาเกินชั่วได้เพียง ๔ หรือ ๕ คำ เท่านั้น
- (๗) ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้
อีกชั่วเวลาเดียวชั่วคำหนึ่งเท่านั้น
- (๘) ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้
อีกชั่วระยะเวลาหายใจเข้า หายใจออกเท่านั้น

๗๗. ถาม ผู้ที่จะเจริญกายคตาสติ ก่อนลงมือปฏิบัติ ต้องรู้จักเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติให้ดี
เสียก่อน กิจเบื้องต้นนั้นมีอยู่ที่ประการ คืออะไรบ้าง และให้บอกประการนั้น ๆ
พร้อมทั้งความหมายด้วย ?

ตอบ ผู้ที่จะเจริญกายคตาสติ ก่อนลงมือปฏิบัติต้องรู้จักเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติให้ดีเสีย-

ก่อน กิจเบื้องต้นนั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ

(๑) อุดคหโกศล ความฉลาดในการศึกษา ๗ อย่าง

(๒) มนสิการโกศล ความฉลาดในการพิจารณา ๑๐ อย่าง

อุดคหโกศล ๗ อย่างนั้น คือ

(๑) วจสา = การพิจารณาโดยใช้วาจา

(๒) มนสา = การพิจารณาด้วยใจ

(๓) ฃณโต = การพิจารณาโดยความเป็นวรรณ (สีดำ ขาว หรือแดง)

(๔) สณฺขานโต = การพิจารณาโดยความเป็นรูปร่างสัณฐาน

(๕) ทิสโต = การพิจารณาโดยที่เกิด (คืออยู่ในส่วนบนหรือส่วนล่างของร่างกาย)

(๖) โอกาสโต = การพิจารณาโดยที่ตั้ง (คือตั้งอยู่ในร่างกายส่วนใด)

(๗) ปริจฺเจทโต = การพิจารณาโดยกำหนดขอบเขต (เช่นเส้นผมกำหนดเขต โดยผมนั้นหยั่งลงในศีรษะประมาณเมล็ดข้าวเปลือก และในรูที่เส้นผมหยั่งลงนั้นไม่มีผม ๒ เส้นอยู่ด้วยกัน กำหนดเขตปลายผมนั้น สุดความยาวของเส้นผม)

มนสิการโกศล ๑๐ อย่างนั้นคือ

(๑) อนุปุพฺพโต = การพิจารณาไปตามลำดับ (ไม่กระโดดข้ามหมวด)

(๒) นาตีสัมโต = การพิจารณาโดยไม่รีบร้อนนัก

(๓) นาตีสณิกโต = การพิจารณาโดยไม่เฉื่อยช้า

(๔) วิกฺเขปปฏิพาหนโต = การพิจารณาโดยบังคับจิตไม่ให้ไปที่อื่น

(๕) ปณฺณตติสมตฺกมโต = การพิจารณาโดยก้าวล่วงบัญญัติ

(๖) อนุปุพฺพมฺมุจฺจนโต = การพิจารณาโดยทั้งโกฏฐาสที่ไม่ปรากฏโดยสี สัณฐาน ที่เกิด ที่ตั้ง ขอบเขต / ตามลำดับ

(๗) อปฺปนาโต = การพิจารณาในโกฏฐาสอย่างใดอย่างหนึ่งให้เข้าถึงอัปนา

- (๘) } ตโย จ สุตตุนตา = การพิจารณาในพระสูตรทั้ง ๓ อย่าง คือ
 (๙) } อริจิตตสูตร สีตภาวสูตร โพชฌังคโกสลลสูตร
 (๑๐) }

๗๘. ถาม อานิสสงส์และคำยกย่องชมเชยในการเจริญกายคตาสตินั้น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องสรรเสริญไว้อย่างไร ?

ตอบ อานิสสงส์และคำยกย่องชมเชยนั้นมีดังต่อไปนี้ คือ

- (๑) อิมํ กมฺมญฺจานํ ภาเวตฺวา อรหตฺตํ
 ปตฺตฺตานํ ภิกฺขุณฺํ วา ภิกฺขุณฺีณํ วา
 อุปาสกานํ วา อุปาสิกฺกานํ วา
 คนฺนปรีจเนโท นาม นตฺถิ ฯ

ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยอาศัยการเจริญกายคตาสติกรรมฐานนี้มีมากมาย นับจำนวนมิได้

- (๒) โย หิ อิมํ ปฏิปตฺตี ปฏิปชฺชติ โส ภิกฺขุ นาม โหติ, ปฏิปนฺนโก
 หิ เทโว วา โหตุ มนุสฺสโส วา ภิกฺขุติ สงฺขยํ คจฺจนติ เขว ฯ
 บุคคลทำการปฏิบัติกายคตาสติกรรมฐาน บุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นภิกษุ เป็นความจริงดังนี้ ผู้ที่ปฏิบัติกายคตาสติกรรมฐานนี้ เทวดาก็ตาม มนุษย์ก็ตาม ย่อมนับเคราะห์ว่าเป็นพระภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น

๗๙. ถาม คำว่า อานาปานัสสติ หมายความว่าอย่างไร ให้ทำการแยกบท จนถึงแสดงวจนัตถะด้วย ?

ตอบ คำว่า อานาปานัสสติ หมายความว่า การระลึกรู้ อยู่ในลมหายใจเข้าออก องค์ธรรมได้แก่สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ ที่มีลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์

อานาปานัสสติ เมื่อแยกบทแล้วมี ๓ บท คือ อาน + ปาน (หรือออปาน) + สติ
 อาน = หายใจเข้า ปานหรือออปาน = หายใจออก สติ = ความระลึกได้ เมื่อรวมกันเข้าแล้วเป็น อานาปานัสสติ = การระลึกรู้ในลมหายใจเข้าออก ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “อานญจ ปานญจ = อานาปาน” ลมหายใจข้างใน และลมหายใจข้างนอกชื่อว่า อานาปานะ

“อานาปานะ ปวตฺตา สติ = อานาปานสฺสติ” สติที่เกิดขึ้นโดยมีการระลึกรู้
อยู่ในลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ชื่อว่า อานาปานสฺสติ

อธิบาย

หายใจเข้าเรียกว่า อานะ

หายใจออกเรียกว่า ปานะ หรือ อปานะนี้ เพราะมีคำว่าสติอยู่ด้วย เป็นการกล่าว
เรียกตามปวัตติกมณัญ นัยแห่งการเป็นอยู่ตามลำดับของลมหายใจที่มีแจ้งไว้ใน
พระสูตรอรรถกถา ตามปกติธรรมดาของคนย่อมมีการหายใจเข้าก่อนแล้วจึงจะ
หายใจออกภายหลัง ดังนั้นเมื่อทำการปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติกำหนดไปตามอย่างที่เป็นไปอยู่
คือกำหนดลมหายใจเข้าก่อน แล้วจึงกำหนดลมหายใจออกทีหลัง
ส่วนอานาปานะที่แสดงไว้ในวินยะอรรถกถา และอภิธรรมกถานั้น

อานะ เรียกว่าหายใจออก

ปานะ หรือ อปานะ เรียกว่าหายใจเข้า เป็นการเรียกตามอุปบัติติกมณัญ
นัยแห่งการเกิดขึ้นตามลำดับของลมหายใจในขณะที่แรกคลอดจากครรภ์ เป็น
ความจริงทีเดียว เพราะสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในครรภ์นั้นไม่มีการหายใจด้วยตนเอง
แต่ได้อาศัยการหายใจจากมารดา ฉะนั้นเมื่อแรกคลอดออกมา ทารกจึงได้หายใจ
ออกก่อนแล้วจึงหายใจเข้าทีหลัง ดังมีหลักฐานในสมันตปาสาทิกา อรรถกถา
แสดงไว้ว่า “สพฺเพสํ คพฺภเสยฺยกานํ มาตุกฺขนิโต นิภุมนกาเล ปจฺมํ
อพฺภนฺตฺรวาโต พหิ นิภุมติ, ปจฺฉา พาหิรวาโต สุขุมรํ คเหตฺวา
อพฺภนฺตรํ ปวิสนฺโต ตาลุํ อาหจฺจ นิพฺพายติ ฯ”

แปลความว่า

สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในครรภ์ทั้งหมด ในเวลาคลอดจากครรภ์มารดา ลมภายในย่อม
ออกข้างนอกก่อน จากนั้นลมภายนอกพัดเอาละอองธุลีที่ละเอียดเข้าไปภายในท้อง
โดยกระทบกับเพดานแล้วจึงเข้าไป

คำว่า “อานาปานา” นี้ ยังมีคำเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า “อัสสาสปัสสาสะ”

คำทั้ง ๒ นี้ มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันคือ อัสสาสะ = หายใจเข้า

ปัสสาสะ = หายใจออก เมื่อแยกบทแล้วเป็นดังนี้ อา + สาส

อา = ก่อน (อาทิมหิ)

สาส = สุดลมหายใจ

ป = หลัง (ปจฺณา) สาส = ระบายลมหายใจ ดังแสดงวจนัตถะว่า

“อาทิมหิ สาสนํ = อสฺสาโส” การสูดลมหายใจก่อน เรียกว่า อัสสาโส

“ปจฺณา สาสนํ = ปสฺสาโส” การระบายลมหายใจหลังเรียกว่า ปัสสาสะ

๘๐. ถาม การเจริญอานาปานัสสติ มีพระบาลีที่พระผู้มีพระภาคทรงชี้แนวทางไว้กี่ข้อ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ การเจรจา อานาปานัสสติ มีพระบาลีชี้แนวทางไว้ ๕ ข้อ คือ

(๑) โส สโตว อสฺสสโต สโตว ปสฺสสโต ผู้ปฏิบัตินั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงศีลตึงใจเฉพาะหน้าอารมณ์กรรมฐาน ณ สถานที่เงียบสงัด ย่อมตั้งสติ ทำความรู้สึกตัวแล้วจึงหายใจเข้าและหายใจออก

(๒) ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติ, ทีฆํ วา ปสฺสสนฺโต ปสฺสสามีติ = ปชานาติ

เมื่อหายใจเข้ายาว และหายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว และหายใจออกยาว

(๓) รสํ วา อสฺสสนฺโต อสฺสสามีติ ปชานาติ รสํ วา ปสฺสสนฺโต ปสฺสสามีติ ปชานาติ, เมื่อหายใจเข้าสั้น และหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น และหายใจออกสั้น

(๔) สพฺพกายปฏิสเวทํ อสฺสสฺสสามีติ ลิกฺขติ, สพฺพกายปฏิสเวทํ ปสฺสสฺสสามีติ ลิกฺขติ

ย่อมสำเหนียกว่า เราจะหายใจเข้าและหายใจออก ก็ต้องรู้โดยแจ้งชัด ตันลม กลางลม ปลายลม

- (๕) ปสฺสสมภยํ กายสงขารํ อสฺสสํสสามิตี สิกฺขติ, ปสฺสสมภยํ กายสง-
ขารํ ปสฺสสํสสามิตี สิกฺขติ ย่อมสำเหนียกว่า เราจะทำลมเข้าและลม
ออกที่หยาบให้ละเอียด แล้วจึงหายใจเข้าและหายใจออก

อธิบาย

ในพระบาลี ๕ ข้อนั้น

ข้อที่ ๑ ทรงวางหลักการปฏิบัติอานาปานัสสติกรรมฐาน

ข้อที่ ๒ ถึงข้อที่ ๕ ทรงเพิ่มเติมข้อปฏิบัติเพื่ออบรมสมาธิให้กล้ำยิ่งขึ้นไป
จนถึงอัปปนาสมาธิเกิด

ตามนัยข้อที่ ๑ ผู้ปฏิบัติจะต้องตั้งใจคอยกำหนดลมหายใจที่กระทบกับปลาย
จมูก หรือริมฝีปากบน ในขณะที่ตนหายใจเข้าและหายใจออก การ
กระทบของลมที่ปรากฏชัดนั้นแล้วแต่บุคคล คือบุคคลใดจมูกยาวลมก็
ปรากฏชัดที่โครงจมูก ถ้าจมูกสั้นลมก็ปรากฏชัดที่ริมฝีปากบน การให้
กำหนดรู้อยู่ในลมหายใจเข้าออกอยู่เสมอๆ นี้ ก็เพื่อจะมีให้จิตชัดส่ายไป
ในเรื่องอื่นๆ เป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสมาธิ เพราะตามธรรมชาติ
จิตใจของคนเรานี้ ย่อมฟุ้งซ่านไปอารมณ์ต่างๆ หาเวลาสงบนิ่งอยู่ใน
อารมณ์อันเดียวได้ยาก แต่กระนั้นก็หาวิธีตัวไม่ ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะมิได้
มีการสังเกตดูนั่นเอง หากจะสังเกตดูจริงๆ แล้ว จะเห็นว่าชั่วขณะที่
สวตมन्दไหว้พระอยู่ ใจก็หาได้นิ่งแน่นอยู่ในบทสวตมन्दนั้นไม่ คงว่า
ไปเปล่าๆ ด้วยความชำนาญเท่านั้น เหตุนั้น เมื่อจะทำการฝึกฝนอบรม
จิตใจให้เป็นสมาธิ จึงจำเป็นที่จะต้องตั้งใจคอยกำหนดลมหายใจเข้าออกที่
กระทบกับปลายจมูกหรือริมฝีปากบน ดังที่ท่านโบราณจารย์ได้แสดงไว้
ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

ยถา ฅมฺเภ นิพฺนเชยฺย วาจํ ทมํ นโร อธิ
พฺนเชยฺยเอวํ สกํ จิตฺตํ สติยาธมฺมเณ ทพฺพํ

แปลความว่า

ผู้มีความประสงค์จะฝึกลูกวัวที่พยศ ฟังจับผูกไว้ที่เสา จันได บุคคลที่อยู่ภายในขอบเขตแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนา มีความประสงค์จะฝึกฝนอบรมจิตของตน ฟังผูกจิตไว้ด้วยเชือกคือสติ ที่เสา คืออารมณ์กรรมฐานให้มันแน่นนั้น

๔๑. ถาม การอบรมจิตใจให้เกิดสมาธิด้วยวิธีเจริญกรรมฐานต่าง ๆ นั้น อยากทราบว่ากรรมฐานที่สะดวกสบายมากกว่ากรรมฐานอื่น ๆ ได้แก่กรรมฐานไหน อธิบายมาโดยสังเขปด้วย

ตอบ การอบรมจิตใจให้เกิดสมาธิด้วยวิธีการเจริญกรรมฐานต่าง ๆ นั้น อานาปานัสสติกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่สะดวกสบายมากกว่ากรรมฐานอื่น ๆ ฉะนั้นแนวทาง ๕ ประการ ที่ได้ทรงไว้เป็นหลักใหญ่และข้อเพิ่มเติมนั้น พระโยคีบุคคลต้องดำเนินการปฏิบัติไปตามนัยทั้ง ๔ คือ-

- (๑) คณนายนัย = การนับลมหายใจเข้าออกเป็นหมวด ๆ มี ๖ หมวด ตั้งแต่ปัญจก เป็นต้น จนถึงหมวดทสกะ
- (๒) อนุพัทธนายนัย = การกำหนดรู้ตามลมเข้าและลมออกทุก ๆ ขณะ โดยไม่พลั้งเผลอทุกระยะที่หายใจเข้าออก
- (๓) ศุสนนายนัย ในขณะที่กำหนดรู้ตามคณนายนัยและอนุพัทธนายนัยอยู่นั้น จะต้องกำหนดรู้การกระทบของลมพร้อมไปด้วย หมายความว่า ศุสนนายนัยนี้เข้าอยู่ในคณนายนัย และอนุพัทธนายนัยทั้ง ๒ นั้นเอง หาได้มีอยู่โดยเฉพาะไม่
- (๔) รูปนายนัย การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกโดยอนุพัทธนายนัย กับศุสนนายนัยที่เป็นไปอย่างตียุณั้น ครั้นเมื่อปฏิบัติภาวนิตปราภาว จิตก็เปลี่ยนจากการกำหนดรู้ความกระทบของลมแล้วเข้าไปตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในปฏิภาคนิมิตอย่างเดียว ตลอดจนกระทั่งรูปฌานเกิด นี่แหละเป็นรูปนายนัย หมายความว่า การกำหนดรู้โดยรูปนายนัยโดยเฉพาะนั้นไม่มี เช่นเดียวกับศุสนนายนัยนั่นเอง

๘๒. ถาม คณนายนัย หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไร ?

ตอบ คณนายนัย หมายความว่า การกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นหมวดๆ มี ๖ หมวด ตั้งแต่หมวดปฏิจกะ เป็นต้น จนถึงหมวดทสกะ มี ๒ อย่าง คือ

- (๑) ธัญญมามกคณนายนัย การนับลมหายใจเข้าออกด้วยวิธีนับช้า ดูคนดวงข้าวเปลือก การนับช้าๆ นั้น หมายความว่า ต้องนับแต่ละลมหายใจเข้าหรือหายใจออกที่รู้สึกชัดเจนทางใจเท่านั้น ส่วนลมหายใจที่ไม่รู้สึกชัดเจนทางใจทั้งเสีย ไม่ต้องนับ สำหรับผู้ปฏิบัติก็ต้องการหายใจเข้าออกอย่างช้าๆ เพื่อจะได้กำหนดรู้ทันและนับถูก
- (๒) โคปาลกคณนายนัย การนับลมหายใจเข้าออกด้วยวิธีนับเร็วๆ ดูคนเลี้ยงโค ทำการนับโคที่เบียดกันออกจากคอกที่คับแคบเป็นหมู่ๆ การนับเร็วๆ นั้น หมายความว่า เมื่อทำการนับลมหายใจเข้าออกตามวิธีธัญญมามกคณนายนัยอยู่เรื่อยๆ นั้น ความรู้สึกชัดเจนทางใจ ก็จะมีขึ้นทุกๆ ขณะหายใจเข้าและหายใจออก เนื่องจากมีสมาธิ ความไม่รู้สึกชัดเจนก็จะหมดไป การหายใจเข้าออกก็จะเร็วขึ้น การกำหนดนับก็เร็วตามไปด้วย

๘๓. ถาม แนวทางปฏิบัติ อานาปานัสสติกรรมฐานนอกจากนัยทั้ง ๔ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีอีกกี่นัย ซึ่งเป็นนัยที่เกี่ยวกับอะไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ แนวทางปฏิบัติอานาปานัสสติกรรมฐานนอกจากนัยทั้ง ๔ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีอีก ๔ นัย ซึ่งเป็นนัยที่เกี่ยวกับวิปัสนา คือ

- (๑) สลุลักษณะ = หลังจากได้มานที่เนื่องมาจากการเจริญอานาปานัสสติแล้ว มีการกำหนดพิจารณาอุปนามโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ต่อไปเปรียบเหมือนนักศึกษาที่จบการศึกษาชั้นมัธยมบริบูรณ์ ต่อแต่นั้นก็เข้าเตรียมอุดม เพื่อจะเข้ามหาวิทยาลัย
- (๒) วิวฏฏณะ = การเกิดขึ้นแห่งมรรคจิตที่เนื่องมาจากสลัลักษณะพร้อมกับการประหาณกิเลส สำเร็จเป็นมรรคบุคคล
- (๓) ปาริสุทธิ = การเกิดขึ้นแห่งผลจิตสำเร็จเป็นผลบุคคล
- (๔) ปฏิปัสสนา = การเกิดขึ้นแห่งปัจเจกขณญาณ คือการพิจารณา มรรค ผล นิพพาน กิเลส หลังจากสำเร็จเป็นอริยบุคคลแล้ว

๘๔. ถาม ให้แสดงถึงวิธีแห่งการลงมือปฏิบัติอานาปานัสสติกรรมฐาน มาโดยสังเขป ?

ตอบ พระโยคิบุคคฺลเข้าไปพักอาศัยในที่เงียบสงัด อันสมควรแก่การปฏิบัติด้วยดีแล้ว
ครั้งแรกต้องนั่งคู้บัลลังก์ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายส่วนบน
ให้ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า กำหนดลมเข้าออกตามนัยดังต่อไปนี้ :-

ธัญญมามกคณานนัย

หมวดปัญจกะ น้อย่างนี้ คือ

หายใจ เข้า	นับว่า ๑	หายใจ ออก	นับว่า ๒
„ „	„ ๓	„ „	„ ๔
„ „	„ ๕		

หมวดฉกักะ น้อย่างนี้ คือ

หายใจ ออก	นับว่า ๑	หายใจ เข้า	นับว่า ๒
„ „	„ ๓	„ „	„ ๔
„ „	„ ๕	„ „	„ ๖

หมวดสัตตกะ น้อย่างนี้ คือ

หายใจ ออก	นับว่า ๑	หายใจ เข้า	นับว่า ๒
„ „	„ ๓	„ „	„ ๔
„ „	„ ๕	„ „	„ ๖
„ „	„ ๗		

หมวดอัฐฐกะ น้อย่างนี้ คือ

หายใจ เข้า	นับว่า ๑	หายใจ ออก	นับว่า ๒
„ „	„ ๓	„ „	„ ๔
„ „	„ ๕	„ „	„ ๖
„ „	„ ๗	„ „	„ ๘

หมวดนวกะ นับอย่างนี้ คือ

หายใจ เข้า	นับว่า ๑	หายใจ ออก	นับว่า ๒
”	๓	”	๕
”	๕	”	๖
”	๗	”	๘
”	๙		

หมวดทสกะ นับอย่างนี้ คือ

หายใจ ออก	นับว่า ๑	หายใจ เข้า	นับว่า ๒
”	๓	”	๕
”	๕	”	๖
”	๗	”	๘
”	๙	”	๑๐

เสร็จแล้วก็เริ่มต้นนับใหม่อีก คือ เริ่มตั้งแต่หมวดปัญจกะเป็นต้น จนถึงหมวดทสกะเป็นที่สุด เวียนไปอยู่อย่างนี้จนกว่าจะนับลมเข้าออกที่ชัดเจนได้ทุกขณะ มิต้องเว้นลมเข้าออกที่ไม่ชัด ตามลำดับหมวดทั้ง ๖ โดยไม่พลั้งเผลอ

อนึ่ง การนับลมเข้าออก ในหมวดต่างๆ ที่ได้กล่าวไว้นี้ ยกเว้นหมวดปัญจกะเสียแล้ว การนับขึ้นต้นใหม่ว่า “หนึ่ง” ในหมวดต่างๆ บางทีก็นับลมออกว่า “หนึ่ง” ก่อน บางทีก็นับลมเข้าว่า “หนึ่ง” ก่อน ดังนั้น ตามที่แสดงไว้นี้ก็จะเป็นแต่เพียงตัวอย่าง ให้รู้วิธีนับเท่านั้น จะถือให้ตรงตามนี้ทีเดียวหาได้ไม่ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าการนับลมเข้าออก ตามบัญญัติมามากคนนานั้นนั้น นับเฉพาะแต่ลมเข้าและลมออกที่รู้สึกชัดเจนทางใจอย่างเดียว เว้นลมเข้าออกที่ไม่รู้สึกชัดทางใจเสียนั่นเอง

โคปาลกคณนานัย

หมวดปัญจกะ นับอย่างนี้ คือ

เข้า ๑	ออก ๒
” ๓	” ๔
” ๕	

หมวดนกักระ น้อย่างนี้ คือ

ออก ๑ เข้า ๒

,, ๓ ,, ๔

,, ๕ ,, ๖

หมวดตัดตะกะ น้อย่างนี้ คือ

ออก ๑ เข้า ๒

,, ๓ ,, ๔

,, ๕ ,, ๖

,, ๗

หมวดอัญฐกะ น้อย่างนี้ คือ

เข้า ๑ ออก ๒

,, ๓ ,, ๔

,, ๕ ,, ๖

,, ๗ ,, ๘

หมวดนวกะ น้อย่างนี้ คือ

เข้า ๑ ออก ๒

,, ๓ ,, ๔

,, ๕ ,, ๖

,, ๗ ,, ๘

,, ๙

หมวดทสกะ น้อย่างนี้ คือ

ออก ๑ เข้า ๒

,, ๓ ,, ๔

,, ๕ ,, ๖

,, ๗ ,, ๘

,, ๙ ,, ๑๐

การนับลมเข้าออกตามโคปาลกณณานันนั้น พระโยคีบุคคลต้องพยายามนับตามลำดับของลมเข้าออก ทั้งให้ถูกต้องตามลำดับเลขในหมวดนั้น ๆ เหมือนอย่างที่แสดงไว้นี้ อย่าให้ลืกลั่น เพราะการปฏิบัติที่ได้ผ่านธัญญามกณณานันมาเป็นอย่างดีแล้วนั้น สติ สมาธิ ย่อมดีขึ้น การหายใจเข้าออกก็เร็ว ด้วยเหตุนี้จึงต้องพยายามนับให้ถูกต้องตามลำดับของลม และให้ถูกต้องตามลำดับเลขการนับก็อย่างนับด้วยปาก ให้กำหนดนับด้วยใจ

๘๕. ถาม การหายใจเข้าออก อยากทราบว่า ต้นลม กลางลม ปลายลม อยู่ที่ไหนบ้าง ?

ตอบ หายใจเข้า ÷ ปลายจมูกต้นลม หัวใจกลางลม สติอปลายลม

หายใจออก ÷ สติต้นลม หัวใจกลางลม ปลายจมูกปลายลม

๘๖. ถาม อานิสงส์ของการเจริญอานาปานัสสติเป็นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ ผู้เจริญอานาปานัสสติกรรมฐานนี้มีประโยชน์เพียงแต่ได้รูปฌานอย่างเดียว หากยังเป็นบาทของมรรค ผล อีกด้วย และผู้เจริญก็สามารถป้องกันมิให้มีจิตต่าง ๆ เกิดขึ้นแก่ตนได้ นอกจากนั้นท่านที่ได้สำเร็จรหัตตผล โดยอาศัยการเจริญอานาปานัสสติกรรมฐานเป็นบาท ย่อมกำหนดรู้ในอายุสังขารของตนว่าจะอยู่ได้เท่าใด และสามารถรู้กาลเวลาที่จะปรินิพพานด้วย อันลมหายใจเข้าออกนี้มีอยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) ลมหายใจภวจริมกะ = หมายถึงว่า กามบุคคลเมื่อได้ไปเกิดในรูปภพ อรูปภพ ลมหายใจก็เป็นที่สุด คือ ไม่มีการหายใจ น้อย่างหนึ่ง

(๒) ลมหายใจฉานจริมกะ = หมายถึงว่า กามบุคคลที่ได้ฉานเมื่อเข้ารูป ฌาน ฌาน หรืออรูปฌาน ลมหายใจก็เป็นที่สุด คือ ไม่มีการหายใจ น้อย่างหนึ่ง

(๓) ลมหายใจจตุจริมกะ = หมายถึงว่า ลมหายใจที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับอุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจิตขึ้นไปนั้นดับลงกับจิตจิตลมหายใจก็เป็นที่สุด คือ ไม่มีการหายใจ น้อย่างหนึ่ง

ถาม-ตอบ ในอปปมัญญา ๔

๘๗. ถาม จงแสดงความหมาย และวจนัตถะในหัวข้อดังต่อไปนี้ คือ

ก. อปปมัญญา	ข. พรหมวิหาร
ค. เมตตา	ฌ. กรุณา
ง. มุทิตา	จ. อุเบกขา ?

ตอบ ก. อปปมัญญา หมายความว่าธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ไม่จำกัด ชื่อว่า อปปมัญญา ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “อปปมาณสุ สดตฺตสุ กวาติ = อปปมณฺญา” ธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ไม่มีจำกัด ฉะนั้นจึงชื่ออปปมัญญา

ข. อปปมัญญา ๔ ที่ได้ชื่อว่า พรหมวิหารนั้น เพราะว่าบุคคลใดกำลังดำเนินการปฏิบัติในอปปมัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ บุคคลนั้นย่อมมีจิตใจเหมือนพรหม ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “พรหมานํ วิหาโรติ = พรหมวิหาร” การปฏิบัติในอปปมัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่มีจิตใจเหมือนหนึ่งพรหม ฉะนั้นการปฏิบัติอปปมัญญา ๔ นั้น ชื่อว่า พรหมวิหาร หรืออีกนัยหนึ่ง คำว่า “พรหม” แปลว่าผู้ประเสริฐ คำว่า “วิหาร” แปลว่าความเป็นอยู่ที่เข้าถึงอย่างประเสริฐ ด้วยอปปมัญญา ๔ เมื่อรวมแล้ว แปลว่าความเป็นอยู่ที่เข้าถึงอย่างประเสริฐ ของบุคคลที่ประเสริฐ ชื่อว่า พรหมวิหาร ดังมีวจนัตถะดังแสดงว่า “วิหรณฺติ เอเตหิตี = วิหารา” สัปบุรุษทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่อย่างประเสริฐ ด้วยอปปมัญญา ๔ ฉะนั้น อปปมัญญา ๔ ที่เป็นเครื่องให้สัปบุรุษให้เข้าถึงความเป็นอยู่อย่างประเสริฐ ชื่อว่า วิหารา

“พรหมานํ (เสฏฺฐานํ วิหาโร) (เสฏฺฐญฺโถติ = พรหมวิหาร)” ความเป็นอยู่อย่างประเสริฐ ด้วยอปปมัญญา ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งของบุคคลผู้ประเสริฐ ชื่อว่า พรหมวิหาร

- ค. เมตตา หมายความว่า ความปรารถนาดี รักใคร่ต่อสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้
วจนัตถะแสดงว่า “มิชชติ สนิยหัตติ = เมตตา” ธรรมชาติโดยอ้อมรัก
ใคร่ชื่นชมต่อสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้นธรรมชาตินี้จึงชื่อว่าเมตตา องค์ธรรมได้
แก่อโศเจตสิกที่มีปิยมนาปัสตวบัญญัติเป็นอารมณ์
- ฆ. กรุณา หมายความว่า เมื่อเห็นสัตว์ทั้งหลายได้รับความลำบาก จิตใจของ
สัปบุรุษ ก็เกิดความห่วงใยหนึ่งอยู่ไม่ได้ หรืออีกนัยหนึ่ง หมายความว่า
ยอมช่วยเหลือผู้ได้รับความลำบากนั้น ให้ได้รับความสุข ดังมีวจนัตถะแสดงว่า
“ปรทุกฺเข สติ สาธุนิ หทยกมฺปนํ กโรตฺติ = กรุณา” ธรรมชาติโดย
ยอมทำให้จิตใจของสัปบุรุษทั้งหลายห่วงใยหนึ่งอยู่ไม่ได้ ในเมื่อผู้อื่นได้รับความ
ลำบาก ฉะนั้นธรรมชาตินี้ จึงชื่อว่า กรุณา
อีกนัยหนึ่ง “กีนาคี ปรทุกฺขํ หีสติ วินาสเตตฺติ = กรุณา” ธรรมชาติ
โดยอ้อมเบียดเบียน ทำลายความลำบากของผู้อื่นเสีย ฉะนั้นธรรมชาติ นี้จึง
ชื่อว่า กรุณาองค์ธรรมได้แก่ กรุณาเจตสิกที่มีทุกขิตสวบัญญัติเป็นอารมณ์
- ง. มุทิตา หมายความว่า ความรื่นเริงบรรเทิงใจในความสุขความสมบูรณ์ของ
ผู้อื่น ดังมี วจนัตถะแสดงว่า “ตํสมฺภคิโน โมหนติ เอตายาคิ มุทิตา”
สัปบุรุษทั้งหลาย ผู้มีใจถึงพร้อมด้วยมุทิตาทั้งหลาย ย่อมรื่นเริงในความสุข
ความสมบูรณ์ของผู้อื่น ด้วยธรรมชาตินี้ ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่ง
การรื่นเริง ชื่อว่า มุทิตา องค์ธรรมได้แก่มุทิตาเจตสิก ที่มีสุขิตสวบัญญัติ
เป็นอารมณ์
- จ. อุเบกขา หมายความว่า ความวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย โดยมีจิตใจปราศจาก
อาการทั้ง ๓ กล่าวคือ ไม่น้อมไปในความปรารถนาดี ในการที่จะบำบัดทุกข์
ในการชื่นชมยินดีในความสุขของสัตว์ทั้งหลายแต่อย่างใดทั้งสิ้น ดังมีวจนัตถ
แสดงว่า “อเวรา โหนตุคิ อทิพยาปารปป หานเนน มชฺฌตฺตภาวูป-
คมเนนจ อุเปกฺขตฺติ = อุเบกขา” ธรรมใดพิจารณาในสัตว์ทั้งหลาย
พอประมาณ ด้วยการที่ไม่รักไม่ชัง คือ สละความห่วงใยที่เนื่องด้วย เมตตา

(๔) อรหิ สุกฺขิ อุตฺตานํ ปรีหรมิ = ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้นำอรรถภาพ
ที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกาย สุขใจ ตลอดกาลนาน

ใน ๔ ประการนี้ จะใช้ข้อใดข้อหนึ่งก็ได้

การแผ่เมตตาแก่คนอื่น มี ๔ ประการเหมือนกัน ถ้าแผ่ไปในคนหนึ่ง ๆ
ตามลำดับแล้ว ก็มีคำแผ่เป็นเอกพจน์ว่าดังนี้ :-

(๑) อเวโร โหตุ = ขอจงไร้ศัตรูทั้งภายในและภายนอก

(๒) อพฺยาปชฺฌโม โหตุ = ขอจงไร้ความวิตกกังวล เศร้าโศรก
พยายาบท

(๓) อนฺนิโม โหตุ = ขอจงไร้ความลำบากกายใจ พ้นจาก
อุปัทวภัย

(๔) สุกฺขิ อุตฺตานํ ปรีหตุ = ขอจงนำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกาย
สุขใจ ตลอดกาลนาน

ถ้าแผ่ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป จนถึงหาประมาณมิได้แล้ว ก็มีคำแผ่เป็น
พหูพจน์ว่าดังนี้

(๑) อเวรา โหन्ตุ = ขอจงไม่มีศัตรูทั้งภายใน และภายนอก

(๒) อพฺยาปชฺฌมา โหन्ตุ = ขอจงไม่มีความวิตกกังวล เศร้าโศรก
พยายาบท ทั้งกัน

(๓) อนฺนิมา โหन्ตุ = ขอจงไม่มีความลำบากกาย ใจ พ้นจาก
อุปัทวภัยทั้งกัน

(๔) สุกฺขิ อุตฺตานํ ปรีหन्ตุ = ขอจงนำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกาย
สุขใจ ตลอดกาลนานทั้งกัน

๘๙. ถาม ลักษณะอาการของเมตตาที่เป็นสัมมัทธ เป็นอย่างไร ขอฟังคำอธิบายโดย
สังเขป ?

ตอบ สมมติว่าพระโยคีบุคคลผู้ทำการเจริญเมตตา กำลังนั่งอยู่พร้อมกับบุคคล

๓ จำพวก คือ ปิยบุคคล ๑ มัชฌัตตบุคคล ๑ เวรีบุคคล ๑ รวมเป็น ๔ ด้วยกัน

มีใจรพคนหนึ่งเข้ามาบังคับว่า เราต้องการคน ๆ หนึ่ง ในจำนวน ๔ คนนี้ ท่าน

จะให้เราจับคนไหน พระโยคีก็ถามว่า ท่านต้องการคนไปทำอะไร โจรตอบว่า จะเอาไปฆ่าเพื่อเอาโลหิตทำการบวงสรวงบูชายันต์ เมื่อพระโยคีได้ประสพเหตุการณ์คับขันเช่นนี้ ถ้ามีจิตคิดเอนเอียงให้โจรจับคนที่เป็นศัตรู หรือคนที่ ไม่รักไม่ชัง หรือคนที่รักไปคนใดคนหนึ่ง อย่างนี้ไม่เรียกว่าสำเร็จใน “สึมัม- เกท” แม้ที่สุดจะมีจิตคิดให้คนทั้ง ๓ พันอันตราย ตนเองยอมรับเคราะห์แทน ก็ตามที ก็ยังไม่นับว่าสำเร็จใน “สึมัม เกท” อยู่แน่นอน เพราะเป็นเมตตาที่ยังมี ขอบเขต ต่อเมื่อพระโยคีมีจิตเสมอภาคทั่วไปในระหว่างคนทั้ง ๓ และตนเอง ชี้ลงไปไม่ได้ว่าจะให้จับใคร เช่นนี้แล้วจึงจกกล่าวได้ว่าสำเร็จใน “สึมัม เกท”

๔๐. ถาม บุคคลที่จะต้องทำการแผ่เมตตาก่อนพร้อมทั้งเหตุผล จะมีวิธีแผ่อย่างไร ?

ตอบ มีวิธีดังนี้ คือ

การแผ่เมตตาที่มีได้มุ่งหวังจะได้อุปนามาณ มีการแผ่ในบุคคลอื่น สำหรับ ตนเองนั้นจะแผ่ก็ได้ไม่แผ่ก็ได้ แต่ถ้าหวังจะได้อุปนามาณ จะต้องแผ่แก่ตนเอง ก่อน เพื่อประโยชน์ในอันที่จะได้เป็นสักขีพยานแก่การแผ่ไปยังบุคคลอื่น ทั้งนี้ ก็เพราะว่าความรักต่อสิ่งอื่นๆ นั้น จะมีมากสักเพียงใดก็ตาม ก็ไม่เหมือนความ รักตนเอง นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ ดังนั้น เมื่อทำการแผ่แก่ตนก่อนอยู่เสมอๆ แล้ว ความปรารถนาสุข กลัวทุกข์ อยากมีอายุยืน ไม่อยากตาย ที่มีประจำใจอยู่นั้น ย่อมเกิดขึ้นเป็นพิเศษ แล้วนึกเปรียบเทียบไปในสัตว์ทั้งหลายว่า ล้วนแต่มีความปรารถนาเช่นเดียวกับตนทุกประการ การนึกเปรียบเทียบระหว่างตนกับ ผู้อื่นอย่างนี้แหละ เป็นเหตุสำคัญที่จะช่วยให้เมตตาจิตเกิดขึ้นได้ง่าย และตั้งอยู่ มั่นคง ในเมื่อทำการแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลาย ตลอดจนถึงอุปจารสมาธิ และ อุปปนาสมาธิเกิด พระพุทธองค์ก็ได้ทรงเทศนาไว้ว่า

สพฺพาทิสา อนุปริคมม เจตสา

เนวชฺฌคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจิ

เววํ ปิโย ปุณฺณ อตฺตา ปเรสํ

ตสฺมา น หีเส ปรี อตฺตกาโม ตี ฯ

แปลความว่า

บุคคลเอาจิตใจค้นคว้าพิจารณาไปทั่วทิศ ย่อมไม่เห็นใครเป็นที่รักยิ่งกว่าตน ใน
ที่ใด ๆ ก็ตาม ตนนั้นแหละเป็นที่รักอย่างมาก คนอื่นก็เช่นกัน ฉะนั้น ผู้รักตน
ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น แม้กระทั่งมดปลวก

๙๑. **ถาม** อานิสงส์ที่ได้รับจากการเจริญเมตตา มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง พร้อมทั้งคำแปล ?

ตอบ อานิสงส์ที่ได้รับจากการเจริญเมตตา มี ๑๑ อย่าง คือ

- (๑) สุขํ สุขุติ = นอนหลับสบายคล้ายเข้าสู่สมบัติ
- (๒) สุขํ ปฏิพยุตติ = เมื่อตื่นก็สบายคล้ายกับออกจากสมบัติ
- (๓) น ปาปํ สุปํ ปสสติ = ไม่ฝันเห็นสิ่งที่ชั่ว และเรื่องที่น่าเกลียด
น่ากลัว ฝันเห็นแต่สิ่งที่ดีน่าปลื้มใจ
- (๔) มนุสฺसानํ ปิโย โหติ = เป็นที่รักของคนทั้งหลาย
- (๕) อมฺนุสฺसानํ ปิโย โหติ = เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย มีเทวดา
เป็นต้น
- (๖) เทวตา รกฺขนฺติ = เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา
- (๗) นาสุส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมฺติ = ไฟก็ดี ยาพิษก็ดี
ศาสตราวุธต่างๆ ก็ดี ทำร้ายไม่ได้
- (๘) ตฺวํ จิตฺตํ สมาริยติ = มีจิตสงบได้เร็ว
- (๙) มฺหาวณฺโณ วิปฺสยตีติ = มีสีตาผ่องใส
- (๑๐) อสมฺมุพฺพโห กาลํ กโรติ = เมื่อเวลาตายจิตไม่พัวพันเพื่อน
- (๑๑) อุตฺตริ อปฺปฏฺวิชฺฌนฺโต พุทฺธมฺโลกุปฺโกโหติ = แม้ว่าจะยังไม่ได้บรรลุมรรค ผล อันประเสริฐในภพนี้ก็ตาม ถ้าได้รูปฌาน ก็จักไปบังเกิดในพรหมโลก

๙๒. **ถาม** นิमित ๓ กับภาวนา ๓ ในการเจริญเมตตา เป็นไปอย่างไร ?

ตอบ นิमित ๓ กับภาวนา ๓ ในการเจริญเมตตา เป็นไปดังนี้ คือ

นับตั้งแต่เริ่มแผ่เมตตาให้กับตนเองเป็นต้น จนถึงเวรบุคคล รวมทั้ง ๔ จำพวกนี้ เรียกว่าบริกรรมนิมิต เมื่อเมตตาจิตเกิดมีทั่วไปในบุคคลทั้ง ๓ จำพวก แต่ยังไม่เข้าถึงคันสีมสัมภพ เรียกว่า อุคคหนิมิต เมื่อสำเร็จเป็นสีมสัมภพแล้ว เรียกว่า ปฏิภาคนิมิต ในนิมิต ๓ อย่างนี้ อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตเป็นไปโดยอ้อม เพราะเป็นกรรมฐานที่ใช้ใจอย่างเดียว มิได้อาศัยการเห็น การกระทบ ทำการเจริญ ดังนั้น อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต จึงไม่มีโดยตรง

ในขณะที่นักบริกรรมด้วยใจว่า “อเวโร โหมิ หรือ อเวโร โหตุ หรือ อเวโร โหนตุ” เป็นต้นไปในอัตตะ ปิยะ มัชฌัตตะ เวรบุคคลอยู่นั้น เรียกว่า บริกรรมภาวนา การแผ่เมตตาในระหว่างที่ได้อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตนั้น เรียกว่า อุปจารภาวนา เมื่อรูปฌานเกิด เรียกว่าอัปปนาภาวนา

๙๓. ถาม ข้อความที่ควรรู้ในเมตตากรรมฐานมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง พร้อมทั้งอธิบาย ?

ตอบ ข้อความที่ควรรู้ในเมตตากรรมฐานนั้นมี ๘ อย่าง คือ

- (๑) ลักษณะ = เครื่องหมาย หิตาการปวตฺตลักขณา = มีความเป็นไปแห่งกาย วาจา ใจ ในอันที่จะอำนวยประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ
- (๒) รส = หน้าที่ หิตุปสัหารรสา = มีการนำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายอย่างใกล้ชิด เป็นกิจ
- (๓) บัณฑิตฐาน = อาการที่ปรากฏ อาฆาตวินย ปัจจุปฏิฐานา มีการบำบัดความแค้นเป็นอาการปรากฏแก่ผู้ที่พิจารณาเมตตา
- (๔) ปทัญฐาน = เหตุใกล้ มนาปภาว ทสฺสนมฺภูฐานา การพิจารณาแต่ความดีที่น่าพึงพอใจของสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีการนึกถึงสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม เป็นเหตุใกล้
- (๕) สัมปัตติ = ความสมบูรณ์ พยาปาทุปสโม สมฺปัตติ การสงบความพยาบาทลงได้เป็นเวลานาน ๆ เป็นความสมบูรณ์แห่งเมตตา

(๖) วิบัติติ = ความเสียหาย สีนหสมภโว วิปตติ = การเกิดขึ้น
แห่งตัณหาที่เหนียวแน่นนี้ เป็นความเสียหายแห่งเมตตา

(๗) อาสนันปัจจัตติกะ ข้ำศึกไกล

ราโค อาสนนปัจจตุฏโก รากะเป็นข้ำศึกไกล ของเมตตา

(๘) ทูรปัจจัตติกะ ข้ำศึกไกล พยาปาโท ทูรปัจจตุฏโก = พยาบาทเป็น
ข้ำศึกไกลของเมตตา

(อัมปมัญญาที่เหลือ ๓ ก็มี ๘ อย่างเช่นเดียวกัน)

๙๔. ถาม ให้แสดงข้อความที่ควรรู้ในกรรณฐานดังต่อไปนี้ คือ

ก. กรรณกรรณฐาน

ข. มุทิตากรรณฐาน

ค. อุเบกขากรรณฐาน

ตอบ ก. ข้อความที่ควรรู้ในกรรณกรรณฐานมี ๘ อย่าง คือ

(๑) ลักษณะ = ปรทุก ขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา = มีความเป็น
ไปแห่ง กาย วาจะ ใจ ในอันที่นำบัดทุกข์ของผู้อื่นให้ปราศจากไป
เป็นลักษณะ

(๒) รส = ปรทุกขาสหนรสา = มีการอดกลั้นนั่งดูตายอยู่ไม่ได้
ต่อทุกข์ของผู้อื่นและอยากช่วยเหลือเป็นกิจ

(๓) บัจจุปฏิฐานะ = อวิหีสาปฺจุปฺภูจฺจนา = มีการไม่เบียดเบียน
ผู้อื่นเป็นอาการปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณา

(๔) ปทัญฐาน = ทุกขากิฏฺฏานํ อนาถภาวทสฺสนปทญฺฐานา
= มีการพิจารณาเห็นบุคคลที่ตกอยู่ในความทุกข์ไร้ที่พึ่ง เป็นเหตุไถ่

(๕) สัมปัตติ = วิหีสุปสโม สมฺปัตติ ความสงบลงแห่งโทส-
จิตตูปบาทในอันที่จะทำการเบียดเบียนสัตว์ เป็นความสมบูรณ์แห่ง
กรุณา

(๖) วิบัติติ = โสภสมภโว วิปตฺติ มีการเกิดขึ้นแห่งความ
เศร้าโศก เป็นความเสียหายแห่งกรุณา

- (๗) อาสนันปัจจัตถิกะ = เกหสัคโค โทมนสสํ อาสนนุปัจจัตถิกํ
= ความเสียใจที่เนื่องด้วยกามคุณอารมณ์เป็นศัตรูใกล้
- (๘) ทูรปัจจัตถิก = วิหีสํ ทูรปัจจัตถิกา = มีความเบียดเบียน
สัตว์เป็นศัตรูใกล้

ข. ข้อความที่ควรรู้ในมูทิตากรรมฐาน ๘ อย่าง คือ

- (๑) ลักษณะ = ปโมทนลกฺขณา มีการบรรเทใจในคุณความดี
ทรัพย์สินบริวารความสุขของผู้อื่นเป็นลักษณะ
- (๒) รสะ = อนิสฺสายนรสา = มีการไม่ริษยาในความดี
ทรัพย์สิน บริวาร ความสุขของผู้อื่นเป็นกิจ
- (๓) บัจฺจุปฺปฐาน = อรติวิฆาต ปัจจุปฺปฐานา = มีการพิฆาตทำลาย
ความริษยาเป็นอาการปรากฏแก่ผู้ที่ทำการพิจารณาพิชิตา
- (๔) ปทฺฐฐาน = ปฺรสมปตฺติทสฺสน ปทฺฐฐานา = มีการรู้เห็น
ความเจริญด้วยคุณความดี ทรัพย์สิน บริวาร ความสุข ของผู้อื่นเป็น
เหตุใกล้
- (๕) สมปตฺติ = อรติวูปสโม สมปตฺติ = มีการสงบจากความ
ไม่พอใจในสมบัติของผู้อื่น เป็นความสมบุรณ์แห่งมูทิตา
- (๖) วิปตฺติ = ปหาสสมฺภโว วิปตฺติ = มีความสนุกรื่นเริง
โอ้อวด กำหนดเกิดขึ้นเป็นความเสียหายแห่งมูทิตา
- (๗) อาสนันปัจจัตถิก = เกหสัคโค โสมนสสํ อาสนนุปัจจัตถิกํ = มี
ความดีใจที่เนื่องด้วยกามคุณอารมณ์เป็นศัตรูใกล้
- (๘) ทูรปัจจัตถิกะ = อรติ ทูรปัจจัตถิกา = ความไม่ยินดีไม่สบายใจ
ในความเจริญของผู้อื่น เป็นศัตรูไกล

ค. ข้อความที่ควรรู้ในอุเบกขากรรมฐาน ๘ อย่าง คือ

- (๑) ลักษณะ = สดฺเตสฺ มชฌตฺตาการปฺปวตฺติลกฺขณา = มี
อาการเป็นไปอย่างกลางในสัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ

- (๒) รส = สดเตสุ สมภาวทสฺสนรสา = มีการมองดูใน
สัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเสมอกันเป็นกิจ
- (๓) บัณฑิตฐานะ = ปฏิฆานุนย รูปสมปจฺจุปฏฺฐานา = มีการสงบ
ความเกลียด และไม่มีความรักในสัตว์ทั้งหลายเป็นอาการปรากฏแก่ผู้
ที่ทำการพิจารณาอุเบกขา
- (๔) ปทฺฐฐาน = กมฺมสฺสกา สดฺดา เต กมฺมสฺส รุจิยา สุขิตา
วา ภวิสฺสนฺติ ทุกฺขโตวา มุจฺจิสฺสนฺติ ปตฺตสมฺปตฺติโต วา น
ปรีหยิสฺสนฺตฺติ เอวํ ปวตฺตกมฺมสฺสกาทสฺสนปทฺฐฐานา
= ปัญญาที่พิจารณาเห็นการกระทำของตนเป็นของตนเอง เป็นไป
อย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกายของตนเป็นของตนเอง สัตว์ทั้งหลาย
เหล่านั้นจะมีความสุข หรือพ้นจากทุกข์ หรือจักไม่เสื่อมจากทรัพย์สมบัติ
ของตนที่มีอยู่เหล่านั้นด้วยความประสงค์ของผู้ใดคนหนึ่งนั้นย่อมเป็นไป
ไม่ได้เลย” เป็นเหตุไฉน
- (๕) สัมปตฺติ = ปฏิฆานุนยวูปสโม สมปตฺติ = มีความสงบ
ความเกลียดและไม่มีความรัก เป็นความสมบูรณ์แห่งอุเบกขา
- (๖) วิปตฺติ = เกล็ดตาย อณฺณณฺนเปกฺขาย สมภโว วิปตฺติ
= มีการเกิดขึ้นแห่งอัญญาณูปกขา โดยอาศัยกามคุณ อารมณ์เป็น
ความเสียหายแห่งอุเบกขา
- (๗) อาสํนํบัจฺจตฺติก = อณฺณณฺนเปกฺขา อาสํนํบัจฺจตฺติกา =
การวางเฉยด้วยอำนาจโมหะเป็นศัตรูไฉน
- (๘) ทูรํบัจฺจตฺติก = รากปฏิกขา ทูรํบัจฺจตฺติกา = รากและโทสะเป็น
ศัตรูไฉน

๙๕. ถาม วิธีแผ่กรุณา มุทิตา อุเบกขา แก่ตน และ คนอื่น

ตอบ การแผ่กรุณาแก่ตน มี ๑ อย่าง คือ

- (๑) อหํ ทุกฺขา มุจฺจามิ = ข้าพเจ้าจึงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ
การแผ่ไปให้ผู้อื่น ถ้าเป็นคนเดียวใช้คำว่า

ทุกขา มุจฺจตุ = ขอท่านจงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ

ถ้า ๒ คน ขึ้นไป ก็ใช้คำว่า

ทุกขา มุจฺจนตุ = ขอท่านทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ

การแผ่มุกตา แก่ตน ใช้คำว่า

อหิ ยถาลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคฺจนามิ = ขอข้าพเจ้าอย่าได้สูญเสียความสุขความเจริญที่มีอยู่

แผ่ไปในผู้อื่น ถ้าเป็นคนเดียวใช้คำว่า

ยถาลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคฺจนตุ = ขอท่านอย่าได้สูญเสียความสุข ความเจริญที่มีอยู่

ถ้า ๒ คนขึ้นไป ก็ใช้คำว่า

ยถาลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคฺจนตุ = ขอท่านทั้งหลายอย่าได้สูญเสียจากความสุข ความเจริญที่มีอยู่

คำแผ่อุเบกขา แก่ตนเองว่า

อหิ กมฺมสฺสโก = เรามีกรรมเป็นของๆ เราแผ่ไปในผู้อื่น ถ้าคนเดียวใช้คำว่า

กมฺมสฺสโก = บุคคลนี้มีกรรมเป็นของๆ ตน

ถ้า ๒ คนขึ้นไป ก็ใช้คำว่า

กมฺมสฺสกา = สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตน

๔๖. ถาม เป็นเพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงเหตุอัปมัญญา มีเพียง ๔ ?

ตอบ เหตุผลที่อัปมัญญามีเพียง ๔ การที่อัปมัญญามีเพียง ๔ นั้น เพราะเหตุที่จะทำให้จิตใจบริสุทธิ์จากการพยาบาท วิหีสา อรติ ราคะ ที่มีอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายนั้นมีอยู่เพียง ๔ และการใส่ใจของสัตว์ทั้งหลายที่มีต่อกันนั้นเล่าก็มีเพียง ๔ เช่นกัน ดังนั้น อัปมัญญาจึงมี ๔ เหตุที่ทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ๔ นั้นก็ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขานี้เอง เพราะธรรมชาติจิตใจสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมหมกมุ่นเกี่ยวพันอยู่ด้วยเรื่องพยาบาท วิหีสา อรติ ราคะ อย่างใดอย่างหนึ่ง

เสมอไป ต่างกันก็แต่เพียงบางอย่างมาก บางอย่างน้อย ซึ่งเป็นไปตามกาลเวลาเท่านั้น

ดังนั้นผู้ที่มีพยาบาลมาก จึงต้องทำการปราบด้วยเมตตา จิตใจจึงจะสงบลง และเข้าถึงความบริสุทธิ์ผ่องใสได้ ส่วนผู้ที่มีวิหีสามาก ต้องทำการปราบด้วยกรุณา ผู้ที่มีอริตมาก ต้องทำการปราบด้วยมุทิตา และผู้ที่มีราคะมากต้องทำการปราบด้วยอุเบกขา จิตใจจึงจะสงบลง และเข้าถึงความบริสุทธิ์ผ่องใสได้

อนึ่ง การใส่ใจของสัตว์ทั้งหลายที่มีต่อกัน ๔ อย่างนั้นคือ ทำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายซึ่งเป็นตัวเมตตาอย่างหนึ่ง บำบัดปกป้องสิ่งที่ไร้ประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายซึ่งเป็นตัวกรุณาอย่างหนึ่ง ยินดีในความสุข ทรัพย์สินเงินทองของสัตว์ทั้งหลายซึ่งเป็นตัวมุทิตาอย่างหนึ่ง วางเฉยในเรื่องที่น่าประโยชน์ในเรื่องบำบัดปกป้องสิ่งที่ไร้ประโยชน์ในเรื่องยินดีในความสุขสบาย ทรัพย์สินเงินทองของสัตว์ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นตัวอุเบกขาอย่างหนึ่ง

เปรียบเทียบอนมารดาซึ่งมีบุตรอยู่ ๔ คน คนหนึ่งยังเล็กอยู่ คนหนึ่งเจ็บไข้ไม่สบาย คนหนึ่งโตแล้ว คนหนึ่งประกอบการงานเลี้ยงตนเองได้แล้ว ใน ๔ คนนี้ มารดาย่อมมีจิตใจฝักใฝ่รักใคร่บำรุงเลี้ยงดูเพื่อการเจริญวัยในบุตรคนเล็ก อนึ่งมารดาย่อมฝักใฝ่ในการบำบัดความเจ็บไข้ให้แก่บุตรที่ไม่สบาย และย่อมมีความชื่นชมในความงามเป็นหนุ่มเป็นสาวของบุตรที่เจริญเติบโตขึ้นแล้ว แต่มารดาย่อมไม่มีความกังวลห่วงใยคอยแนะนำพร่ำสอนแก่บุตรที่ประกอบการเลี้ยงชีพตนเองได้แล้ว ข้อนั้นฉันใด การใส่ใจของสัตว์ทั้งหลายที่มีต่อกันนั้นก็เหมือนกันออกไปจาก ๔ อย่างนี้ ฉะนั้นอัปมัญญาจึงมี ๔

ในอัปมัญญา ๔ อย่างนี้ การเจริญเมตตา มีประโยชน์กว้างขวางอย่างมหาศาล ทั้งเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้กรุณา มุทิตา อุเบกขา เกิดขึ้นง่าย และยังช่วยให้ทำการสร้างบารมีต่าง ๆ สำเร็จลงได้อย่างสะดวกสบาย เหตุนี้ผู้ที่ปรารถนาสัมมาสัมโพธิญาณทั้งหลายจึงมีการเจริญเมตตา และการเจริญพุทธานุสสติประกอบไปด้วย โดยมากคำนึงถึงถึงว่า ตนจะต้องทำการสร้างสมบารมี ๓๐ ทิศ เป็นเวลาอย่างช้านานอยู่ในวัฏสงสาร

ถาม-ตอบ ในอาหาเรปิกุลสัญญา

๙๗. **ถาม** อาหาเรปิกุลสัญญา หมายความว่าอะไร องค์ธรรมได้แก่อะไร ?

ตอบ อาหาเรปิกุลสัญญา หมายความว่า การพิจารณาจนเกิดความรู้สึกลึกซึ้ง โดยเป็นของน่าเกลียดในอาหารนั้น องค์ธรรมได้แก่สัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลมหากิริยา

๙๘. **ถาม** วิธีพิจารณาให้ปิกุลสัญญาเกิดในการบริโภคอาหารนั้นมีกี่อย่าง คือ อะไรบ้าง พร้อมทั้งยกคาถาขึ้นแสดง ? และแปลด้วย

ตอบ วิธีพิจารณาให้ปิกุลสัญญาเกิดในการบริโภคอาหารนั้น มีอยู่ ๑๐ อย่าง คือ

คมนา	เอสนา	โกคา	อสาธา	จ	นิธานโต	
อปกกา	จ	ปกกา	ผลา	นิสฺสนฺทโต	จ	มกฺขนา
เอวํ	ทสหาการเห		อิกุเขยฺย	ปฏิกุลตา	ฯ	

แปลความว่า

ผู้เจริญพึงพิจารณาเห็นเป็นของน่าเกลียดในการบริโภค โดยอาการทั้ง ๑๐ มีดังนี้ คือ

- (๑) คมนา = โดยการไปสู่สถานที่ ๆ มีอาหาร
- (๒) เอสนา = โดยการแสวงหา
- (๓) โกคา = โดยการบริโภค
- (๔) อสาธา = โดยการที่อยู่ มีดีเสมอเหมือน ทนong เลือด
- (๕) นินฺธานโต = โดยกะเพาะซึ่งเป็นที่พักหมักหมมรวมกันแห่งอาหารใหม่
- (๖) อปกกา = โดยยังไม่ย่อย
- (๗) ปกกา = โดยย่อยแล้ว
- (๘) ผลา = โดยผลที่สำเร็จ
- (๙) นิสฺสนฺทโต = โดยการหลั่งไหล
- (๑๐) มกฺขนา = โดยเปื้อน

๙๙. ถาม ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ คือ

(๑) อนัน ปาน ขาثنีย	โกชนนจ มหารห
เอกทวารณ ปวิสิตวา	นทวารเห สนทติ ฯ
(๒) อนัน ปาน ขาثنีย	โกชนนจ มหารห
ภุชติ สปริวาร	นิกขาเมนโต นิลยติ ฯ
(๓) อนัน ปาน ขาثنีย	โกชนนจ มหารห
ภุชติ อภินนทนโต	นิกขาเมนโต ชิกขุณติ ฯ
(๔) อนัน ปาน ขาثنีย	โกชนนจ มหารห
เอกรตติ ปริวาสา	สพพิ ภวติ ปุตติกนติ ฯ

ตอบ คาถาเหล่านี้ แปลความว่า

- (๑) ข้าว เครื่องดื่ม ของขบเคี้ยว และของบริโภคซึ่งควรแก่ผู้ยิ่งใหญ่ เข้าไป
โดยทางเดียว แต่หลังไหลออกจากช่องใหญ่ทั้ง ๙ (และช่องชุมชน)
- (๒) ข้าวเครื่องดื่ม ของขบเคี้ยว และของบริโภคซึ่งควรแก่ผู้ยิ่งใหญ่ ขณะที่
รับประทานอยู่ก็รวมหน้าพร้อมกันหมดทั้งญาติ พี่น้อง ลูกหลาน และ
มิตรสหาย ครั้นถึงเวลาที่ถ่าย ก็ปลีกตัวออกไปแอบแฝงอยู่แต่เดียวดาย
- (๓) ข้าว เครื่องดื่ม ของขบเคี้ยว และของบริโภคซึ่งควรแก่ผู้ยิ่งใหญ่ ขณะที่
กำลังรับประทานอยู่นั้น ย่อมยินดี รื่นเริง เอร็ด อร่อย ครั้นถ่ายออก
มาก็กลับขะเขยง เกียจเหินไม่ยอมมอง
- (๔) ข้าว เครื่องดื่ม ของขบเคี้ยว และของบริโภค ซึ่งควรแก่ผู้ยิ่งใหญ่
เข้าไปในท้องเพียงคนเดียว พอรุ่งขึ้นก็บูดเน่าเสียไปหมด

๑๐๐. ถาม ให้แสดงนิมิต ภาวนา และปริญาในการเจริญอาหาเรปิกุลสัญญา ?

ตอบ เมื่อผู้เจริญได้พิจารณาในอาหาร โดยความเป็นปิกุลด้วยอาการ ๑๐ อย่าง
ติดต่อกันอยู่เสมอตามลำดับดังที่ได้กล่าวแล้ว การเจริญกรรมฐานนี้ ไม่มีอุคคห
นิมิต และปฏิกาคณิมิตเกิด คงมีแต่บริกรรมนิมิตเกิดอย่างเดียว คือ อาหาร
ต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยสัญญาของตนที่มีการเห็นว่าเป็นปิกุลนี้เอง

ส่วนภาวานานั้นได้ ๒ อย่าง คือ บริกรรมภาวนา และอุปจารภาวนา ที่เป็นดังนี้ เพราะการเจริญกรรมฐานนี้มีสภาวะอาหาร คือ กพพิการอาหาร เป็นอารมณ์ เป็นหลักเกณฑ์ สำหรับสมมุติอาหาร คือ ตัวอาหารต่าง ๆ ที่เห็นอยู่นั้น เพียงแต่เป็นเครื่องประกอบในการเจริญเท่านั้น ตามธรรมดาอาหารนี้มีสภาวะละเอียดสุขุมลุ่มลึกทั้งเป็นธรรมารมณ์ ด้วยเหตุนี้อุคคหณิมิต และปฏิกาณิมิตทั้ง ๒ นี้ จึงไม่ปรากฏ เมื่อปฏิกาณิมิตไม่ปรากฏอุปนาภาวนาอันเป็นตัวฌานก็เกิดขึ้นไม่ได้

แต่อย่างไรก็ตามการเจริญกรรมฐานนี้ผู้เจริญย่อมได้ปริยญาทั้ง ๓ เกิดขึ้นตามลำดับดังนี้ คือ

- (๑) ความเห็นทุกข์ยากลำบากโดยนানাประการในการบริโภค นับแต่การไปสู่สถานที่การแสวงหาเป็นต้น จนถึงการเขื่อนเปรอะนี้เรียกว่า ญาณปริยญา
- (๒) เห็นความเกิดดับของอาหาร ที่บริโภคเข้าไป ความเกิดดับของรูปภายในตนที่เกิดจากอาหาร และความเกิดดับของจิตใจในขณะที่กำลังบริโภค และหลังจากบริโภคแล้ว นี้เรียกว่า ตีรณปริยญา
- (๓) สามารถประหารระสัดัณหา คือ ความยินดีพอใจในรสเสียได้ นี้เรียกว่า ปหานปริยญา

๑๐๑. ถาม อานิสงส์ที่ได้รับจากการเจริญอาหารเรปฏิกุลสัญญา เป็นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ อานิสงส์ที่ได้รับจากการเจริญอาหารเรปฏิกุลสัญญา มีดังนี้ คือ

(๑) อาหารเร จขเต ตณห์	ปุตตมส์สว ภุชชติ
ตัมขา กามคุณิก	ราโคปี ปริขานโย ฯ
(๒) ปริขานะ รูปภวนธ	กาเย สติจ ปุรติ
อสุกสณฺณานุโลม	ปฏิบัติทมปี ปชชติ
อมตํ อธิ อปฺปตฺโต	โส สุกคิปรายโน ฯ

แปลความว่า

(๑) ผู้เจริญอาหารเรปฏิกุลสัญญา สามารถประหารระสตัณหได้ ดุจดั่งสามภรรยาที่บริโภคน้ำอบบุตรในทางกันดาร ที่แร้นแค้นด้วยอาหาร โดยไม่มีความยินดี ประสงค์เพียงแต่จะข้ามทางกันดารให้ถึงที่หมายปลายทางจนได้ ผู้เจริญก็ย่อมบริโภคน้ำไปจนนั้น อาศัย คือ การบริโภคน้ำอาหารที่ปราศจากระสตัณห ประสงค์เพียงแต่จะดำรงชีวิตร่างกายเอาไว้ เพื่อจะได้ทำการปฏิบัติให้พ้นออกไปจากวัฏฏทุกข์นี้ แม้ตัณห ราคะในกามคุณ ๕ ผู้เจริญก็ย่อมละลงได้

(๒) อาศัยเหตุคือการละตัณห ราคะในกามคุณ ๕ ลงได้นี้ ผู้เจริญก็ย่อมกำหนดรู้รูปขันธ์โดยปริยญา ๓ แม้กายคตาสติภาวนาก็ก็น้อมสำเร็จบริบูรณ์ไปด้วย (กล่าว คือ ขณะที่พิจารณาความเป็นปฏิกุลโดย อาสยะนิธานะ ได้โกฏฐาส ๔ คือ ปิตตัม เสมห์ ปุพพะ โลหิตัม ขณะที่พิจารณาโดยความปฏิกุล โดยอปักกะ ก็ได้โกฏฐาส ๑ คือ อุทริยัม ขณะที่พิจารณาความเป็นปฏิกุลโดยปักกะก็ได้โกฏฐาส ๒ คือ กรีสัม มุตตัม และขณะที่พิจารณาความเป็นปฏิกุลโดยผลก็ได้โกฏฐาสทั้งหมด ที่เหลือมีเกสา โลมา เป็นต้น) และอนุโลมเข้าไปในปฏิปทาแห่งอสุภสัญญาด้วย อาศัยข้อปฏิบัติอย่างนี้ แม้ผู้เจริญยังมีอาจที่จะเข้าสู่พระนิพพานในภพนี้ทันตาเห็นก็ตาม แต่คงมีสุคติภูมิเป็นที่ไปในเบื้องหน้าอย่างแน่แท้ ความลำบากที่เกิดจากการบริโภคน้ำอาหาร และนามอาหาร ๓ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในสูตรนิบาต พระบาลีว่า

ขงฺกณฺณจิ ทุกฺขํ สมฺภอติ สพฺพํ อาหารปจฺจยา
อาหารานํ นิโสเรน นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว ฯ

แปลความว่า

ทุกข์ใดๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว ทุกข์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมมีอาหารทั้ง ๔ ช่วยอุดหนุนให้เกิดเสมอ ดังนั้นถ้าอาหารทั้ง ๔ ดับลงเมื่อใด ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ก็ย่อมไม่มีเมื่อนั้น

จบปัญหาและเฉลยในอาหารเรปฏิกุลสัญญา

ถาม-ตอบ ในจตุธาตุววัฏฐาน

๑๐๒. **ถาม** คำว่า จตุธาตุวัตถุสถาน หมายความว่าอย่างไร องค์ธรรมได้แก่อะไร ?

ตอบ คำว่า จตุธาตุวัตถุสถาน หมายความว่า การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ ที่ปรากฏอยู่ในร่างกายจนกระทั่งเห็นเป็นแต่เพียงกองแห่งธาตุ โดยปราศจากความจำว่าเป็นหญิง ชาย เรา เขา สัตว์ บุคคลเสียได้ องค์ธรรมได้แก่ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศล มหากิริยา

๑๐๓. **ถาม** ให้แสดงการพิจารณาธาตุทั้ง ๔ โดยย่อ ?

ตอบ ผู้ปฏิบัติจะต้องทำการพิจารณาด้วยใจก่อน ตามหลักที่พระธรรมเสนาบติ ได้กล่าวแนะนำว่า

บรรดาที่อาศัยต่าง ๆ อันชาวโลกทั้งหลายกล่าวเรียกกันว่า เป็นเคหะสถาน บ้านเรือน เหล่านี้ หาใช่อะไรอื่นไม่ แท้ที่จริงนั้น ก็ได้แก่ ไม้ อิฐ ปูน หวาย สังกะสี กระเบื้อง ตาปู เหล็ก รวมกันปรากฏขึ้นโดยส่วนล่าง มีแผ่นดินรองรับ ส่วนบนและรอบบริเวณมีเป็นอากาศล้อมรอบ ข้อนี้นั้นใครร่างกายของเราเห็นก็ได้แก่ กระดุก ๓๐๐ ท่อนเศษ เส้นเอ็น ๙๐๐ ก้อนเนื้อ ๙๐๐ ผิวหนังทั่วร่างกายใหญ่ประมาณเท่าเมล็ดมะขามป้อม มีอยู่เพียงเท่านั้นเอง ควบคุมกันเข้าเป็นรูปร่างสัณฐานปรากฏขึ้นในที่ ๆ มีอากาศล้อมรอบ ภายที่มีแต่กระดุก เส้นเอ็น ก้อนเนื้อ ผิวหนัง ควบคุมกันอยู่ได้ เมื่อจะคัน ควักหาสิ่งที่มีจริง และปรากฏชัดแล้ว ก็มีแต่เพียง ๔ อย่าง คือ สิ่งที่แข็ง กระด้าง เป็นปฐวิธาตุ ธาตุดิน สิ่งทีเกาะกุมเหนียว และเอิบอาบซึบซาบ ไหล เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ สิ่งที่ทำให้สุกโดยอาการเจริญเติบโตเป็นหนุ่ม เป็นสาว หนังเหี่ยวย่นแก่หง่อมลง และความเย็นร้อนในกายโดยทั่วไป เป็นเตโชธาตุ ธาตุไฟ สิ่งที่ทำให้อริยาบถใหญ่่น้อยเคร่งตึงต้งมัน และเคลื่อนไหวไปมาได้ เป็นวาโยธาตุ ธาตุลม จากนั้นก็มีการพิจารณาทั้งทางวาจาและใจ พร้อมกันไปมีดังนี้

ยถา ปฏิจจ กกุชทา

อาคารนติ ปุจฺจติ

เอวํ ปฏิจจ อญฺชยา

สรีรณติ ปุจฺจติ ฯ

แปลความว่า

อาศัยไม้เป็นต้น แล้วเรียกว่าบ้านกุฎี ศาลา อาคารต่าง ๆ ฉนั้นโตอาศัยกระดูก
เส้นเอ็น เนื้อ หนัง แล้วเรียกว่าร่างกายก็ฉนั้น

อัญจิ มหารุณจ มัสณจ จมมณจ จตุกัม ปติ
ปริวาริโต อากาโส สงขยัม รูปนติ กจุนติ ฯ

แปลความว่า

ช่องอากาศที่ล้อมรอบโดยอาศัยบริวาร ๔ อย่าง มีกระดูก ๓๐๐ ท่อนเศษ เส้น
เอ็น ๔๐๐ ก้อนเนื้อ ๔๐๐ หนังกาและหนังผิวรวมกันอยู่ได้ชื่อว่าร่างกาย

อติ อยัม กาโย อเจตโน อพฺยาโกโต
สฺสณฺโณ นิสฺสโต นิชฺชีโว ธาตุสมฺภูเหเว ฯ

แปลความว่า

ร่างกายนี้ไม่มีจิตใจ เป็นอพยาคตะ ปราศจากการรู้หนาว สุนัขจากความเป็น
ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะอะไร ๆ ทั้งสิ้น มีแต่ธาตุทั้ง ๔ รวมกันอยู่เท่านั้น
ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

๑๐๔. ถาม จงแสดงนิमित ภาวนา และมรรค ผล ในการเจริญจตุธาตุวัตถถานมาโดย
ละเอียด ?

ตอบ การเจริญจตุธาตุวัตถถานนี้ ไม่มีอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตเกิด คงมีแต่
บริกรรมนิมิตอย่างเดียว คือ ธาตุทั้ง ๔ ที่มีอยู่ในกายตนนั้นเอง ส่วนภาวนา
นั้นได้ ๒ อย่าง คือ บริกรรมภาวนา และอุปจารภาวนา สำหรับอุปจารภาวนา
อันเป็นตัณมานั้นเกิดขึ้นไม่ได้ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะธาตุทั้ง ๔ นั้นเป็นสภาวะ
ล้วน ๆ ผู้เจริญต้องใช้ปัญญาอย่างแรงกล้าจึงจะรู้เห็นในสภาวะเหล่านั้นได้ เหตุนี้
สมาธิของผู้เจริญจึงไม่มีกำลังพอที่จะเข้าถึงฉนั้น ดังนั้นถ้าหากว่าการพิจารณา
ธาตุทั้ง ๔ ที่มีอยู่ในกายตน โดยมีปัญญาเป็นประธานนี้ ได้เห็นธาตุทั้ง ๔
โดยความเกิดดับแล้ว ก็จะทำให้ผู้เจริญนั้นได้สำเร็จมรรค ผล

๑๐๕. ถาม อานิสงส์ ๘ อย่าง ที่ได้รับการเจริญธาตุทั้ง ๔ เป็นไปอย่างไรบ้าง ?

ตอบ อานิสงส์ ๘ อย่าง ที่ได้รับการเจริญธาตุทั้ง ๔ มีดังนี้ คือ

- (๑) สุกฺขณฺโณ อวคาหติ = อนันตตลัทธิขณะปรากฏทางใจ
- (๒) สดฺตสณฺณํ สมฺมุขมาภฺเติ = ละความเห็นว่าเป็นสัตว์บุคคล ชายหญิง เสียได้
- (๓) ภยเกรวสโห โหติ = ไม่การหวาดกลัวต่อภัยใหญ่น้อยที่เนื่องมาจากสัตว์ร้ายต่าง ๆ มีจิตใจคล้ายจะเป็นพระอรหันต์
- (๔) อรติรติสโห โหติ = สามารถละความไม่ยินดีในการทำงานที่เป็นคณฺธธุระ วิปัสสนาธุระ ทั้งสามารถละความยินดีในกามคุณอารมณ์เสียได้
- (๕) อธิจฺจานินฺนุเจสฺสุ อุกฺขมาณฺณมฺมุขมาณฺณํ น ปาปฺปณาติ = ไม่มีการรื่นเริงสนุกสนานจนลืมตัวในอารมณ์ที่น่ารัก และไม่มีการอึดอัดขุ่นหมองใจในอารมณ์ที่ไม่น่ารัก
- (๖) มหาปณฺณโณ โหติ = เป็นผู้มีปัญญากว้างขวางมาก
- (๗) อมตปริโยสานโน โหติ = มีพระนิพพานเป็นที่สุดในภพนี้
- (๘) สุกฺติปรายโน โหติ = ถ้ายังไม่เข้าสู่พระนิพพานในภพนี้ ก็มีสุคติภูมิเป็นที่ไปในภพหน้า

๑๐๖. ถาม รูปปัญจมณฺณลาภิบุคคลจกฺกปฏิบัติอย่างไร จึงจักได้อากาสนัญญายตนฌาน ?

ตอบ ค้นแรกของการปฏิบัติเพื่อให้อากาสนัญญายตนฌานเกิดขึ้น ฌานลาภิบุคคลพึงกระทำรูปาวจรมัญจมณานกุศลชวณะให้เกิดติดต่อกันจนชำนาญในวลีภาวะทั้ง ๕ ที่เกี่ยวกับรูปาวจรมัญจมณาน เหมือนกับการปฏิบัติของปฐมฌานลาภิเพื่อให้หุตติฌานเกิดขึ้นนั้น ต่างกันก็แต่เพียงก่อนหน้าจะเริ่มฝึกหัดในวลีภาวะทั้ง ๕ นั้น ฌานลาภิบุคคลได้มีความเห็นต่างกันเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งเป็นความเห็นทั่ว ๆ ไปในเวลาว่างจากพระพุทธานุชา

อีกฝ่ายหนึ่งเป็นความเห็นทั่ว ๆ ไป ในเวลาที่มีพระพุทธศาสนาปรากฏขึ้นแล้ว
 ความเห็นในเวลาว่างจากพระพุทธศาสนานี้บัญญัติมานลาภิบุคคล มีความเห็น
 ว่า การประหัตประหารซึ่งกันและกันด้วยอาวุธต่าง ๆ กัฏฐิ วัคคัฏฐิ กัฏฐิ ความ
 หิวกระหายกัฏฐิ ความกำหนดรักใคร่ซึ่งกันและกันกัฏฐิ เหล่านี้ล้วนแต่เนื่องจาก
 ร่างกายนั่นเองเป็นต้นเหตุ และร่างกายนี้เองก็เกิดมาจากโลหิตของมารดาบิดา
 อันเป็นของไม่สะอาดอีกด้วย ฉะนั้นกายนี้จึงเรียกว่ากรชกาย ส่วนในอรูปภูมิ
 นั้นเป็นภูมิที่ปราศจากร่างกาย มีแต่จิตใจอย่างเดียว ฉะนั้นเรื่องเดือดร้อนต่าง ๆ
 ที่เกี่ยวกับกายนี้ จึงได้ถูกระงับไปหมดสิ้น เป็นความสุขอย่างยิ่ง เมื่อได้คิด
 เห็นเช่นนั้นแล้วก็เกิดความเบื่อหน่ายในร่างกาย มีแต่ความอยากได้ไปเกิดใน
 อรูปภูมิ พร้อมกับนั้นก็มีความหวาดกลัวในปฏิภาณนิมิตอันเป็นอารมณ์ของ
 รูปาวจรบัญญัติมานลาภิบุคคล ที่เกิดเนื่องต่อกันมาจากรูปที่เป็นองค์กสิณอีกด้วย เหมือน
 หนึ่งผู้ที่กลัวผีในเวลาค่ำคืน ได้แลเห็นต่อไม้เข้า ก็สำคัญผิดคิดว่า ผีหลอก
 เกิดการสั่นกลัวจนใจได มัญญมานลาภิบุคคลที่มีการเห็นโทษของร่างกายก็ฉนั้น
 นั้น สมดังที่มีคาถาแสดงไว้ว่า

ยถา ปัสสาจ ภรุโก	รตุติ ขาณุมปิ ภายติ
เอว กรชภรุโก	โยคิ กสิณรูปกั ๑

แปลความว่า

ผู้ที่กลัวผีในเวลากลางคืน แม้ได้แลเห็นต่อไม้ก็มีความสั่นกลัวเกิดขึ้นจนใจ
 พระโยคิบุคคลที่มีความกลัวต่อร่างกาย ก็ย่อมกลัวต่อรูปฌานที่มีอารมณ์เป็น
 กสิณ ฉนั้นนั้น

ส่วนความเห็นในสมัยที่มีพระพุทธศาสนาอุบัติเกิดแล้ว บัญญัติมานลาภิบุคคล
 หาได้มีการพิจารณาเห็นโทษในร่างกายแต่ประการใดไม่ เพียงแต่มีความเห็นว่า
 สมาริที่เกิดจากอรูปฌานนั้น มีกำลังมั่นคง และปราณีตมากกว่าสมาริที่เกิด
 จากรูปฌาน ฉนั้นจึงอาจทำภิญญาได้ หรือถ้าได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี

พระอรหันต์เวลาใด ก็ยังช่วยให้ตนสามารถเข้านิโรธสมาบัติอันเป็นสันติสุข ที่มีสภาพคล้ายกับอนุปาทิเสสนิพพานได้อีกด้วย เมื่อมีความเห็นเช่นนี้แล้วก็ เริ่มต้นปฏิบัติในวิถีสี่ทั้ง ๔ ต่อไป ในระยะคันสุดท้ายนี้ เมื่อออกจากรูป ปัญจขันธ์แล้ว ถ้าเห็นว่าปริณิพพานของปฏิภาคนิมิตที่แผ่ไปนั้นเล็กเกินไป อยากขยายให้ใหญ่ถึงภูเขากัปปาวาสก็ได้ แล้วแต่กำลังสมาธิของตน ที่จะสามารถแผ่ให้ทั่วถึงได้ ถ้าเห็นว่าใหญ่มากเกินไปอยากทำให้เล็กลงก็ได้เช่นกัน แต่อย่างเล็กที่สุดก็ต้องมีขนาด ๑ คืบกับ ๔ องคุลี จะเล็กไปกว่านี้ไม่ได้ หรือเห็นว่าไม่จำเป็นที่จะขยายให้ใหญ่หรือเล็กลง เมื่อมีขนาดเท่าใดก็คงให้มันอยู่เท่านั้นก็ได้ แล้วแผ่ต่อไปอย่างไม่สนใจใด ๆ ในปฏิภาคนิมิตที่ปรากฏอยู่นั้นเลย มีแต่ความพยายามที่จะพรางใจออกจากปฏิภาคนิมิตนั้น แล้วกลับพยายามยึดหน่วงให้อากาสนิมิตมาปรากฏแทนที่ โดยคิดว่าปฐวีปฏิภาคนิมิตไม่มี ๆ คงมีแต่อากาศว่างเปล่าอยู่เท่านั้น พร้อมกับบริกรรมอยู่ภายในใจว่า “อากาศ โอ นนโต” (อากาศไม่มีที่สิ้นสุด ๆ)

เมื่อปัญจขันธ์ลาภีบุคคลเจริญเช่นนี้เสมอไป เวลาใดจิตใจปราศจากนิกัณติ- ตัณหาในรูปปัญจขันธ์ เวลานั้นภาวนาจิตของพระโยคีบุคคลนั้น ก็ขึ้นสู่คัน อุปจารภาวณา การเจริญภาวนาจากนี้ต่อไปไม่ช้านัก ปฐวีปฏิภาคนิมิตที่เป็น นิมิตกรรมฐานก็จะสูญหายไปจากใจ คงเหลือแต่อากาศว่างเปล่า ที่เป็นภายใน บริเวณของปฏิภาคนิมิตแผ่ไป อุปมาดังผู้ที่กำลังเพ่งดูผ้าผืนที่ติดอยู่กับช่วง หน้าต่างอย่างสนใจในขณะนั้น ผ้าผืนนั้นก็หลุดลงไปด้วยอำนาจพายุที่พัดมา อย่างแรง จึงมองเห็นแต่อากาศที่ว่าง ๆ อยู่เท่านั้น ฉะนั้น พระโยคีบุคคลเพิก ปฐวีปฏิภาคนิมิตออกจากใจได้ก็ฉะนั้น

แต่การเพิกขันธ์ออกจากใจนั้น หาใช่เหมือนกับการเลิกเสื่อออก หรือยกจาน อาหารออกจากถาดแต่อย่างใดไม่ หากเป็นการเพิกโดยไม่ให้จิตใจไปคิดนึก พัวพันอยู่กับสิ่งใดอีกเท่านั้น ดังมีหลักฐานในวิสุทธิมรรคบรรยายว่า

กสณิ	อุคฺขมาณฺเณโต โส	น	กิลณฺธิ	ปุริ	ปิวิ
เกวลิ	ตมนาวชฺช		อากาศ	อิติ	อิกฺขติ ฯ

ที่เรียกว่า อากาสนัญจายตนฌานนั้น ก็เพราะว่าฌานจิตนี้ มีความมั่นคงตั้งอยู่ ไม่หวั่นไหว เกิดขึ้นโดยอาศัยอากาสนัญญิตี ซึ่งไม่ปรากฏว่าเบื้องต้นคือความเกิด และเบื้องปลายคือความดับนั้นอยู่ที่ตรงไหน ฉะนั้นจึงเรียกว่า อากาสนัญจายตนฌาน

ที่เรียกว่า ปฐมารูปฌานนั้น ก็เพราะว่าภายหลังที่ได้เว้นจากบัญญัติกรรมฐานที่เกี่ยวกับรูปได้แล้ว ฌานนี้ได้เกิดขึ้นครั้งแรก ในบรรดาอรุปฌานทั้ง ๔ ฉะนั้นจึงเรียกว่า ปฐมารูปฌาน

๑๐๘. ถาม จงแก้ปัญหาในหัวข้อดังต่อไปนี้คือ

- ก. การปรากฏแห่งอภิญญาเป็นอย่างไร ? คำว่า อภิญญา หมายความว่าอย่างไร
- ข. เมื่อแยกบทแล้วได้กับท คืออะไรบ้าง มีวจนัตถะว่าอย่างไร ?
- ค. กรรมฐานที่ให้ได้อภิญญานั้น เป็นกรรมฐานชนิดไหน
- ข. ผู้ที่ไม่ได้สมาบัติ ๔ แต่ก็ได้อภิญญาด้วยอำนาจบารมีนั้นเป็นไปอย่างไร
- ง. มัคคสิทธิอภิญญามีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ ก. แสดงการปรากฏของอภิญญาตามธรรมตาการเกิดขึ้นแห่งรูปปัญจฌานนั้น จะเกิดในครั้งแรกก็ดี ขณะที่เข้าฌานสมาบัติอยู่ก็ดี ย่อมมีอารมณ์จำกัดแน่นอน คือบัญญัติธรรมารมณ์ ซึ่งได้แก่ กสิณบัญญัติ ๑ อัสนาส-บัสสสละ ๑ มัชฌัตตสัตตวบัญญัติ รวม ๑๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น

สำหรับรูปปัญจฌานที่เกิดขึ้นโดยความเป็นอภิญญานั้น มิได้จำกัดอารมณ์ คือรับอารมณ์ ๖ ทั้งปรมัตถ์และบัญญัติได้หมด แล้วแต่การอธิฐานของอภิญญาลาภิบุคคลเมื่อออกจากปาทกฌานแล้ว ดังนั้นพระอนุรุธาจารย์ จึงกล่าวว่า “อภิญญาเวสน ปวตฺตมานํ ฯลฯ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ยถาหฺมปฺเปติ”

- ข. คำว่า อภิญญา หมายความว่า ปัญญาที่มีการรู้ในอารมณ์ ๖ เป็นพิเศษ เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ อภิปุพฺพ + ฌาธาตุ อภิ แปลว่า พิเศษ

ฉา แปลว่ารู้ในอารมณ์ ๖ เป็นพิเศษ ดังแสดงวจนัตถะว่า “วิเสสโต
 ชานาตติ = อภิญญา” บัญญาโดยอ้อมรู้ในอารมณ์ ๖ เป็นพิเศษ ฉะนั้น
 บัญญานั้นจึงชื่อว่าอภิญญา หมายความว่า บัญญาที่ประกอบในรูปปัญจม-
 ฌานที่มีความรู้ความสามารถอย่างน่าอัศจรรย์ เนื่องมาจากสมาธิที่มีกำลัง
 แก่กล้าอย่างเยี่ยมนี้เองเรียกว่า อภิญญา เป็นการเรียกโดยตรง ส่วนรูป
 ปัญจมฌานจิต ที่เรียกว่า อภิญญาจิตนั้น ก็เพราะเกิดพร้อมกันกับอภิญญา
 เป็นการเรียกโดยอ้อม

ค. กรรณฐานที่ให้ได้อภิญญาในบรรดากรรมฐานทั้งหมด การเจริญกสิณ ๑๐
 เท่านั้น ที่จะได้อภิญญา ทั้งนี้เนื่องมาจากเหตุ ๒ ประการ คือ

(๑) สมาธิในรูปปัญจมฌานที่เกิดจากการเจริญกสิณ ๑๐ นั้น มีกำลัง
 แรงกล้ายิ่งกว่ากรรมฐานอีก ๑๖ อย่างที่เหลือ

(๒) ตามธรรมดาผู้ที่จะได้อภิญญานั้น ต้องได้สมาบัติ ๙ คือ รูปฌาน
 อรูปฌาน เว้นแต่ผู้ที่มีบารมีเป็นพิเศษเท่านั้น ฉะนั้นรูปปัญจมฌาน
 ลาภิบุคคลก่อนที่จะเจริญอรูปฌาน ต้องทำการเพ่งปฏิบัติภาวนาที่ได้
 มาจากกสิณ ๙ เว้นอากาศกสิณ โดยปริกรรมว่า “อาภาโส”
 อรูปฌานขั้นที่หนึ่งจึงจะเกิดได้ ถ้าไปเจริญกรรมฐานอื่นๆ แทน
 อรูปฌานขั้นต้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุ ๒ ประการนี้แหละ การ
 เจริญกสิณ ๑๐ เท่านั้น จึงจะได้สำเร็จอภิญญา

ฆ. ผู้ที่ไม่ได้สมาบัติ ๙ แต่ก็ได้อภิญญาด้วยอำนาจอภิญญาบารมี เป็นไปดังนี้
 คือ ผู้ที่ไม่ได้สมาบัติ ๙ แต่ก็ได้อภิญญาด้วยอำนาจบารมีนั้น มีอยู่ด้วยกัน
 ๒ พวก คือ ปุณฺณชฌานลาภิพวกหนึ่ง พระอริยบุคคลพวกหนึ่ง ในบรรดา
 ๒ พวกนั้น ผู้ที่เคยได้อภิญญาในภพก่อนที่ใกล้กันกับภพนี้ เมื่อมีการ
 เจริญกสิณอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็ต้องได้อรูปฌาน ๔ ได้เพียงรูปฌาน ๕
 อภิญญาก็เกิดได้ ดังเช่นพระดาบส ๒๔๐๐ รูป ซึ่งเป็นศาสนศิษย์ของ
 พระสุรจิตดาบสใหญ่ ที่ได้มาเป็นพระสาวกบุตรในศาสนาของพระสมณโคตม

นี้ เมื่อท่านเหล่านั้น ทำการเจริญกสิณจนได้สำเร็จรูปฌาน ๕ แล้ว
อภิญญา ก็สำเร็จด้วย ทั้งนี้ก็เพราะท่านเหล่านั้นเคยได้อภิญญาในภพก่อนที่
ใกล้กันกับภพนี้เอง

- ง. พระอริยบุคคลบางท่าน เมื่อได้บรรลุมรรคผลแล้ว ปัญญาที่ประจบกับ
มัคคจิตนั้นมีอำนาจที่เกี่ยวกับอภิญญาอยู่ด้วย หากแต่ยังมีใช้เป็นตัว
อภิญญาท่านนั้น เมื่อมีความประสงค์จะทำอภิญญาเวลาใด เวลานั้นรูป-
ปัญจมฌานที่มีตัวอภิญญาเกิดขึ้น ความประสงค์ที่อธิษฐานไว้ก็สำเร็จ
พร้อมไปด้วย อภิญญาชนิดนี้ได้ชื่อว่า “มัคคสิทธิอภิญญา” ที่เกิดขึ้นด้วย
อำนาจบารมีที่เคยได้อภิญญามาแต่ภพก่อนที่ใกล้กันกับภพนี้ หรือด้วย
อำนาจที่ได้ปรารถนาไว้

มัคคสิทธิอภิญญานี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

(๑) เหฏฐิมมัคคสิทธิอภิญญา = อภิญญาที่สำเร็จพร้อมด้วยมรรค
เบื้องต่ำ ๓

(๒) อรหัตตมัคคสิทธิอภิญญา = ที่สำเร็จพร้อมด้วยอรหัตตมรรค ผู้ที่
ได้เหฏฐิมมัคคสิทธิอภิญญานั้น มีตัวอย่างเช่น พระภิกษุ ๕๐๐ รูป
ที่ได้สดับฟังพระธรรมเทศนาเรื่องกุณฑลชาดกที่พระพุทธองค์ทรง
แสดงจบลง ก็ได้สำเร็จโสดาปัตติมรรคพร้อมด้วยอภิญญา ดังที่
เรื่องแสดงในมหาสมยสูตรอรรถกถา พระที่ได้อรหัตตมัคคสิทธิ
อภิญญานั้น คือตัวอย่าง คือ พระอานนท์เถระ ขณะที่ท่านได้สำเร็จ
อรหัตตมคคานั้น อภิญญา ก็สำเร็จพร้อมไปด้วย

๑๐๙. ถาม โลกียอภิญญานับโดยพิศดารแล้ว มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? พร้อมทั้งความหมาย
และองค์ธรรม พร้อมทั้งอธิบายในโลกุตตรอภิญญาด้วย ?

ตอบ คำว่า “อภิญญา” นี้ มีอยู่ด้วยกัน ๒ ประเภท คือ

(๑) โลกียอภิญญา

(๒) โลกุตตรอภิญญา

ในบรรดาอภิญญาทั้ง ๒ ประเภทนี้ โลกียอภิญญาเมื่อนับโดยพิสดารแล้วมี ๗ อย่าง คือ

- (๑) อิทธิวิธอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ
- (๒) ทิพพโสธอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับหุทิพย์
- (๓) ปรจิตตวิชานนอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับการรู้จิตใจของผู้อื่น
- (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับการระลึกชาติได้
- (๕) ทิพพจักขุอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับตาทิพย์
- (๖) ยถากัมมุปคอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับการรู้สัตว์ทั้งหลายที่ไปเกิดในภพต่างๆ ตามกรรมของตน

- (๗) อนาคตังสอภิญญา = อภิญญาที่เกี่ยวกับการรู้ขั้น ๕ ที่จักเกิดในอนาคตพระอนุรุทธาจารย์ได้กล่าวไว้แต่เพียง ๕ ประการ หาได้กล่าวถึงยถากัมมุปคอภิญญา และอนาคตังสอภิญญาไม่ ทั้งนี้ ก็เพราะอภิญญาทั้ง ๒ นี้ สงเคราะห์ในทิพพจักขุอภิญญาอยู่แล้ว กล่าวคือทิพพจักขุอภิญญา นี้ เมื่อสามารถเห็นสัตว์ทั้งหลาย ที่เกิดอยู่ในภูมิต่างๆ ตามอำนาจแห่งการกระทำของตนก็เรียกว่า ยถากัมมุปคอภิญญา และเมื่อสามารถรู้เห็นเรื่องต่างๆ ที่จะบังเกิดในกาลข้างหน้า ก็เรียกว่าอนาคตังสอภิญญา

โลกียอภิญญา ๕ หรือ ๗ นี้ องค์ธรรมได้แก่ปัญญาเจตสิกที่ในรูปาวจร-
ปัญญาจณานุกูลและกริยา

ส่วนในโลกุตตรอภิญญานั้นมีอยู่อย่างเดียว คืออัสวักขยอภิญญา อภิญญาที่สามารถทำลายกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นไปจากชั้นรสนันดาน องค์ธรรมได้แก่ปัญญาเจตสิกที่ในอรหัตตมรรคจิต ๑ เมื่อรวมแล้วจึงเป็น อภิญญา ๖

๑๑๐. ถาม จงแสดงอารมณ์ของโลกียอภิญญา และโลกุตตรอภิญญาโดยเฉพาะๆ

ตอบ แสดงอารมณ์ของอภิญญาต่างๆ คือ

- (๑) อิทธิวิธอภิญญาทั้ง ๓ เกิดขึ้นในอารมณ์ ๗ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์, มหัคคตอารมณ์, ปัจจุบันอารมณ์, อดีตอารมณ์, อนาคตอารมณ์, อัชฌัตตอารมณ์, พหิททอารมณ์
- (๒) ทิพฺพโสธอภิญญา = เกิดขึ้นในอารมณ์ ๔ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์, ปัจจุบันอารมณ์, อัชฌัตตอารมณ์, มหิททอารมณ์
- (๓) ปรจิตตวิชานนอภิญญา = เกิดขึ้นในอารมณ์ ๗ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์, มหัคคตอารมณ์, มัคคอารมณ์, ผลอารมณ์, อดีตอารมณ์, อนาคตอารมณ์, ปัจจุบันอารมณ์, มหิททอารมณ์
- (๔) ปุพฺเพนิวาสานุสสติอภิญญา = เกิดขึ้นในอารมณ์ ๗ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์, มหัคคตอารมณ์, โลกุตตรอารมณ์, อดีตอารมณ์, อัชฌัตตอารมณ์, มหิททอารมณ์, บัญญุตอารมณ์
- (๕) ทิพฺพจักขุอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๔ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์, ปัจจุบันอารมณ์, อัชฌัตตอารมณ์, พหิททอารมณ์
- (๖) ยถากัมมุปคอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๕ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์, มหัคคตอารมณ์, อดีตอารมณ์, อัชฌัตตอารมณ์, พหิททอารมณ์
- (๗) อนาคตังสอภิญญา เกิดขึ้นในอารมณ์ ๗ อย่าง ได้แก่ กามอารมณ์, มหัคคตอารมณ์, โลกุตตรอารมณ์, อนาคตอารมณ์, อัชฌัตตอารมณ์, พหิททอารมณ์, บัญญุตอารมณ์

๑๑๑. ถาม ฤทธิ์ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง พร้อมด้วยความหมาย และอธิบายด้วย ๙

ตอบ ฤทธิ์ มี ๑๐ อย่าง คือ

- (๑) อธิฐฐานาธิติ = ฤทธิ์ที่เกิดจากการตั้งใจ
- (๒) วิกุพฺพนาธิติ = ฤทธิ์ที่แปลงกายให้เป็นไปอย่างอื่น ดังเช่นพระโมคคัลลานะแปลงเป็นพระยานาค เป็นต้น
- (๓) มโนมยาธิติ = ฤทธิ์ที่เกิดจากฌานสมาธิ ดังเช่นพระจุฬปัททกะ

- (๔) ญาณวิปหารอิทธิ = ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นทำการคุ้มครองให้พ้นจากอันตราย
เนื่องด้วยอำนาจแห่งอหัตตมรรคที่จักเกิดขึ้น ดังเช่น พระพากลเถระ
พระสังกัจจเถระ เป็นต้น
- (๕) สมาริวิปหารอิทธิ = ฤทธิ์ที่เกิดขึ้น ป้องกันอันตรายเนื่องด้วยอำนาจ
สมาธิดังเช่น พระสาริบุตร นางอุตตระ นางสามาวดี
- (๖) อริยาอิทธิ = ฤทธิ์ที่เกิดขึ้น อำนาจแห่งการเป็นพระอรหันต์ คือไม่
รู้สึกเกลียดในสิ่งที่น่าเกลียด ด้วยการแผ่เมตตาและการพิจารณาธาตุ
ทั้ง ๔ และมีการเกลียดต่อสิ่งที่น่ารกรำยินดีด้วยอำนาจแห่งการพิจารณา
อสุภะและอนิจจะ
- (๗) กัมมวิปากชาอิทธิ = ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งผลของกรรม ดัง
เช่นนกบินไปได้ เทวดาและพรหมทั้งหลายเหาะได้ หายตัวได้ ตาทิพย์
หูทิพย์ และวินิปาติกเทวดา คือนางยักษิณีที่ชื่อว่า ผุสสะ มิตตะ รัम्म-
คุดตะ ที่เป็นมารดาของปิยงกะ อุตตระ เหาะได้ หายตัวได้ เหล่านี้
เป็นต้น
- (๘) ปญญวโตอิทธิ = ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของบุญ ดังเช่น พระเจ้า-
จักรพรรดิ ทรงเหาะไปในทวีปทั้ง ๔ พร้อมด้วยเสนาข้าราชบริพาร
และโชติกเศรษฐี ที่มีปราสาทเป็นแก้วมณีผุดขึ้นมาจากแผ่นดิน เป็นต้น
- (๙) วิชขามยาอิทธิ = ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิชาอาคมที่แสดงไว้ใน
อาถรรพณ์ปกรณัม ดังเช่นวิชาธรเหาะได้ แสดงเป็นพลข้าง พลม้า
พลเท้า พลรถ ปรากฏในท้องอากาศให้คนทั้งหลายเห็นได้
- (๑๐) ตัตถสัมมาปโยคปัจจัยาอิทธิ = ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งความ
พยายามค้นคว้าศึกษาพิสูจน์อย่างรอบคอบถี่ถ้วนโดยถูกต้อง ในด้านวัตถุ
สิ่งของนั้นๆ และการงานต่างๆ ตลอดจนจนถึงการปริยัติและปฏิบัติดังเช่น
การประหานนิเวศด้วยปฐมฌาน เป็นต้น การประหานกิเลสด้วยมรรค
ทั้ง ๔ ความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา วิชาโหราศาสตร์
ดาราศาสตร์ แพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ อักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์
คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ยุทธศาสตร์ เหล่านี้เป็นต้น

ณ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

รายการ	ราคา	เล่มละ	บาท
๑. หลักสูตรพุทธอภิธรรมมิกตรี ปริจเฉทที่ ๑, ๒, ๖		๖๐	บาท
๒. ปัญหาและเฉลย "		๕๐	บาท
๓. คู่มือการศึกษาพุทธอภิธรรมมิกตรี "		๒๕	บาท
๔. หลักสูตรพุทธอภิธรรมมิกโท ปริจเฉทที่ ๓, ๗		๓๐	บาท
๕. ปัญหาและเฉลย " " " "		๖๐	บาท
๖. หลักสูตรพุทธอภิธรรมมิกเอก (มาติกาโชติก)		๕๐	บาท
๗. ปัญหาและเฉลย " "		๓๐	บาท
๘. นามวิถีและรวิถี ปริจเฉทที่ ๔		๒๕	บาท
๙. นาม-รวิถีวิจฉัย		๓๐	บาท
๑๐. ภูมิจตุกกะ เล่มที่ ๑ ปริจเฉทที่ ๕		๒๕	บาท
๑๑. " " ๒ " ๕		๒๕	บาท
๑๒. ภูมิจตุกกะ เล่ม ๑ ปริจเฉทที่ ๕		๓๕	บาท
๑๓. " " ๒ "		๒๕	บาท
๑๔. ปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕		๒๕	บาท
๑๕. มรณุปัตติจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕		๓๕	บาท
๑๖. ปัญหาและเฉลย " "		๒๕	บาท
๑๗. ปฏิจตมบุบาทที่ปนี ปริจเฉทที่ ๘		๔๐	บาท
๑๘. ปัญหาและเฉลย " ๘		๒๕	บาท
๑๙. สมถกรรมฐานที่ปนี ปริจเฉทที่ ๘		๕๐	บาท
๒๐. ปัญหาและเฉลย " ๘		๒๕	บาท
๒๑. วิปัสสนากรรมฐานที่ปนี ปริจเฉทที่ ๘		๕๐	บาท
๒๒. ปัญหาและเฉลย ปริจเฉทที่ ๘		๒๕	บาท
๒๓. ชาติกถาปกรณ์		๔๕	บาท
๒๔. ปัญหาและเฉลยของชาติกถาปกรณ์ ๒ เล่มๆ ละ		๒๕	บาท
๒๕. ขมกปกรณ์ เล่ม ๑		๔๐	บาท
๒๖. " " ๒		๕๐	บาท
๒๗. ขมกปกรณ์ เล่ม ๓		๔๕	บาท
๒๘. คัมภีรมหาปัญฐาน		๘๕	บาท
๒๙. ปัญหาและเฉลยขมก เล่ม ๑-๒		๓๐	บาท
๓๐. ปัญหาและเฉลยในคัมภีรมหาปัญฐาน		๒๕	บาท
๓๑. อภิธรรมสำหรับประชาชน ๘ ปริจเฉท เล่มเดียวจบ		๑๕๐	บาท
๓๒. คู่มือสร้างทานการกุศล		๖๐	บาท
๓๓. หลักสูตรอภิธรรมมิกตรี (อาจารย์ศรี) เล่มที่ ๑		๓๐	บาท
๓๔. " " เล่มที่ ๒		๒๕	บาท
๓๕. " " เล่มที่ ๓		๒๕	บาท
๓๖. ภาพสมัยโยคินัยและสังคหณัย	ราคาแผ่นละ	๑๐	บาท
๓๗. ภาพแสดงเนือความพระอภิธรรม ๕ อย่าง		๑๐	บาท
๓๘. ภาพแสดงภูมิ ๑๑ (เต็ม-ชัก)		๑๐	บาท
๓๙. แผนผังพุทธศาสนา		๑๐	บาท
๔๐. ภาพแสดงภวจักร		๑๐	บาท

ผู้สนใจเชิญติดต่อได้ที่สำนักงานอธิการมหาวิทยาลัย คณะ ๗ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร ได้ทุกวัน

กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐ โทร. ๔๑๑๔๕๔๖